

PETR FIALA / Konzervatismus jako nonkonformní postoj

ALAN SKED / Britský konzervatismus a zahraniční politika

JOSEF MLEJNEK JR. / Marketing jako kingmaker
aneb Kam směřují české politické strany?

PETR OSOLSOBĚ / Přítomnost
Edmunda Campiona v Shakespearových hrách

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

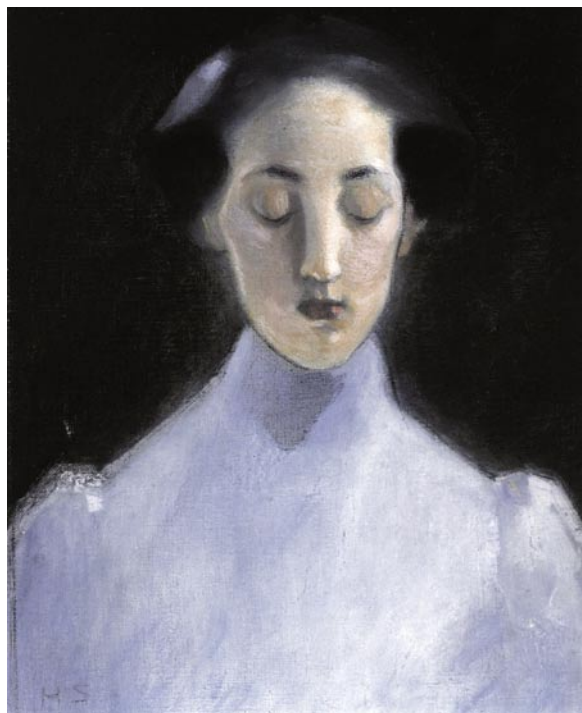
BOGDAN SUCEAVĂ / Zeď

JIŘÍ VÁCHA / Teismus pod tlakem evoluce

Rozhovor s FRANCISZKEM NASTULCZYKEM

ANTONÍN PŘIDAL / O tíze, lehkosti a ještě něčem

FRANTIŠEK MIKŠ / Život a dílo finské malířky
Helene Schjerfbeckové (1862–1946)

6/2014

František Mikš

GOMBRICH

Tajemství obrazu a jazyk umění

Pozvání k dějinám a teorii umění

**Třetí revidované a výrazně rozšířené vydání
úspěšného a čtivého úvodu do dějin a teorie umění.**

Kniha vznikla na základě interpretace díla a teorií E. H. Gombricha, nejznámějšího a nejvlivnějšího historika umění 20. století. Čtivá práce kritikou označovaná za „druhý Příběh umění“ je vhodná zejména pro začínající studenty všech oborů zabývajících se vizualitou.

Cílem knihy není – řečeno s Gombrichem – poskytovat výčet suchých dat, periodizací a nezáživných popisů známých děl, jak jsme tomu v publikacích o umění často svědky, ale naučit čtenáře obrazy pozorně vnímat a dějinám umění skutečně porozumět.

3.
rozšířené
vydání

brož., 400 stran, 395 Kč

www.barrister.cz

host

měsíčník
pro literaturu
a čtenáře

česká i překladová beletrie
recenze knižních novinek
eseje o kultuře a literatuře
rozhovory a tematické bloky
aktuální reflexe
literární historie
nezavedená literatura

využijte klasické
či elektronické
předplatné

hostbrno.cz

Editorial

„Všechno má určenou chvíli a veškeré dění pod nebem svůj čas: je čas rození i čas umírání, čas sázet i čas trhat; je čas zabíjet i čas léčit, čas bořit i čas budovat; je čas plakat i čas smát se, čas truchlit i čas poskakovat; je čas kameny rozhazovat i čas kameny sbírat, čas objímat i čas objímání zanechat; je čas hledat i čas ztrácet, čas opatrovat i čas odhazovat; je čas roztrhávat i čas sešívát, čas mlčet i čas mluvit; je čas milovat i čas nenávidět, čas boje i čas pokoje. Jaký užitek má ten, kdo pracuje, ze všeho svého pachtění?“

(Kazatel 3,1–9)

Tyto snad až půl třetího tisíciletí staré biblické verše bývají dodnes připomínány při různých příležitostech. Jejich platnost potvrzuje nejen životní zkušenost nesčetných generací, ale i společenské vědy hovořící o potřebnosti, ba nutnosti jasného dělení času. V moderní a postmoderní době snad více než kdy jindy vyvstává velká potřeba periodizovat běh času tak, aby člověk neutonul v šedi monotónnosti.

Doba předmoderní, jež v drtivé většině oblastí lidských činností mnohem více závisela na ročním období, na počasí a dalších člověkem neovlivnitelných faktorech, jasně rytmizovala čas – čas práce a čas odpočinku, čas pro člověka samotného a čas pro společenství. Náboženství k tomu navíc přidalo chápání času v dimenzi posvátnosti.

A dnes? Fakticky jsme zrušili vliv ročních dob. Zedníci, kteří dříve v zimě odpočívali a věnovali se rodině a vlastní chalupě, pracují nonstop. Jablka, jež byla k dispozici jen od podzimu do konce zimy, si dnes koupíme kdykoli, stejně jako jahody, pomeranče, růže...

Tím, jak se posunul rytmus pracovního dne a spousta z nás pracuje od rána do večera uvnitř budov, přestáváme vnímat rozdíly mezi zimou a jarem – z klimatizovaných kanceláří se z práce odjíždí klimatizovanými automobily často až za tmy.

Stejně tak jsme zrušili posvátný čas. Snaha o jeho obnovu ve sféře občanského náboženství v podobě státních svátků selhala. Státní svátky totiž většinou neslavíme – nenacházíme-li se ve výjimečné době. Rady si nevíme s „liturgií“ státních oslav, po nichž většinou zůstává pachutí trapnosti – i bez fleecových mikin či vypískaných preziden-

dentů. Dobré jsou často jen ke zvýšení pravidelného příjmu, neboť za práci v den státního svátku má být vyplácen dvojnásobek běžné mzdy. Spolu se sekularizací a úpadkem veřejné role křesťanství jsme ztratili cit pro společné slavení. Pozorovat to lze na nejrozumnějších fenoménech – nejpatrnější je to na neschopnosti dát společenský (čti: lidský) rozměr rozloučení s našimi zemřelými, což se projevuje neskutečně vysokým podílem pohřbů bez obřadu.

Jsou to právě ony dva rozměry času rytmizovaného svátečními dny, jež jsou oba důležité: rozměr individuální i společenský. Svátky jakožto vybočení z ubíjející všednosti potřebujeme proto, abychom se „nezbláznili“. Stejně tak jsou ale důležité pro budování společenství – společenství rodiny, obce, farnosti, národa.

Nadcházející Vánoce jsou úžasnou příležitostí slavení a rytmizování času. Většina z nás si asi jen obtížně vzpomene na to, co dělala začátkem minulého měsíce, ale celkem spolehlivě víme, jak jsme prožili minulé a i ty předcházející Vánoce. Je to náš jediný svátek propojující jednotlivce, rodiny i širší společenství. Dává i povědomí národních odlišností, tedy je jedním z komponentů národní identity – dobře víme a cítíme, že české Vánoce jsou jiné než německé, britské, ruské či americké.

Na Vánocích můžeme pozorovat i přirozený sklon společnosti ke konzervativnímu řádu – dobře víme, že nejkrásnější Vánoce jsme prožívali v dětství. I mimoděk ritualizujeme prožívání Štědrého dne s tím, že jen neradi měníme jeho zaběhnutý pořádek s podvědomým strachem, že překročení pravidel a zvyků, jež pro nás představují „dobrý řád“, nemůže skončit dobře. Nebylo by vůbec špatné, kdyby společnost byla podobně opatrná i jindy, kdyby tyto individuální návyky uměla přenést do společenského uvažování. Národy i svět by si ušetřily mnohé revoluce a pokrokařská běsnění odstraňující všechnu starou veteš jako škodlivou a nepotřebnou.

Až se rozzáří první štedrovečerní hvězda a my usedneme k sváteční tabuli, nebudou u ní sedět jen lidé přítomní v danou chvíli na daném místě. Budou tam s námi i generace našich předků. A až půjdeme na půlnoční či jitřní, můžeme jako Čepův Cyril Nedoma vnímat, kdo všechno jde s námi.

Požehnané Vánoce prožité svátečním, nevšedním způsobem, v kruhu vašich nejbližších a slavené i s širším společenstvím všem čtenářům *Kontextů* za celou redakci přeje

STANISLAV BALÍK

Texty /

PETR FIALA

Konzervatismus jako nonkonformní
postoj. O konzervatismu politologicky,
politicky i lidsky 3

ALAN SKED

Britský konzervatismus a zahraniční politika . . 11

JOSEF MLEJNEK JR.

Marketing jako kingmaker
aneb Kam směřují české politické strany? . . 17

FRANTIŠEK MIKŠ

Talent a samota, síla výrazové askeze a limity
zjednodušování. Život a dílo finské malířky
Helene Schjerfbeckové (1862–1946) 23

JIŘÍ VÁCHA

Teismus pod tlakem evoluce 34

ALAIN BESANÇON

Zobrazování božského 44

PETR OSOLSOBĚ

Přítomnost Edmunda Campiona
v Shakespearových hrách 52

Portrét /

Lev Borský: románový osud s prvky antické
tragédie. Otázky pro historika JOSEFA TOMEŠE . 62

LEV BORSKÝ

Nutnost zahraniční politiky české 68

Literatura /

LUCIE TUČKOVÁ

Za bukureštskými příběhy
Bogdana Suceavy 70

BOGDAN SUCEAVĂ

Zed' 71

JIŘÍ HANUŠ

Razumov: Jidáš à la russe 76

Rozhovor /

JOSEF MLEJNEK

Křídla, s nimiž se vznáším nad zemí.
Rozhovor s FRANCISZKEM NASTULCZYKEM . . 81

Poezie /

FRANCISZEK NASTULCZYK

Hölderlin maluje 89

Básníci čtou básníky /

ANTONÍN PŘIDAL

O tíze, lehkosti a ještě něčem 92

Z nových knih 95

Rejstřík ročníku 2014 99

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník VI. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXV.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** David Jalový (jazykový redaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Helene Schjerfbecková: Ticho • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Konzervatismus jako nonkonformní postoj

O konzervatismu politologicky, politicky i lidsky

PETR FIALA

Mluvit o konzervatismu je složité už proto, že každý tím rozumí něco jiného. Jde o přístup k životu, způsob uvažování, politickou ideologii nebo přímo o politický program? Upřednostňuje politický konzervativce kupříkladu konzervativní léčbu v medicíně? Musí být český konzervativce, který je shodou okolností také věřícím, stoupencem konzervativního katolicismu? Nebo být konzervativní dokonce znamená, že dávám před čerstvými potravinami přednost těm, které jsou konzervovány? Je každý konzervativce opravdu „konzerva“? Těmito více či méně absurdními otázkami chci poukázat na fakt, na nějž často narazíte v literatuře o konzervativním myšlení a konzervativní politice. Konzervatismus se těžko definuje, není to jasně daný soubor ideologických postojů, které se nemění, nejsou to dogmata, která je nutné za každou cenu vyžadovat. Z nepochopení podstaty konzervatismu však vychází mnohá nedorozumění, která staví konzervativce do nevýhodné pozice.

Konzervativní bitvy

V textu mailu, kterým jsem byl pozván na konferenci o tradici a současnosti konzervatismu,¹ napsal jeden z organizátorů, že mám „objasnit, zda je tato ideologie stále ‚živá‘, nosná a politicky prosaditelná, a to zejména vzhledem k tomu, že určité ideologické bitvy už konzervatismus prohrál (rozšíření volebního práva či sňatky homosexuálů)“. I takto položená otázka možná poukazuje na nutnost některé věci přece jen více objasnit.

Nedávno jsem v pěkné knížce spisovatele a esejisty Pavla Švandy s názvem *Kulturní i nekulturní* četl následující postřeh: „Nic nemám proti tomu, že americký prezident je barevný yankee. Je mně lhostejné, zda mě v parlamentu zastupuje muž nebo žena. Nevadí mi, když je moderátorem homosexuál. ‚Ty rasisticko-sexistické prase! Ty si máš přát, aby všichni prezidenti hráli všemi barvami kromě bílé! Máš také usilovat o to, aby tvou poslankyní a senátorkou byla vždy jedine žena, a to lesba, a máš se snažit, aby všichni moderátoři byli gayové. Nebo ještě lépe, aby

všichni gayové byli moderátoři! Ty nechutný fašistický macho!“²

Podotýkám, že profesor Švanda je nejen významný český spisovatel, ale také veskrze tolerantní a seriózní člověk, kterého bychom mohli jistě označit za konzervativního. Snad se na mě za tuto charakteristiku nebude zlobit a velkoryse se přeneseme i přes můj výklad jeho poznámky. Pavel Švanda v pěkné zkratce za nás všechny vlastně říká: řadu věcí ve společnosti bez problémů akceptuji, dokonce mi ani nepřipadá divné, že takové jsou, a třeba bych nad tím ani nepřemýšlel, ale někdo mě pořád nutí, abych šel ještě dál, abych znovu a znovu akceptoval levicovou ideologii, se kterou nesouhlasím. Moje přirozená tolerance nestačí, vyžaduje se po mě aktivní přitakávání podivné ideologii, která své požadavky neustále stupňuje.

Jednoduše řečeno, není to tak, že bychom někdy byli ve statickém stavu, kdy by konzervatismus zápas o určité hodnoty už vyhrál, nebo definitivně prohrál. Dokonce to není ani tak, že by už nebyl důvod nějaké hodnoty obhajovat. Konzervativní postoj má smysl neustále, v každé nové společenské situaci. Proto

nemůžeme říct, že jsou některé bitvy definitivně ztracené, protože nikdy nezůstáváme ve společenském statu quo. Stále znovu se objevují nová a nová bitevní pole, kde se střetává konzervatismus s jinými přístupy ke společnosti a ke světu.

Hned na začátku je také potřeba vyvrátit jeden velký omyl, totiž že konzervatismus je nutně spojen s tradicionalismem. Není. Úcta k tradicím je konzervatismu vlastní, ale stejně tak je pro konzervatismus důležité otevření se dalším podnětům a rozhodně není cílem politického konzervatismu „konzervovat“ vše, co je právě teď skutečností. To by byl hodně absurdní postoj. Konzervatismus je velmi pragmatický a ve své podstatě antiideologický. Proto nelze říct, že zrušení nějaké tradice je nutně prohrou konzervatismu. Stejně tak nemůžeme tvrdit, že když někde selhává liberalismus, tak je to porážka konzervativců, kteří přece zpravidla podporují liberální demokracii. Ovšem liberalismus v podobě ideologie není s konzervatismem identický.

Všechny tyto otázky později více objasním. Nejprve však nabídnu něco na způsob osobního vyznání svého vztahu k anglosaskému konzervatismu a jeho inspiraci, potom se pokusím připomenout některé podstatné prvky konzervativního pohledu na svět a politiku a poté ukáži, v čem může spočívat dnešní konzervativní postoj v politice i v českých podmínkách.

Tři konzervativní osudy a anglosaská inspirace

Nebudu přehánět, když připustím, že můj konzervatismus je v mnoha směrech ovlivněn právě konzervatismem anglosaským, respektive britským a zprostředkovaně pak také americkým (neo)konzervatismem. Opakovaně jsem se pokoušel tyto postoje spojit s konzervativními tradicemi střeoevropskými, ale poctivě přiznávám, že to občas šlo jenom velmi obtížně.

Měl jsem to štěstí, že jsem se mohl od roku 1984 až do listopadové revoluce účastnit podzemní univerzity, která byla pořádána v Brně, a díky tomu jsem měl možnost se osobně seznámit s řadou významných britských politických filozofů, sociologů a politologů a tě-

šit se z jejich svobodného způsobu přemýšlení o světě. Ne všichni, kteří sem přijížděli, byli konzervativci, ale mě už tehdy právě konzervativci nejvíce oslovili.³ Na příkladu tří z nich bych chtěl ukázat význam tohoto politického a společenského přístupu, ale i některé problémy, se kterými se ten, kdo zastává konzervativní postoj, tak či onak musí vyrovnávat.

Prvním z britských konzervativců, který měl na způsob mého přemýšlení o světě velký vliv, byl David J. Levy.

Levy byl sociolog, filozof, zabýval se politickou antropologií a jeho práce, které nikdy netvořily politicko-filozofický mainstream, jsou dodnes mimořádně inspirativní. Mohu připomenout například knihu *Realismus*, kterou jsme vydali brzy po pádu komunismu v Brně⁴ (dokonce jako vůbec první knihu nakladatelství Proglas, z něž se později stalo Centrum pro studium demokracie a kultury – CDK), nebo jeho vynikající *Politický řád*,⁵ který je podle mě nejenom výrazem autentického konzervativního přístupu, ale také jedním z nejlepších výkladů, proč člověk potřebuje politiku a politické instituce, jaký znám. A to nemluví o jeho výborné sbírce esejů *Measure of Man*,⁶ která dosud česky nevyšla.

David Levy zastával své konzervativní postoje v Británii 70. a 80. let veřejně, a to nebylo jednoduché. Zpětný pohled trochu zkrsluje a politické dějiny nemusejí odpovídat dějinám intelektuálním. Máme sice všichni na paměti Margaret Thatcherovou a její úspěšnou konzervativní „revoluci“, ale v britském akademickém prostředí bylo právě v době jejího politického triumfu zastávání konzervativních názorů velmi riskantní. Levy se dokázal s mnoha problémy udržet na katedře sociologie na Middlesexské polytechnice, ale slušná profesura, kterou by mohl zastávat mnohem lépe než stovky jiných, mu byla odepřena. I jinak je osud tohoto vynikajícího konzervativního myslitele zajímavý a bořící trochu zažitá klišé o tom, kdo může přemýšlet o světě a politice z konzervativních pozic. Levy pocházel z rodiny jihoafrických Židů, kteří se usadili ve Velké Británii. Byl homosexuál, takový, který svou homosexualitu žije, ale nehlásá jako společenskou normu. Byl HIV pozitivní a v 56 letech také na AIDS zemřel.

Dalším významným konzervativcem, který měl velký vliv na moje názory, a dokonce přímo i na mou politologickou dráhu, byl David Regan. Regan také nepůsobil jako politický filozof na levicových britských univerzitách, ale věnoval se studiu komunální politiky na univerzitě v Nottinghamu. Příznačné je, že vedoucím zdejší katedry politologie se stal až v roce 1991, kdy pád komunismu vzal intelektuální levici vítr z plachet a konzervativci byli náhle považováni za přijatelné. Regan byl velmi aktivní v zápase za zachování konzervativních hodnot a taky v boji proti komunismu. Byl úžasný člověk, který dokázal nezištně pomáhat a vyvíjet velkou aktivitu ve věcech, kterým věřil. Měl dar jednoduchého a jasného výkladu a jeho zájem o nás neskončil s pádem komunismu.

Bezprostředně po roce 1989 přijel do Brna znovu a spolu s aberdeenským profesorem Frankem Bealeym, který byl ovšem zase přesvědčeným liberálem, zde založili první mezinárodní kurzy politologie v rámci letní školy, které nám pomohly vybudovat kvalitní obor. David Regan spolu s Frankem Bealeyem udělal ještě jednu věc, která byla pro mě osobně nesmírně důležitá. Poslal mě na půlroční pobyt na Ruhrskou univerzitu v německé Bochumi, která sice byla skrz naskrz levicová, ale kde jsem měl možnost seznámit se s empiricko-analytickou politologií, která pak sehrála i u nás velkou úlohu. David Regan nepochybně věděl, že se obohatím vědecky, ale že se nepokazím názorově. Myslím, že i tento příběh ukazuje velkou otevřenost autentických, přesvědčených, bytostných konzervativců, jako byli Levy nebo Regan.

Bohužel i osud Davida Regana byl tragický. V roce 1994 v pouhých 55 letech spáchal sebevraždu. Ve svém domě na Nottinghamské univerzitě se zavřel do garáže a otrávil se výfukovými plyny. V dopisech před smrtí psal o tom, že se nedokáže smířit se změnami na britských univerzitách, se ztrátou svobodného myšlení a svobody bádání, se stále většími pravomocemi státu, univerzitního kancléře a s neustálým bojem o finanční prostředky pro politologii.

Na těchto smutných životních osudech, které jistě nelze zobecňovat, lze dokumentovat jeden rys anglosaského konzervatismu, který je výrazně odlišný od středoevropské tradice. Konzervativní postoj v anglo-

saském prostředí není nutně spojen s osobním náboženským vyznáním, byť úcta k náboženství a jeho tradicím je jeho přirozenou součástí.

Třetím konzervativcem, který je ze všech zmíněných jistě nejznámější, je Roger Scruton, kterého není potřeba v českém prostředí představovat. Scruton napsal spousty knih o politice, filozofii, estetice a dnes je zván na přední světové univerzity, aby tam přednášel. Nepodlehne však klamu o bezproblémové akademické dráze. Byly doby, a není to z historického hlediska tak dlouho, kdy v Británii přednášet téměř nemohl. Odmítali ho kolegové, protestovali proti němu studenti, kteří mu bránili ve výuce, jeho otevřený konzervativní postoj v levicové atmosféře na britských univerzitách dráždil. Scruton se věnoval estetice, kulturní filozofii, a díky tomu i v akademickém provozu obstál, jako politický filozof by měl tehdy sotva šanci. Být konzervativcem v anglosaském akademickém prostředí neznamenovalo jít s vítěznou vlnou, jak si to někdy myslíme pod dojmem politických úspěchů Reagana, Thatcherové a pádu komunismu. Často to naopak znamenalo být mimo oficiální myšlenkový a mediální proud, stát na okraji, obhajovat hodnoty, které mnozí už opustili, proti ideologické hlouposti bojovat zdravým rozumem.

Stejně je to v mnohém i dnes, byť je v některých aspektech konzervatismus mnohém více akceptován. Platí ovšem téměř železné pravidlo: konzervativní myslitel má ve většině věcí pravdu, dějiny mu dají za pravdu, ale pravdu zastává příliš brzy, a proto je zpravidla ve chvílích, kdy tu pravdu říká, marginalizován, ne-li ostrakizován (v těch cizích tvarech to zní přijatelněji, nemyslíte?). Až si všichni všimnou, že to tak je, on už zase vede jiný zápas o hodnoty. Konzervativce je v postmoderní době vlastně avantgardní myslitel. Kdo si všímá sociálních a intelektuálních paradoxů, toho to nepřekvapí.

Ale ještě zpět k Rogerovi, jenž nedávno oslavil sedmdesáté narozeniny a s nímž se občas při různých příležitostech stále setkávám. Scruton na dobovou situaci reagoval autenticky konzervativním postojem. Odešel na venkov, pořídil si farmu, kde se snaží zachovávat tradiční prvky venkovského života a produkce a vytrvale píše svoje provokativní a přesvědčivé

texty. Když jsem vstupoval do politiky, tak mě v tom podpořil. A to bylo pro mě v mnoha směrech důležité, protože mám pocit, že i v tomto rozhodnutí navazují na tradici, kterou jsem kdysi jako student mohl přijmout.

Konzervativní východiska a principy

Konzervatismus se vždy vzpíral uzavření do ideologického systému, ale přesto je k dispozici řada prací, které konzervativní myšlení a politický postoj přehledně shrnují. Mnoho z nich je dostupných i v češtině. Ať už je to třeba kniha Roberta Nisbeta *Politický konzervatismus: sen a realita*⁷ nebo výborný *Smysl konzervatismu* od Rogera Scrutona.⁸ Čtivý, stručný a přehledný výklad tradice anglosaského konzervativně-liberálního smýšlení naleznete kupříkladu v publikaci Lukáše Petříka *Konzervativní revoluce Margaret Thatcherové a Ronalda Reagana*.⁹ Máme přeloženu také celou řadu prací klasiků konzervatismu od Edmunda Burka¹⁰ až po současnost.

Je ale potřeba říci, že konzervatismus jako takový není žádným souborem postojů a návodů, které by se daly jednoduše formulovat a snadno uskutečňovat. Konzervatismus se dlouho vytváření intelektuálních konstrukcí bránil a odtud pramení naše potíže s tím, jak ho obecně popsat. Konzervativní postoj je totiž vždycky spojen s praxí a dlouho byl nedůvěřivý k pokusům teoreticky zachytit vlastní ideová východiska, protože jeho realizace je vždy ovlivněna konkrétní historickou zkušeností, národní, kulturní a religiozní tradicí, jednoduše řečeno místem, kde se rozvíjí. Právě to byla jeho velká nevýhoda v konkurenci s jinými proudy politického myšlení, hlavně s liberalismem a socialismem, které takovým ideovým souborem postojů, chcete-li ideologií, disponují. Ve snaze překonat tuto „nevýhodu“ se od 70. let 20. století snaží někteří autoři z konzervatismu vytvořit koherentní politickou teorii. A proto třeba Nisbet mluví o „ideologii“ a Scruton o vytváření „konzervativní věrouky“.

Nicméně navzdory tomu platí, že konzervatismus bude mít v každé zemi vždy trochu jiné parametry a možná i mírně odlišná ideová východiska. Přes-

to jsou zde některé společné charakteristiky, které se nyní pokusím připomenout. Pomohu si zde stručným a velmi přesvědčivým výkladem již zmíněného Davida Regana.

Jak už jsem napsal, konzervatismus není totožný s tradicionalismem. A proto nejdůležitější rys konzervatismu je „změna uvnitř kontinuity“. Regan to dokonce formuloval tak, že konzervatismus je filozofií změny. Ale je to změna jistého typu. Konzervativní změna musí sloužit k vyřešení určitého problému a musí mít charakter „nárůstové posloupnosti“. Regan doslova říká: „Konzervativce pozorně sleduje společnost a její vývoj, snaží se identifikovat její problémy a ty se potom pokouší odstranit prováděním konkrétních dílčích změn. Zastávce konzervatismu věří, že to, co existuje, má být zachováno; jedině v tom případě ne, pokud by se sám stávající řád stal velkým problémem. Pak jsme oprávněni přistoupit ke změně – avšak i ta musí probíhat v podobě postupných kroků.“¹¹ Změna není nikdy prováděna proto, aby byl uskutečněn budoucí ideál, aby bylo dosaženo ideální společnosti, ale vždy jen jako náprava konkrétního jasně rozpoznatého problému. Vychází tedy ze zkušenosti, opravuje nefunkční věci nebo reaguje na nové, konkrétní výzvy a změny provádí jen v nezbytné míře a při zachování kontinuity. Konzervativní myšlení se snaží vyhnout dvěma extrémům. Na jedné straně odmítání jakékoliv změny a na druhé straně provádění radikálních změn, které jsou proto, aby se uskutečnil nějaký ideál, ale nevyplývají z daných podmínek.

Dalším příznakem konzervatismu je jeho národní podmíněnost. Konzervatismus nikdy není internacionální, ale je vždy nacionální. Z toho vyplývají i některé možná překvapivé postoje, protože konzervatismus, a tak tomu bylo už v Burkeově době, byl proti revolucím, které korigují domácí vývoj, ale nebyl proti násilné akci směřující ke svržení cizí moci, protože vychází z myšlenky, že se přirozený řád nebo pozvolný národní vývoj nemůže odehrávat v systému, který je národu nucen z vnějšku.¹² Ale jinak je zřejmé, že konzervatismus je proti radikálním změnám a z teoretických i historických důvodů je proti revoluci, která situaci vždy jenom zhorší, ale nevylepší.

Konzervativní filozofie se na společnost a stát dívá jako na jakýsi přirozený organismus, který vzniká postupně přirozeným vývojem lidské obce, a právě proto ho lze jakoukoliv radikální akcí ohrozit. Pěkně to vyjádřil Regan, když napsal, že „zdravá společnost je velmi jemné předivo vztahů a tradic, ve kterém je uložena celá dlouhá zkušenost a práce předcházejících věků, a bylo by velmi pošetilé a arogantní domnívat se, že my, naše dnešní generace, víme najednou všechno lépe než všichni ti, kteří žili před námi a kteří svou dlouho strádanou moudrost uložili do společenského řádu, který jsme zdědili. Chci však podtrhnout,“ dodává Regan, „že tyto úvahy platí jen pro národ, který se dostatečně dlouhou dobu těší národní nezávislosti. Jedině v takovém případě může totiž vzniknout společenství, které se postupně zformovalo v průběhu mnoha staletí a reprezentuje moudrost mnoha generací.“¹³ Tato poslední věta je klíčem k pochopení toho, proč tu a tam konzervativce musí podporovat radikální změny a podstatné reformy.

Středoevropský konzervatismus a česká situace

Odtud totiž můžeme i odvodit přiléhavou odpověď na otázku, jak je to s novodobým konzervatismem u nás. Skutečný konzervativce totiž musel začátkem 90. let zastávat názor, že je potřeba provést významné společenské změny, že je nutné uskutečnit to, co jsme označovali za transformaci, reformy apod., abychom mohli navázat nebo znovu vytvořit ono národní společenství, které se pak přirozeně rozvíjí a v němž lze teprve aplikovat základní konzervativní premisu, tedy „stálou změnu“ nebo „změnu uvnitř kontinuity“. Kontinuitu jsme ale nejprve museli vytvořit, protože naše tradice byla kvůli dvěma totalitním režimům vlastně diskontinuítní, jak vytrvale na příkladu paměti, kultury a hlavně literatury opakoval jiný, svým smýšlením nepochybně konzervativní český spisovatel, básník Zdeněk Rotrekl.¹⁴

Když uvažujeme o konzervatismu u nás, musíme mít na paměti všechny výše zmíněné charakteristiky konzervatismu. I když budeme sebevíce milovat britské nebo americké konzervativní myšlení, bude to pro

nás nejvýše dobrá inspirace, ale ne vždy nám to pomůže v praktické činnosti ve společnosti a v politice.

Nechci se zde pouštět do složitých výkladů o různých tradicích dějin politického myšlení a sledovat rozdíly mezi anglosaským a kontinentálním a na kontinentu zase mezi francouzským, italským nebo německým politickým myšlením, ale jedna věc je jistá. Ve středoevropském prostoru významně ovlivněném německým živlem znamenalo být konzervativní donedávna určitě něco jiného než v Británii. Historické spojení konzervatismu s radikálními podobami nacionalismu a často katolicismu nebo skutečnost, že konzervatismus zde byl tradičně opozicí k liberalismu stejně jako k socialismu, činí středoevropský konzervatismus výrazně odlišným. Je také pravda, že vzhledem k této tradici by donedávna málokoho třeba v německých křesťansko-demokratických stranách napadlo označit se za pravického člověka a s prohlášením se za konzervativce by kdejaký člen CDU, CSU či ÖVP ještě nedávno docela váhal.

V poslední době, a to je velmi zajímavé, se však tato situace mění. V německém prostředí vychází řada knih, které se zabývají tím, co to znamená být konzervativní, co konzervatismus je dnes, a dokonce pro řadu politiků z řad křesťanských stran začíná být atraktivní se ke konzervatismu hlásit.¹⁵ Můžete namítnout, že my jsme je přece vždycky za konzervativní považovali, a budete mít pravdu. Ale důležité je přemýšlet nad tím, proč se dnes za konzervativní prohlašují bez větších problémů oni sami. Souvisí to samozřejmě se společenskými změnami, do jisté míry i s tím, že označit se za konzervativní může být pro některé lidi dnes více identifikující než označit se za křesťansko-demokratického politika. Popravdě řečeno, není ale úplně snadné být konzervativní s oněmi charakteristikami, které jsem zde uvedl, a současně zastávat třeba proevropské federalistické názory.

Nechci a nemohu se zde ovšem pouštět do diskuse o konzervatismu ve střední Evropě a specificky v německém jazykovém prostředí, ale jen na tomto příkladu ukazuji, jak je potřeba vždycky konzervatismus chápat v konkrétním prostředí a národním společenství. Tím se zase dostávám zpátky k České republice a možnosti aplikovat konzervatismus u nás.

Jestliže jsem řekl, že středoevropský konzervatismus se historicky vyvíjel v odporu k liberalismu, tak v novodobé historii, tedy po roce 1990, to v žádném případě neplatilo. Naopak, právě díky přesvědčení české společnosti o správnosti ekonomické transformace se novodobý český konzervatismus rozvíjel v úzkém sepětí právě s liberálními představami o společnosti, respektive o nutnosti uplatňovat liberální postupy v některých částech společenského života, a tím měl vlastně strukturálně blízko k anglosaské inspiraci. Ale vzhledem k absenci kontinuity rozvoje národního společenství a svobodného státu zde bylo do jisté míry riziko, že konzervatismus ztratí svoje hodnotové ukotvení a bude redukován na liberální přístup k trhu.

Konzervatismus byl v první polovině 90. let najednou velmi atraktivní. Zatímco v 80. letech to byla kvůli komunistické propagandě skoro nadávka. Dokonce i v nezávislém intelektuálním prostředí se – až na světlé výjimky jako třeba Václava Bendu – skoro nikdo v 80. letech ke konzervatismu nehlásil. Naproti tomu v 90. letech se díky úspěchu politických stran konzervativní orientace v Británii, USA a vlastně i v Německu a taky díky tomu, že většina českých politických subjektů chtěla být co nejvíc napravo, stal konzervatismus pro řadu politiků a pro část společnosti vhodným identifikačním symbolem.

Zde bych se vrátil trochu zpátky a připomenul, co jsem v této souvislosti napsal v předmluvě českého vydání Scrutonova sborníku *Konzervativní myslitelé* před více než 20 lety (což mě samotného překvapuje; tedy ne to, že jsem to napsal, ale že už mezitím uběhla dvě desetiletí): „Tento vývoj však není pro český konzervatismus bez nebezpečí. Jedno z nejzřetelnějších se skrývá v možné redukci konzervatismu na liberální přístupy v hospodářské politice. Ty mají samozřejmě v současné politické praxi konzervatismu své nezastupitelné místo, ale nejsou rozhodujícím prvkem konzervativního postoje.“¹⁶ Myslím, že jsem se tehdy obával docela oprávněně, protože ve vnímání části společnosti je dnes pravicovost, respektive konzervatismus spojen naprosto nesprávně s tím, jestli jsme pro větší či menší deficit státního rozpočtu nebo jak moc chceme mít vysoké daně.

To je však velký omyl. Jak jsem se snažil vysvětlit, konzervatismus sleduje mnohem víc než jen hospodářskou politiku a konzervativní postoje v žádném případě nelze redukovat na liberální přístup k ekonomice. Ale uvažování o tom, co dělá pravici pravici a co je vlastně konzervativní politické myšlení a konzervativní politický postoj, se z veřejné debaty postupně kamsi vytratilo. K naší škodě, protože když se pravicové politické strany nemohou opírat o hodnotový základ a jasný soubor idejí, pak dělají v praktické politice levicové chyby. Například když si neuvědomí, že více než deficit státního rozpočtu je důležité stabilní prostředí nebo že permanentní neustálé reformy a víra v ně jsou levicovým postojem, zatímco konzervativce by k nim měl být zdravě skeptický.

Konzervativní postoj

A máme dnes u nás ještě nějaké konzervativce? Nepochybně ano, za jednoho z nich se považuji. Jsem jak ve své teoretické práci, tedy tam, kde dávám najevo normativní postoje, konzervativní, a také jsem nepochybně podle všech rozumných kritérií, konzervativní politik. Nicméně v současné zmatenosti českého veřejného prostoru a ideové vyprázdňenosti se nebudu divit, když si někdo bude myslet, že konzervativnější než já je třeba ten, kdo hlasitěji volá po vyrovnaném státním rozpočtu. Nejasnost pojmů a absence důkladné politické debaty založené na ideových východiscích takové smutné výsledky může přinášet.

Možná přínosnější a zajímavější otázkou, než kdo je konzervativní v politice, by bylo hledání současných českých konzervativních myslitelů, kteří se zde objevovali třeba v posledních 20 letech. Nebude lehké je najít, ani se neodvážuji použít do nějakého přehledného výčtu. Některé jsem ostatně zmínil. Přesvědčeným konzervativcem byl kupříkladu germanista a filozof Rio Preisner, dále jeden ze spoluzakladatelů zdejší politologie, politický a právní filozof Vladimír Čermák, a pro mě také třeba v některých aspektech své práce, ač to bude znít pro mnohé překvapivě, kritický filozof Zdeněk Vašíček.

Nicméně nechci se zde zabývat politickým myšlením, a tak se ještě na závěr vrátím k otázce, jak aplikovat konzervatismus v české politice. Jsem přesvědčen, že krize české pravice souvisí především s tím, že jsme zapomněli na hodnoty a ideje, ze kterých konzervativní, pravicová politika vychází. Když jsem se rozhodl vstoupit do politiky a ještě jako nestraní kandidoval do poslanecké sněmovny za ODS, tak jsem za pomoci přátel z CDK zformuloval několik hodnot a principů, které pravicová politika musí respektovat. Všechny jsou konzervativní, vycházejí z konzervativních zásad a z konzervativního politického myšlení. Protože jsem předtím napsal knihu *Politika, jaká nemá být*,¹⁷ nazval jsem je *Politika, jaká má být*.

Některé z nich zde připomenu, abych ukázal, co je dnes možno považovat u nás za aktuálně konzervativní (nazývám to pravicovým, ale pro mě, nikoliv obecně, je to v tomto případě synonymum): „Pravicová politika musí být zdrženlivá k reformám, nepřijímat levicový koncept neustálé změny, reformovat jen to, co nefunguje, a neměnit věci jen proto, že by mohly být lepší. Víme ze zkušenosti, že časté změny věci spíše zhoršují. Pravicová politika má být založena na důvěře v občany. Svoboda a odpovědnost předchází prosperitě a zabezpečení. Nechceme vše regulovat, kontrolovat, řídit do posledního detailu, musíme lidem věřit a dát jim prostor pro jejich vlastní život. Pravicová politika má vytvářet stát, který neobtěžuje, ale chrání. Pravice upravuje jen to, co je nezbytně nutné, snaží se o stabilitu, o zachování kontinuity, o přehledné prostředí. Pravicová politika se má snažit lidem život zjednodušovat, nekomplikovat a každé opatření poměruje jeho dopadem na konkrétního člověka a jeho život. Má se zabývat o individuální lidský osud a jednotlivce, nemá podléhat módním idejím a nutit člověka přizpůsobovat se zdánlivě dokonalým konceptům. Pravicová politika má být pozorná a solidární, nikoliv chladná a bezohledná. Má lidem ponechávat prostor pro jejich iniciativu, vytvářet jim podmínky pro to, aby se o sebe mohli postarat. Pomáhat má však těm, kteří se o sebe starat nemohou. Pravicová politika slouží občanům, nastavuje spravedlivá pravidla, nesmí v ní být ponechán prostor pro nepoctivé jednání, korupční praktiky a obohacování

se na úkor ostatních. Pravicová politika má zlepšovat svět každodenní prací, drobnými kroky, správnými rozhodnutími a důsledností, nemá jen nabízet hesla, vize dokonalé společnosti a prázdné fráze. Pravicová politika se musí řídit zdravým rozumem.“ Problémem každého, a tedy i tohoto „manifestu“ české pravice, jak to někdo nazval, je jeho proměna v konkrétní politické postoje. Nebudeme-li mít ale obecná východiska, kterým věříme, nemáme ani co v politická rozhodnutí proměňovat a nemáme pro své jednání žádnou hodnotovou korekci. A to se v české politice stalo. Konzervatismus je, kdyby nic jiného, spolehlivý nástroj pro to, jak nepokazit věci, které fungují, a jak vykonávat politickou činnost tak, aby lidem nekomplikovala jejich život.

Pro mě není konzervatismus něco, co prohrálo nebo prohrává. Není to ideologie, která má definovaný obecný budoucí cíl a jemu přizpůsobuje lidi či společnost. Pro mě je konzervatismus přístup k životu, ke společnosti, k politice. Možná prohraji tu či onu bitvu, ale tu „válku“ stejně povedu. Nevěřím, že máme hodit za hlavu hodnoty, instituce, tradice, zvyky prostě proto, že nám někdo říká, že bude líp.

Možná ale jsem dost zkušený a sečtělý na to, abych byl k slibům ráje na zemi skeptický. Nejsem připraven obětovat to dobré, co máme, jen proto, že si někdo myslí, že něco jiného by mohlo být lepší. Jsem pro změny, ale v rámci kontinuity, na základě jasně definovaného problému a s velmi konkrétním cílem. A proto jsem konzervativní.

Myslím, že je to ten nejmodernější a nejvíce nonkonformní postoj, jaký dnes máme k dispozici.

Poznámky:

¹ Text vznikl původně jako podklad pro přednášku v rámci akce „Politický konzervatismus – sen a realita“, kterou uspořádala Studentská sekce Mezinárodního politologického ústavu 20. října 2014 na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

² Švanda, Pavel, *Kulturní i nekulturní. Záznamy – střepiny – pomluvy*. Janáčkova akademie múzických umění, Brno 2014, s. 58.

³ Srov. Dayová, Barbara, *Sametová filozofové*. Doplněk, Brno 1999, s. 127 a n.

⁴ Levy, David J., *Realismus. Pojednání o interpretaci a společenské realitě*. Proglas, Brno 1993.

⁵ Levy, David J., *Politický řád. Filozofická antropologie, modernita a ideologická výzva*. Sociologické nakladatelství, Praha 1993.

⁶ Levy, David J., *The Measure of Man: Incursions in Philosophical and Political Anthropology*. University of Missouri Press, Columbia 1993.

⁷ Nisbet, Robert, *Politický konzervatismus: sen a realita*. LEDA, Praha 2011.

⁸ Scruton, Roger, *Smysl konzervatismu*. Torst, Praha 1993.

⁹ Petřík, Lukáš, *Konzervativní revoluce Margaret Thatcherové a Ronalda Reagana*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008, zvl. s. 21–86, 141–162.

¹⁰ Např. Burke, Edmund, *Úvahy o revoluci ve Francii*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1997.

¹¹ Regan, David, Edmund Burke a konzervatismus. In: Oslzlý a kol.: *Podzemní univerzita*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1993, s. 153.

¹² Regan, c. d., s. 154.

¹³ Regan, c. d., s. 154–155.

¹⁴ Srov. např. studii Slovo o české kulturní diskontinuitě, o minulosti a současnosti, ale také o českém románu. Rotrekl, Zdeněk, *Barokní fenomén současnosti*. Torst, Praha 1995, s. 27–40.

¹⁵ Viz např. Porsche-Ludwig, Markus; Bellers, Jürgen (eds.), *Was ist konservativ?* Bautz Verlag, Nordhausen 2013; Zehetmair, Hans (eds.), *Zukunft braucht Konservative*. Herder, Freiburg – Basel – Wien 2009; Rödder, Andreas, *Was ist heute konservativ?* Gollenstein Verlag, Merzig 2012.

¹⁶ Fiala, Petr, Rekonstruovaná tradice konzervativního myšlení. In: Scruton, Roger: *Konzervativní myslitelé*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1994, s. 7–8.

¹⁷ Fiala, Petr, *Politika, jaká nemá být*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2010.

Petr Fiala (1964), politolog a politik; předseda Občanské demokratické strany a profesor politologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity.

Dvořáková
Ljubková
Wernisch
Eliot
Janáčková
Jasin
Fischerová
Wiener Gruppe

3₁₄

Britský konzervatismus a zahraniční politika

ALAN SKED

V tomto článku pracuje jeho autor, britský historik Alan Sked, s definicí konzervatismu, jak ji navrhl německý historik Hans-Gerd Schumann, který konzervatismus pokládal za „vědomé politické jednání, k němuž přistupují sociálně privilegované třídy, vrstvy či skupiny, aby zabezpečily instituce, v nichž je zakotveno jejich sociální postavení, proti snahám změnit normy převažující v politické sféře...“ V tomto rámci je podle Skeda užitečná typologie Klause Epsteina rozlišující tři typy konzervativců – totiž konzervativce *status quo*, reformní konzervativce a reakcionáře –, kdyby jen kvůli poukazu na skutečnost, že hlavním nepřítelem všech konzervativců je čas. Čas se každopádně pohyboval příliš rychle pro reakcionáře, kteří se proto snaží posouvat hodiny nazpět; pohybuje se však příliš rychle i pro konzervativce *status quo* a reformní konzervativce, které nevyhnutelně předbíhají změny, jež čas přináší. Celý text, který se věnuje britskému konzervatismu nejen vzhledem k zahraniční politice, ale také z hlediska vnitropolitického vývoje, vyjde v příštím roce v ediční řadě *Quaestiones quodlibetales* v CDK. Nyní přinášíme výňatek, který se věnuje britské konzervativní politice v zahraničí, a to do konce první poloviny 19. století.

V jádru britského a vlastně i evropského konzervatismu stála postava Edmunda Burka, jehož *Reflections on the Revolution in France* [Úvahy o revoluci ve Francii], vydané v listopadu 1790, obsahovaly rané varování před skutečnou povahou událostí, které tam právě probíhaly.¹ Burke byl vedoucím představitelem whigů, který se dříve stavěl za práva Američanů, Irů a Indiánů v rámci – jak doufal – budoucí volně obchodující a blahodárně působící Britské říše zakládající se na tradičních britských zákonech, zvyklostech a praktikách, jíž se bude vládnout v souladu s principy slušnosti. Jeho nekompromisní útok na Francouzskou revoluci proto přišel tak trochu jako blesk z čistého nebe. Thomas Jefferson po přečtení *Reflections* napsal, že je více překvapen revolucí v Burkově než revolucí ve Francii.² Burke však upozorňoval své přátelé z řad whigů, že Francouzská revoluce se v ničem nepodobá Slavné revoluci z roku 1688 v Británii. Tehdy Britové nejen napravovali kazy své starobylé konstituce, ale snažili si uchovat své tradiční principy. Francouzi na druhé straně nyní zešíleli a chtějí vše zničit, nivelizovat společnost a vytvořit nový řád založený na abstraktních principech. Ty představova-

ly hrozbu všem národům, nákazu, která by podryla zdraví politického organismu evropského společenství. Burke správně předvídal, že se Francie, najednou militarizovaná a opírající se o revoluční principy, stane hrozbou pro Nizozemí, a tím i pro národní bezpečnost Británie a pro celou evropskou rovnováhu moci; neměl však na mysli ani tak mezinárodní vztahy a zahraniční politiku jako ideologickou hrozbu vycházející z Francie. Britští radikálové, včetně jeho někdejších kolegů, whigovských poslanců v parlamentu, se chopili věci „lidských práv“. To ohrožovalo britskou konstituci i britský způsob života a představovalo zákeřný domácí problém. Burke proto požadoval, aby se s novým francouzským režimem nesjednával nějaký diplomatický kompromis, ale aby byl vymýcen ozbrojenou intervencí. V roce 1791 ho francouzští *émigrés* žádali o radu, a dokonce k němu vyslali svého stálého zástupce. On sám k nim naopak poslal svého syna Richarda, aby jim pomohl budovat ozbrojené síly. Sir Gilbert Elliot to komentoval následovně: „Burke je sám o sobě určitou mocností ve státě. A nebude ani přílišným přeháněním říci, že je určitou *mocností* v Evropě.“³ Burkeho křížácké tažení proti Francouzské

revoluci vyvrcholilo v jeho posledním příspěvku k této události ve *Four Letters on a Regicide Peace* [Čtyři dopisy o královražedném míru] napsaných v letech 1796–1797. V těchto dopisech prohlásil: „Jsme ve válce se systémem, který je svou podstatou nepřátelský ke všem ostatním vládám... V této válce jsme navzdory jakékoli *válečné* doktríně.“⁴ Proto zde nemělo smysl vyjednávat s vládci revoluční Francie o nějaké rovnováze moci; byl to „žargon, jemuž nemohli rozumět ani s pomocí tlumočníka“.⁵ Válka proti Francii byla „občanskou válkou... mezi přívrženci starobylého občanského, morálního a politického řádu a sektou fanatických a ctižádostivých ateistů, kteří zamýšleli to vše změnit“.⁶ A tak musel být francouzský režim rozdrčen a vykořeněn: „...*musí* být zničen... těmi či oněmi prostředky, a síly, které se mu postaví, by měly být určitou analogií sil a ducha, které tento systém uplatňuje, a určitým způsobem se jim podobat... Jedním slovem, s touto republikou nemůže koexistovat nic nezávislého.“⁷ Burke, krátce řečeno, požadoval ideologickou válku s novou republikou, a to na život a na smrt. Britská vláda na druhé straně viděla pouze potřebu zůstat neutrální nebo vyjednávat diplomaticky. Toryovský premiér William Pitt se ve skutečnosti sešel s Burkem, aby si vyslechl jeho rady, a podle Elliota „je vesměs přijal velmi trpělivě a srdečně“.⁸ Burke však natolik nedůvěřoval britské vládě, že tři dny před svou smrtí – zemřel 9. července 1797 – požádal, aby byl pohřben „na neznámém a neoznačeném místě a odděleně od svého syna, ženy a bratra – *kvůli francouzským revolucionářům*“. Nechtěl, aby jakobíni znesvětili jeho hrob, kdyby jim Anglie padla do rukou.⁹

Britská vláda vedená Pittem doufala, že se účasti na událostech v Evropě vyhne. Ještě 7. listopadu 1792 ministr zahraničí lord Grenville prohlašoval, že pokud Británie zůstane v zahraničních záležitostech „zcela a naprosto stranou“, bude se moci soustředit na předcházení jakékoli vnitřní krize.¹⁰ Jeden z jeho podsekretářů v dubnu 1792 napsal: „Tak či onak lze doufat, že obranný příkop zaplněný slanou vodou nás může ochránit, a možnost, že se zapleteme do války tohoto druhu, pokud to lze předvídat, pokládám za nepravděpodobnou nahodilost.“¹¹ Nicméně 1. února 1793 Francouzi vyhlásili válku a na Pittovi zůsta-

lo, aby to vysvětlil parlamentu: „Ve jménu svobody neakceptují žádný jiný model vlády než ten, který je v souladu s jejich vlastními názory a idejemi, a všichni lidé se v každé části světa musí z ústí hlavní jejich kanónů poučit, jak propagují svůj systém.“¹² O několik měsíců později řekl: „V tom, co se nazývá vládou mas, to nejsou mnozí, kteří vládou málu, ale několik málo vládne mnohým. Je to odrůda tyranie, která k ubohosti svých poddaných přidává urážku, když své vlastní svévolné dekrety stylizuje jako hlas lidu a akty útlaču a krutosti ospravedlňuje záminkou, že jde o vůli národa.“¹³

Ale souhlasil by toryovský vůdce (Pitt) s vykořeněním tohoto systému, jak k tomu radil Burke (podle Epsteinova klasifikačního systému v zahraničních záležitostech spíše „reakcionář“ než prostý konzervativce; v domácí politice přinejlepším konzervativce *status quo*)?

Jakmile vypukla válka, britské válečné cíle zahrnovaly osvobození Nizozemí, zničení francouzské flotily a francouzských námořních základen a ovládnutí francouzských kolonií. Henry Dundas, Pittův ministr války, pokládal za jeden z válečných cílů rovněž ukončení „anarchie ve Francii“, ačkoli nejen k osvobození Nizozemí, ale i k svržení francouzské vlády by bylo zapotřebí evropské pomoci.¹⁴ Obtíž spočívala v tom, že evropské mocnosti se buď z války stáhly, nebo neustále zaznamenávaly porážky. Aby pokračovaly v boji, budou později požadovat obrovské finanční podpory. Mezitím v roce 1805 během vyjednávání s Ruskem nastínil Pitt plán evropského uspořádání založeného na rovnováze moci, který zahrnoval rozšíření Holandska a Piemontu, s Pruskem pevně usazeným v Porýní a s Rakouskem hrajícím hlavní roli v Itálii. Význam britských zámořských koloniálních zisků byl snížen a restaurace Bourbonů se stala v „dohodě, k níž se mělo nyní dospět a která v žádném případě nemohla ospravedlňovat prodlužování války“, jen druhořadým cílem, pokud se mělo dosáhnout míru ve shodě s rovnováhou moci, o níž se jednalo s Rusy.¹⁵

Svržení francouzského režimu tedy nikdy nepatřilo mezi prvořadé britské cíle. Proto také Británie nikdy oficiálně neuznala hraběte z Provence za krále Francie. Pomoc francouzským royalistům při budování armády

a při jejich povstáních ve Francii měla sloužit jen oslabení republikánského válečného úsilí. Británie dávala peníze a najímala špióny, aby vytvořila zpravodajskou síť na kontinentu. Potlačení revoluce by koneckonců zabránilo rozvracení celé Evropy a restaurace legitimního krále by byla nejlepší zárukou trvalého míru. Na druhé straně však byli francouzští royalisté nesmiřitelně rozděleni mezi stoupence absolutismu a konstituční monarchisty a Grenville byl přesvědčen, že o obnovení absolutismu či feudalismu nemůže být ani řeči. Británie si místo toho přála novou dědičnou konstituční monarchii, která by chránila soukromé vlastnictví, ačkoli podle Grenvillova názoru se ani francouzští konstitucionalisté z vypuknutí revoluce o ničem nepoučili. A co hůř, jak mu bylo sděleno, přestože se obě větve francouzských monarchistů navzájem nenáviděly, ještě více nenáviděly Brity – „bylo by mnohem snadnější sjednotit všechny Francouze ve společném odporu k Británii než v odporu k revoluci“. Britové tak jako tak chtěli omezit hranice Francie a obklopit ji nepřátelskými státy, které by byly silnější než dosud. Chtěli si rovněž přivlastnit její kolonie a zničit francouzskou flotilu. I pro francouzské vlastence bojující proti revoluci to byla vysoká cena za britskou podporu.

Francouzští kontrarevolucionáři přímo ve Francii byli v každém případě slabí a jejich úsilí v Toulonu, ve Vendée, v Quiberonu i kdekoli jinde neustále selhávalo kvůli nedostatečné lidové podpoře. Britské úplatky, to je pravda, vynesly royalisty ve volbách v roce 1797 do parlamentu, ale zvolení poslanci nijak netoužili přizpůsobit se britským válečným cílům a v každém případě je vypudil Napoleonův „kouř z kartáčů“. Nakonec, po dalším neúspěšném royalistickém povstání v roce 1800, Castlereagh jakožto ministr války vetoval jakoukoli další pomoc royalistům a Britové přijali strategii financování kontinentálních mocností.¹⁶ Británie rovněž intervenovala ve Španělsku, ale klíčem k jejímu konečnému úspěchu bylo Napoleonovo odmítání uzavřít mír, dokud ho v roce 1814 nesvrhla čtvrtá koalice. Po Vídeňském kongresu byla proto do dohody z roku 1815 vtělena většina návrhů Pittova plánu z roku 1805, který předpokládal britskou dominanci na moři a ustavoval rovnováhu moci, zahrnující rozšířené Holandsko a Piemont, pruské vlastnictví Porýní, Rakous-

ko jako vedoucí mocnost v Itálii a ruský zábor Polska. Rakousku rovněž připadlo předsednictví v novém Německém spolku. Druhá pařížská smlouva mezitím zajistila Francii její hranice z roku 1792; musela ale zaplatit reparace a strpět vojenskou okupaci. Její největší nepřátelé pak podepsali Čtyřstrannou alianci, jež měla zaručovat dodržování těchto smluv i přes případné obnovení bonapartistického ohrožení. Británie doufala, že v důsledku toho se bude moci stáhnout z evropských záležitostí. Přesto ji už za velmi krátkou dobu revoluční nepokoje a bouře opět postaví před otázku, zda je či není v britských konzervativních zájmech zasahovat do domácích záležitostí národních států.

Zde nevystává žádná potřeba dále rozvádět popis „Kongresového systému“ z let 1815–1822.¹⁷ Postačí říci, že když si Rakousko, Prusko a Rusko vyhradily právo intervenovat v domácích záležitostech jiných států i bez jakéhokoli pozvání podle Opavského protokolu z roku 1820, Britové s tím vehementně nesouhlasili. Ve známém státním dokumentu z 5. května 1820 ministr zahraničí Castlereagh trval na tom, že Čtyřstranná aliance z roku 1815 byla namířena jen proti Francii, kdyby opět upadla pod bonapartistickou vládu nebo jinak přímo ohrožovala bezpečnost Evropy:

U této Aliance stejně jako u všech jiných lidských dohod platí, že nic s větší pravděpodobností neoslabí, nebo dokonce nezničí její skutečnou užitečnost než jakákoli snaha posunout její povinnosti a závazky za sféru, k níž ji opravňuje její původní koncepce a dohodnuté principy: Byl to svaz pro opětovné dobytí a osvobození velké části evropského kontinentu z vojenského područí Francie, a když přemohl dobyvatele, prosadil stav územního vlastnictví, jak byl dohodnut mírovou smlouvou pod záštitou Aliance. Ta však nikdy nebyla zamýšlena jako svaz pro vládu nad světem nebo pro dohled nad vnitřními záležitostmi jiných států.¹⁸

Castlereagh v oběžníku z 19. ledna 1821 rovněž tvrdil, že principy, o něž se opírá intervence, „nemohou být bezpečně přijaty jako systém mezinárodního práva“. V rukou „méně blahodárných monarchů“, než jsou ti, kteří právě vládou v Evropě, by mohly vést k neustálým intervencím, takže je nelze „smířit ani

s obecným zájmem, ani s účinnou autoritou a důstojností nezávislých panovníků^{.19} A v Dolní sněmovně v roce 1821 prohlásil, že „nemůže uznat principy, které opravňují jeden stát zasahovat do záležitostí jiného jen proto, že v jeho vládě mohly být provedeny změny takovým způsobem, který by první stát neschvaloval“^{.20}

Britská doktrína intervence proto kladla důraz na bezprostřední a přímé ohrožení národní bezpečnosti ze strany Francie spíše než na udržení sociálního nebo politického řádu. Castlereagh ve svém státním dokumentu odmítl jednat na základě abstraktních a spekulativních principů předběžné opatrnosti, ale jednal by jen tehdy, „kdyby evropský systém ohrožovalo aktuální nebezpečí“^{.21} Ve svém oběžníku z ledna 1821 zdůraznil, že intervenci lze ospravedlnit jen v případě států, „u nichž je bezprostředně vážně ohrožena jejich bezpečnost nebo bytostné zájmy vnitřními úkony jiného státu“^{.22} Ale to mělo být vždy výjimkou spíše než pravidlem nebo obecným principem. Britská doktrína intervence proto vešla ve známost jako teorie „neintervence“.

Jiní konzervativní státníci zastávali podobný princip čistě teritoriálního konzervatismu. [Jinými slovy šlo jim o udržení územního uspořádání z roku 1815, nikoli o zachování tehdy ustanoveného politického a sociálního řádu.] Canning v roce 1823, kdy byl ministrem zahraničí, prohlásil s ohledem na kongres ve Veroně: „Byl jsem – a stále jsem – nadšeným stoupencem národní nezávislosti...“^{.23} Při jiné příležitosti řekl: „Podle mne má platit pravidlo, že naše angažovanost se vztahuje jen ke stavu teritoriálního vlastnictví ustavenému v míru; ke stavu záležitostí mezi národem a národem, nikoli... k vnitřním záležitostem nějakého národa.“^{.24} Canning tak oponoval tomu, co nazýval „doktrínou evropské policie“^{.25} Stejný druh kritiky zazníval z úst jiného budoucího premiéra, Sira Roberta Peela, který v Dolní sněmovně v roce 1823 protestoval proti „doktríně zastávané takzvanou Svatou aliancí, doktríně jejího práva zasahovat do svobody národů zřízením jakési evropské policie, která má bránit úspěšnému završení revoluce, ať už by vypukla kdekoli a za jakýchkoli okolností“^{.26} Místo toho prosazoval princip, že „každý stát je suverénní a nezávislý a je jediným soudcem reforem a modifikací, které jsou nezbytné pro jeho vládu“.

Ostatní státy si mohou v důsledku toho stěžovat, že utrpěly újmu, ale tato újma „by neměla být imaginární či spekulativní – měla by být takové povahy, že by ji jasně a hmatatelně viděl a cítil každý člověk“^{.27}

O Canningovi se obecně má za to, že zašel dále než Castlereagh a že byl odhodlán jednou provždy rozvázat spojení s evropskými státy a skoncovat s kongresovým systémem. Tento názor sice přehání, ale Canningova rétorika může tento dojem snadno vzbudit. Už v době kongresu v Aix-la-Chapelle v roce 1818 se obával, že evropské kongresy „nás hluboce zatahnou do všech aspektů politiky na Kontinentu, kdežto naší správnou politikou vždy bylo nevměšování s výjimkou velkých mimořádných událostí, ale pak s imponující silou“^{.28} Jeho cílem bylo to, aby Británie ani nepomáhala despotismu na Kontinentu a nezvětšovala ho, ale ani nevnucovala Evropě svůj vlastní konstituční systém. Měla by „zaujímat neutrální postavení nejen mezi soupeřícími národy, ale i mezi konfliktními principy“^{.29}

Byl rozdíl ohledně zahraniční politiky mezi britskými a evropskými konzervativci opravdu tak velký? Castlereagh v roce 1820 velmi schvaloval rakouskou invazi do Neapole – třebaže spíše podle smlouvy z roku 1815 než pod záštitou Aliance. A ve své poslední řeči v Parlamentu v roce 1821 prohlásil k poslancům: „Odsuzuji doktrínu, že poddaní vlád, kteří se neteší zastupitelskému systému, mají právo odhodit svou loajalitu a uchýlit se ke zbraním, aby ho získali.“^{.30} To byl i Metternichův názor a Castlereagh navíc sdílel s tímto rakouským státníkem přesvědčení, že všechny revoluce v Evropě jsou řízeny nějakým tajným výbohem, který měl podle Metternicha sídlit v Paříži: „Dnes v cizině dochází ke spiknutí, které ohrožuje existenci jakékoli zákonné vlády. Pokud je tomu tak, není připraven říci, do jaké míry můžeme přestat obhajovat obecné principy, například ty, které jsou obsaženy v prohlášeních panovníků, abychom získali prostředky, jak předcházet zlům, jimiž jsou ohroženy všechny vlády. V celé Evropě se projevil systém všeobecné subverze a jedna revoluce se stávala prostředkem zrození další.“^{.31} Jisté je, že jakmile se v roce 1830 s vypuknutím revoluce nejprve ve Francii a poté v Belgii přiblížilo revoluční dění k britským břehům, lord Aberdeen

požadoval, aby mocnosti spojeným úsilím ukončily anarchii v Nizozemí. Sir Richard Vyvyan dokonce řekl poslancům Dolní sněmovny, že intervence by se měla stát spíše pravidlem než výjimkou. Přesto to byl stále především strach z francouzské agrese a z evropské války než obava z revoluce *per se*, který v Británii získával podporu nějaké doktríně intervence.³² Na druhé straně by kritici až do roku 1848 mohli poukazovat na britskou politiku na Iberském poloostrově jako na doklad toho, že Británie rovněž vojensky intervenovala, aby udržela probritské režimy, zejména v Lisabonu. Ve skutečnosti Británie v Portugalsku vojensky zasahovala, aby podpořila portugalský konstitucionalismus (a liberalismus, máme-li věřit Palmerstonovi), v letech 1826, 1834 a 1847. Podle slov Rogera Bullena:

V Berlínské konvenci z října 1833, podepsané třemi mocnostmi (Rakouskem, Ruskem a Pruskem – pozn. autora), se právo intervenovat zakládalo výlučně na právu nezávislých panovníků obrátit se na spřízněné monarchy s prosbou o pomoc. (Britské a francouzské námitky vylučovaly od roku 1822 možnost požádat o intervenci unilaterálně ve prospěch žádosti Aliance – pozn. autora.) Když v roce 1834 Velká Británie a Francie reagovaly na prosby vlád Portugalska a Španělska o pomoc, jednaly na západě podle téhož principu. Čtyřstranná aliance z dubna 1834 a její Dodatečné články z července byly západním ekvivalentem Berlínské konvence. Ve třicátých letech už mezi mocnostmi neexistovala, pokud šlo o právní základ intervence, žádná zásadní neshoda.³³

Byl zde také případ Irska.³⁴ Lišila se britská politika v této zemi tak mnoho od, řekněme, habsburské politiky v Lombardsku-Benátsku nebo v Uhrách? Odpověď zní: Ano, skutečně se lišila. V roce 1789 Irsko prožívalo ekonomický rozmach, jeho parlament získal významné pravomoci nezávislé na Velké Británii a očekávalo se, že budou uzákoněny další sociální a politické reformy. Ostrov se stal problémem až během americké války, protože v té době se identifikoval s americkými kolonisty, jejichž spory se zpupným westminsterským parlamentem odrážely jeho vlastní. Na druhé straně mu Westminster v letech 1782–1783 propůjčil plnou

parlamentní svrchovanost. Potíž spočívala v protestantské převaze episkopální pozemkové elity, která ovládala chod parlamentu a využívala ho ke službě svým vlastním zájmům a nyní se distancovala od vzestupujících protestantských středních tříd stejně jako od katolíků a disenterů bez volebního práva. To nebylo moudré, neboť během americké války se tito lidé organizovali v dobrovolných milicích, aby chránili svou zemi. Pod vlivem Francouzské revoluce a pojednání *The Rights of Man* [Práva člověka] od Thomase Paina, které v té době vyšlo v Irsku, kolovalo mezi lidmi a získalo si širokou čtenářskou obec, se tito dobrovolníci proměnili v radikální společnost nazvanou Sjedení Irové. Tato nejprve diskusní společnost čelící vládním represím a rostoucímu rozkolu mezi ulsterskými protestanty a katolíky, s nadějí na francouzskou podporu (francouzská flotila vplula v roce 1795 do Bantry Bay, aniž se setkala s odporem, ale byla kvůli špatnému počasí nucena se stáhnout), zosnovala v roce 1798 poněkud nekoordinované povstání, které bylo poraženo. Mezitím Pittova vláda, znechucená protestantskou elitou, vnutila v roce 1793 irskému parlamentu volební reformy, načež ho úplně zrušila a v roce 1800 Zákonem o Unii sjednotila Irsko s Velkou Británií. Od té doby zasedali irští poslanci v Dolní sněmovně. Po roce 1815 se stal přední irskou osobností Daniel O'Connell, který byl v doplňovacích volbách v roce 1828 zvolen poslancem za hrabství Clare s programem zrušení Unie a emancipace katolíků, která byla uzákoněna v roce 1829. K tomuto datu získali katolíci v celém Spojeném království volební právo. Činnost konzervativců nespočívala jen v prosté represí. Pravda, katolíci museli se svou nadějí na blízkou emancipaci čekat dlouho, ale spíše kvůli králi a protestantské elitě než kvůli Pittovi a ostatním konzervativcům; pravda, Spojení Irové museli být nakonec potlačeni, i když byli několik let tolerováni. Na druhé straně konspirace s nepřítelem v době války byla vážnou záležitostí a Irsko bylo pro bezpečnost Británie životně důležité. Nakonec Irsko zaujalo v rámci Unie své místo spolu se Skotskem a Walesem, bylo zastoupeno ve Westminsteru a katolíci dostali volební právo. Volby probíhaly svobodně a pravidelně jako v Anglii, Walesu a Skotsku. Irsko by proto jen stěží mohlo představovat obdobu Lombardska-Benátska či Uher.

Poznámky:

¹ O Burkovi existuje bohatá literatura. K jeho myšlení s ohledem na mezinárodní záležitosti viz David P. Fidler a Jennifer M. Welsh (eds.), *Empire and Community. Edmund Burke's Writings and Speeches on International Relations*, Boulder 1999 a Hans-Gerd Schumann, *Edmund Burkes Anschauungen vom Gleichgewicht in Staat und Staatensystem. Mit einer Edmund Burke-Bibliographie*, Meisenheim am Glan 1964. První práce obsahuje obsáhlý hodnotný výtah z Burkových klíčových děl.

² Citováno v J. P. Boyd, (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson*, Princeton 1982, sv. XX, s. 391.

³ Citováno v Fidler a Welsh, *op. cit.*, s. 33.

⁴ Tamtéž, s. 35.

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž.

⁸ Podle Elliota „Burke mu [Pittovi] dal určité politické instrukce, a to velmi zdvořile a srdečně, ale s autoritou staršího a mnohem poučenějšího státníka; a přestože nikdo nikdy nedal na Burkovy rady zcela ve všem, přece jen často, nebo spíše vždy, sděloval velmi důležité a užitečné věci, z nichž určitá část se uchytila a byla ku prospěchu.“ Tamtéž, pozn. 307, s. 331.

⁹ Citováno v Conor Cruise O'Brien, *The Great Melody*, London 1992, s. 587.

¹⁰ Citováno v Michael Duffy, „British Diplomacy and the French Wars 1789–1815“, v T. H. Dickinson (ed.), *Britain and the French Revolution 1789–1815*, Basingstoke 1989, s. 128–145, s. 128. (Tato kniha zůstává nejlepším sborníkem esejů o Británii a Francouzské revoluci.)

¹¹ Tamtéž.

¹² *Parliamentary History*, roč. xxx, s. 278 (1. únor 1793).

¹³ *Parliamentary History*, roč. xxx, s. 901–902 (6.–7. květen 1793).

¹⁴ Duffy, *op. cit.*, s. 130.

¹⁵ Tamtéž, s. 133.

¹⁶ K britským pochybnostem ohledně francouzských royalistů viz diskusi v Duffy, *op. cit.*, s. 134–136.

¹⁷ Nejnovější a vynikající popis tohoto systému viz Mark Jarett, *The Congress of Vienna and its Legacy*, London – New York 2013.

¹⁸ H. Temperley a L. M. Penson (eds.), *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902) or Documents Old and New*, Cambridge 1938, s. 54.

¹⁹ Citováno v Charles K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1815–1822. Britain and the European Alliance*, London 1925, s. 321.

²⁰ *Hansard*, 2. řada, sv. v., sl. 1256–7 (21. červen 1821).

²¹ Temperley a Penson, *op. cit.*, s. 63.

²² Webster, *op. cit.*, s. 322. srov. s. 283: „Veškerá spekulativní politika je mimo její kompetence. Nyní se [intervence] navrhuje jako prostředek překonání revoluce; ale dokud se tato revoluce neprojeví v nějaké zřetelnější podobě a... materiálně nezaútočí na nějaký jiný stát – Anglie nebude ochotna s ní bojovat.“

²³ H. Temperley, *The Foreign policy of Canning, 1822–1827*, London 1925, s. 464–465.

²⁴ W. A. Phillips, *The Confederation of Europe, a Study of the European Alliance, 1813–1822 as an Experiment in the International Organization of Peace*, London 1914, s. 275.

²⁵ *Hansard*, 2. řada, sv. viii, sl. 1465 (30. duben 1823).

²⁶ *Hansard*, 2. řada, sv. viii, sl. 1419–20 (29. duben 1823).

²⁷ *Hansard*, 2. řada, sv. viii, sl. 66 (4. únor 1823).

²⁸ C. Vane (ed.), *Memoirs and Correspondence of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry*, London 1848–1853, sv. xii, s. 56–57.

²⁹ *Hansard*, 2. řada, sv. viii, sl. 1523 (30. duben 1823).

³⁰ Arthur Hassal, *Viscount Castlereagh*, London 1908, s. 220.

³¹ *Hansard*, 2. řada, sv. v, sl. 1257 (21. červen 1821).

³² Carsten Holbraad, *The Concert of Europe*, London 1970, Část II, Kap. 1, s. 120.

³³ Roger Bullen, „The Great Powers and the Iberian Peninsula, 1815–1848“, v Alan Sked (ed.), *Europe's Balance of Power, 1815–1848*, London – Basingstoke 1979, s. 54–78, s. 56.

³⁴ Mezi spoustou prací o Irsku viz Marianne Elliott, „Ireland and the French Revolution“, v Dickinson, *op. cit.*, s. 83–101, a R. F. Foster, *Modern Ireland, 1600–1972*, London 1989.

Z angličtiny přeložil Jiří Ogrocký.

Alan Sked (1947) je britský historik a politik, působí na London School of Economics. Zabývá se dějinami habsburské říše a dějinami Evropy v 19. století. V češtině byly vydány jeho knihy *Úpadek a pád habsburské říše* (Panevropa 1995) a *Metternich a Rakousko* (CDK, 2014).

Marketing jako kingmaker aneb Kam směřují české politické strany?

JOSEF MLEJNEK JR.

Dne 5. listopadu 2014 vystoupil před studenty Vysoké školy ekonomické v Praze exprezident Václav Klaus. Svého předchůdce v úřadu Václava Havla dle zprávy na *Novinkách.cz* obvinil z toho, že chtěl „zlikvidovat politické strany, aby vládl jeho kamarádčkové z nejrůznějších spolků“. Neučinil tak poprvé, nicméně ostrost Klausových výroků na dané téma v čase spíše stoupá. Klaus již dlouhá léta kritizuje proces, který na VŠE popsal slovy: „V politice docházelo a dochází k posilování a nakonec v loňském roce k vítězství nestandardní politiky charakterizované vymizením ideových střetů a přeměnou politických střetů na osobní nepřátelství a zájmové konflikty, kde o ideje vůbec nejde. Patří k tomu i vznik a rostoucí síla nových, údajně či zdánlivě nepolitických stran, vlastně nestran.“

Takto pojatá kritika je však problematická minimálně ze dvou důvodů. Za prvé, mezi Havlovou představou o neformálních hnutích a hnutím ANO 2011 zeje snad ještě větší propast než mezi Občanským fórem a ODS v Klausových časech. A za druhé, Klausův přístup je podivuhodně (alespoň implicitně) moralistní, jako by za mizením tzv. standardní ideové politiky stála něčí (zdaleka nejen Havlova) zlá vůle, vědomé spiknutí, a nikoliv především různé objektivní (ekonomické, sociální, kulturní) faktory.

Václava Klause jeho příznivci vždy vyzdvihovali za to, že nekráčel „třetími cestami“, ale zaváděl zde klasické a osvědčené. Což je dosti diskutabilní tvrzení, ale zaměřme se nyní na otázku, zda se týká politických stran. Nepůjde o lehké posuzování, neboť, ač to asi zní překvapivě, politolog může jen sotva jednoznačně sdělit, co vlastně znamená výraz „klasická politická strana“. „Fenomén politické strany je časově podmíněn, resp. prochází v čase významnými změnami,“ upozorňují v knize *Teorie politických stran* Petr Fiala s Maxmiliá-

nem Strmiskou, a „jeho současná podoba má jen velmi málo společného s tím, co bylo za politickou stranu pokládáno v 19. století. Navíc je tento fenomén podmíněn nejen časově, ale také geograficky, přičemž obě tyto determinanty jsou na sobě závislé. Je prostě rozdíl mezi politickými stranami v Anglii na konci 18. století, politickými stranami německé Výmarské republiky a americkými politickými stranami v šedesátých letech 20. století apod.“

Podoby politického stranictví se tedy v západních demokraciích mění, procházejí víceméně plynulou *transformací*, a česká politická *transformace* po roce 1989 tak vlastně vplynula do tohoto západního *transformačního proudu*. Většina společnosti i politiků měla sice v hlavách nějakou mnohem statictější představu, navíc často podmíněnou odkazem vyložené historických vzorů, ale poněvadž formy politického stranictví odrážejí sociální, ekonomický i kulturní vývoj společnosti, proud ukázal svou sílu a dal současnému českému stranictví tu podobu, jakou dnes má. A víceméně bez ohledu na skutečnost, co si kdo na počátku myslel nebo co kdo na počátku chtěl.

Zhruba řečeno, vývoj politických stran v západní civilizaci počíná volnými sdruženími elit (profesně i majetkově ukotvených jinde než v politice) a pokračuje přes strany masové, které zpravidla reprezentovaly nějakou specificky vymezenou sociální skupinu, měly hodně členů a řadu přidružených organizací (například odborových). Nejpozději od šedesátých let, kdy se plně prosadil stát blahobytu, oslabily třídní bariéry a jako hlavní médium převládla televize, začíná proces ideového vyprazdňování stran a poklesu role členské základny. Strany, do té doby v mnohém podobné církvím, začínají inklinovat k jinému modelu: k firmě a jejímu působení na trhu. Voliče oslovují přes média a marketing,

a početná členská základna je tak spíše na obtíž. Společnost se stává čím dál stejnorodější – sociálně, hodnotově i názorově. Nikoliv náhodou proto vznikají takzvané *catch-all parties* (tedy strany typu „chyt' všechny“ voliče), byť uvedená charakteristika vyjadřuje spíše jistotu, leč velmi silnou tendenci, jež rozměšňuje ideovou vyhraněnost existujících stran, stále však sociálně nějak ukotvených a programově vymezených. Ostatně, takovou Pepsi-Colu je přece třeba prodat pokud možno všem, liberálům i konzervativcům, mužům i ženám, křesťanům, buddhistům, muslimům i ateistům. Ideová vyhraněnost zde vyloženě škodí, neboť znamená redukci trhu. Nejnovější variantou popsaného trendu jsou pak takzvané podnikatelské strany či strany-firmy (strany organizované jako firma), za jejichž prototyp lze označit Berlusconiho uskupení *Forza Italia*. Česká republika není v tomto směru výjimkou, ba tyto tendence poslušně následuje.

Vždycky bude líp?

„Šli jsme zrovna z kina, z chilského filmu *No*,“ přiblížil serveru *idnes.cz* šéf volební kampaně hnutí ANO z roku 2013 Petr Topinka okamžik, kdy ho „políbila múza“ a on vymyslel ústřední volební slogan „Ano, bude líp“. Mimochodem, slogan to byl skoro geniální, neboť přesně toto sdělení musí každý kandidát i každá strana voličům nabídnout, pokud chtějí ve volbách zaznamenat úspěch: změnu k lepšímu. Obamovo „*Yes, we can*“ je sice zdánlivě ještě lepší – díky svému apelativně-mobilizačnímu charakteru –, nikoliv však v Čechách, kde lidé vlastní politickou aktivitu omezují na vhození lístků do volební urny.

Film *No* režiséra Pabla Larraína z roku 2012 však byl nepochybně velmi inspirativní. Snímek vychází ze skutečných událostí: zaměřil se na plebiscit z roku 1988, v němž si chilský diktátor Augusto Pinochet hodlal nechat demokraticky „posvětit“ svou vládu. Dle tehdy platné ústavy měli voliči rozhodnout, zda si přejí setrvání generála Pinocheta v úřadu prezidenta na dalších osm let. Voliči ale k Pinochetovu překvapení rozhodli proti němu, byť generál sázel hlavně na ekonomickou úspěšnost své vlády. Nepočítal však s tím, že na tržní či přesněji řečeno volebně-tržní mechanismy vsadí i opozice, spojená do jednotného protipinochetovského blo-

ku nazvaného Sdružení stran pro „Ne“ (míněno „ne“ v plebiscitu).

Jedna z klíčových scén filmu zachycuje situaci, kdy hlavní hrdina, pozdější tvůrce kampaně a člověk do té doby úspěšně působící v obchodní reklamě, zhlédne první verzi klipu, jímž opozice hodlá oslovit voliče (v rámci času, jež měla vyhrazen v televizi). Klip se zaměřuje na brutalitu Pinochetova režimu, na represe, na potlačování demonstrací v ulicích. Reklamní „kreativec“ se ovšem zatváří velmi kysele a suše pronese: „To se nedá prodat.“ Následuje líčení vzniku úspěšné marketingové kampaně, která svrhla diktaturu. Jak ve své studii¹ dokládá Paula Cronovichová, jež hodně vychází i z rozhovorů s tvůrci kampaně z roku 1988 a z podkladů, které jí poskytli, filmové líčení je historicky velmi věrné – ostatně, Larraínův film je často charakterizován jako „kvazidokumentární“ nebo „paradokumentární“.

Autoři kampaně čelili docela obtížnému problému, neboť, na rozdíl od zemí sovětského bloku, Pinochetův režim byl ekonomicky velmi úspěšný. Kampaň proto musela podat (přesněji vyjádřeno prodat) demokracii jako něco ještě lepšího, slíbit, že s demokracií bude ještě lépe. „Ne“ se vlastně muselo nějak přetavit v „Ano“, v něco pozitivního. Ústřední slogan kampaně, vizuálně založené na motivu duhy, proto zněl: „Chile, přichází štěstí“². Vystupovala v ní i řada osobností z oblasti kultury či sportu a zastánci „Ne“ slavili úspěch. „Ne“ řeklo ano téměř 55 % hlasujících a výsledek též znamenal nutnost konání svobodných prezidentských a parlamentních voleb, jež proběhly v dalším roce. Pinochet musel výsledky hlasování respektovat, neboť na to naléhal i jeho dosavadní zahraničněpolitický protektor – USA. Chileané tak mohli na Pinochetovu adresu vtipkovat: „Běžel sám, ale doběhl druhý.“

Nicméně Larraínův film není triumfalistický. Naopak, jak v citované zprávě výstižně konstatuje server *idnes.cz*, „chilský snímek, který Topinku tolik zaujal, ale zároveň otevřeně popisuje demokracii jako produkt utvářený reklamní agenturou, ukazuje, jak snadno může tato forma vlády fungovat na základě primitivních emočních vzorců, jejichž prostřednictvím se dá člověkem lehce manipulovat“. Bohužel, byť film běžel i v české distribuci, občany moc nezaujal. Obchodně vyjádřeno, nešlo o žádný trhák. Tím snáze se pak mohl skoro milion z nich (v parlamentních volbách 2013 získalo

ANO 2011 celkem 927 240 hlasů) nechat okouzlit Topinkovým sloganem „Ano, bude líp“.

Není známo, zda film *No* viděl Andrej Babiš, ale velmi ho prý zaujal volební úspěch strany Věci veřejné. Zjistil prý, že se v České republice dá poměrně rychle vybudovat úspěšná politická strana.

K moci za pět měsíců

Andrej Babiš a jeho hnutí ANO ve volební kampani 2013 překonali další mezník: politická a obchodní reklama zcela splynula, neboť Andrej Babiš nasadil též formálně komerční reklamu na Vodňanské kuře, jeden z produktů jím vlastněných firem, v níž vystupoval společně s hokejovou hvězdou Jaromírem Jágrem. Pro komerční reklamu samozřejmě neplatila skoro žádná omezení upravující parametry volební kampaně – jediný limit zde mohl být finanční. Reálně šlo samozřejmě o reklamu politickou, spojující volebního leadera (a faktického majitele) hnutí ANO s jedním z nejpopulárnějších a nejúspěšnějších Čechů. Ostatně, hnutí ANO lze asi nejlépe charakterizovat jako politickou divizi nebo politickou dceřinou společnost Babišova koncernu Agrofert.

Andrej Babiš do kampaně investoval značné finanční prostředky, najal renomovanou americkou agenturu Penn Schoen Berland (PSB) a obklopil se několika (ne mnoha) známými tvářemi, například hercem s politickou zkušeností Martinem Stropnickým. Program byl dimenzován víceméně středově, s cílem přitahovat voliče z obou částí spektra. Kampaně se vymezovala vůči stávající politické elitě, kterou líčila jako zahálčivou, neschopnou a korupční. Téměř pětina hlasujících se jí však nechala oslovit, a zrodil se tak jeden z největších paradoxů polistopadové politiky.

Miliardář Andrej Babiš vybudoval své podnikatelské impérium, zahrnující zejména podniky chemického a potravinářského průmyslu, právě na základě velmi těsných kontaktů s politiky (a též s estébáky, ale to je téma na jiný článek), byl vlastně zosobněním toho, co česká veřejnost vypjatě odmítala: prorůstání politiky a byznysu – často na samé hraně legality a v řadě případů i za ní.

Babišův vliv lze ilustrovat na situaci z května 2010, kdy potřeboval prosadit novelu zákona, jež zvyšovala

podíl biosložky přidávané do pohonných hmot, a poté přehlasovat veto prezidenta Václava Klause na příslušnou novelu. Klaus novelu vetoval těsně před volbami, kdy už sněmovna podle původního rozvrhu neměla mít čas veto případně přehlasovat. Majitel Agrofertu si však dokázal díky kontaktům v rámci celého politického spektra schůzi sněmovny zařídit a prezidentské veto přehlasovat pohodlnou většinou 125 hlasů. Hlasy sice dodali poslanci zvolení za sociální demokracii, komunisty, zelené, lidovce i občanské demokraty, avšak reálně šlo o neviditelnou stranu Agrofertu. Jaký div, když si Andrej Babiš posléze založil stranu vlastní? Navíc, situace to byla jako vystřižená z nějaké komunistické propagandistické brožurky, líčící západní, tzv. buržoazní demokracii jako systém, v němž jsou politici pouze poskoky velkokapitalistů, a hlasování ve volbách tudíž nemá žádný smysl.

Přitom voliče ANO (českou veřejnost vůbec) jednání tohoto typu velmi rozhořčovalo, stávající politickou elitu v podstatě lidé považovali za pokrytecké lokaje skrytých zájmů, avšak Andreje Babiše si s podobnými praktikami prostě nespojovali či možná přestali spojovat, neboť se před nimi najednou objevil na billboardech se slibem, že bude líp. Spíše si ho ale s ovlivňováním politiky ze zákulisí vůbec nespojovali, jelikož vědomosti průměrného voliče o politice a byznysu jsou velmi chabé. Ostatně, tvůrci Babišovy kampaně zjistili, že majitele a volebního leadera ANO 2011 široká veřejnost moc nezná a jedním z hlavních cílů jejich agitace proto bylo dostat Andreje Babiše do širšího povědomí (pochopitelně pozitivně, jako kladného hrdinu v bílé košili). Sama agentura PSB se na svých webových stránkách úspěchem s Babišem dodnes chlubí pod výmluvným titulkem: „From A Virtual Unknown To The ‚Kingmaker‘ Of Czech Politics In 5 Months“, tedy „Od prakticky neznámého ke ‚kingmakerovi‘ české politiky za pět měsíců“.

Přitom o řadě případů Babišova nestandardního vlivu na politiku a o využívání tohoto vlivu ve prospěch Babišova koncernu v minulosti vyšly desítky ba stovky článků, kde se daly patřičné informace dohledat, a část médií je v době kampaně sama aktivně nabízela. Bohužel, úspěch ANO 2011 ve volbách 2013 tak dokládá smutnou skutečnost, že v České republice tvoří informovaný a vzdělaný volič, úhelový kámen každé demokratické teorie, jen malou menšinu, kdežto valná část

voličů představuje marketingem lehce manipulovatelnou masu.

Motivy přímého vstupu Andreje Babiše do politiky byly též údajně víceméně obchodní. V letech těsně předcházejících založení ANO 2011 začínaly jeho politické vazby slábnout, k aktuální politické elitě měli lepší přístup jiní podnikatelé, jeho konkurenti, což prý Andrej Babiš nelibě nesl. Na hodnocení jeho politického angažmá je sice ještě brzy, avšak zdá se, že by mohl být mnohem úspěšnější než Vít Bárta a jeho Věci veřejné. Andrej Babiš totiž ve srovnání s VB a jeho VV představuje daleko mohutnější ekonomickou sílu a daří se mu též ovládat významná média (deníky *Mladá fronta Dnes* a *Lidové noviny* a nejposlouchanější komerční rozhlasovou stanicí *Rádio Impuls*). Babišův úspěch ve volbách 2013 je však důležitý i pro zhodnocení celkového vývoje politických stran, nejen v České republice, ale i všeobecně ve světě.

Volič, nebo spotřebitel?

Neustálý koloběh výroby a spotřeby představuje v dnešním světě tak mocný systém, že s ním mnoho nesvedou ani politici, naopak, snaží se mu vyjít vstříc, aby rostla ekonomika, životní úroveň a spokojenost lidí s vládou.

Dnešní člověk se navíc pohybuje hlavně takříkajíc v kapitalismu (chodí do práce, nakupuje, spotřebovává, a to doma i v centrech zábavy), nikoliv v demokracii. Veřejnému životu se běžný občan věnuje jednou za čas, když jsou volby, nebo alespoň s drobnou pravidelností, když se večer „mrkne“ na zprávy. Tudíž v průměru ne moc dlouho.

Přitom politika je časově náročná a docela drahá záležitost: ve volbách uspějí hlavně ti, kteří dokáží do kampaně investovat desítky, ba možná stovky milionů korun. Kdežto společnost je hodně pasivní, zpravidla se nedokáže sama zorganizovat, reaguje pouze na nabídku. Společnost konzumentů se tudíž – do jisté míry – konzumentsky chová i na volebním trhu, byť si o něm třeba myslí svoje.

Ovšem trh má mnoho mocných důsledků, jejichž působení si lidé často neuvědomují. Dominuje nikoliv pouze v ekonomickém smyslu, ale též jako hlavní kulturní a normotvorný fenomén, neboť už skoro vše, včetně kultury, ovládly tržní logika a marketingový jazyk.

Trh si vytváří vlastní podsystémy hodnot a jazyka, které vytlačují ty tradiční. Žádný div, když nejen u nás, ale skoro všude v západním civilizačním okruhu jsou úspěšné pouze ty strany, jež vsadí na politický marketing. Jinému než reklamnímu způsobu oslovení už totiž valná část populace není schopná porozumět.

Dichotomie klasická versus marketingová (podnikatelská) strana je proto dosti umělá a vůči realitě v mnoha ohledech vyloženě slepá. Ostatně, na oranžové tsunami ČSSD Jiřího Paroubka v krajských volbách 2008 a na „anovně“ z roku 2013 se podílela stejná firma: agentura Penn Schoen Berland. Jiří Paroubek tehdy často čelil výtkám od konkurence, že se řídí pouze průzkumy veřejného mínění, že dle nich formuje program. Šlo veskrze o pokrytecké obviňování, neboť to tak dělají vlastně všichni a všude, jen jedni hůře, druzí lépe.

Moderní tzv. podnikatelská strana prostě zatím zavrhuje historický vývoj deideologizace politických stran. Již se vůbec netrápí otázkou: Jak prodáme veřejnosti naše ideje? Na počátku totiž žádné nemá, nejprve si pomocí sociologických šetření, průzkumů „volebního trhu“ zjistí, co lidé chtějí (třeba „prýč s politiky“), a poskytne jim odpovídající nabídku. Ideje či pojmy jako „levice“ nebo „pravice“ tu čím dál tím víc hrají roli pouhých emočních identifikátorů s daným produktem, podobně jako rozzářený vánoční stromeček nebo rozkvetlá louka v komerčním reklamním spotu. Z paradigmatu racionální volby, podle nějž voliči používají hlavně rozum, dávno zůstaly jen trosky, tak jak se výzkum volebního chování zaměřoval na emoční složky lidské osobnosti a na fatální význam fenoménů jako strach, úzkost, naděje, sociální identita apod. na rozhodování voličů – nejen těch méně vzdělaných, ale i těch vzdělanějších a o politiku se intenzivně zajímajících. Slovo demokracie se pro charakteristiku současného západního systému opravdu moc nehodí. Daleko výstižnější by byl termín reklamní emokracie (zkráceně remokracie).

Bohužel, většina lidí reklamu podceňuje. Myslí si, že ji snadno pozná, a že jí tudíž dovede odolat. Že patří k racionálním a informovaným jedincům, a proto se nenechá svést. Má o reklamě a jejích tvůrcích naivní představu, přičemž reklamní kreativci používají detailních poznatků z psychologie, sociologie i mediální komunikace.

Nejzáladnější dáblouvu lstí je prý to, že dokázal lidi přesvědčit o své neexistenci. Nejzáladnější lest reklamy

je dimenzována trochu jinak: všichni věří, že v reklamě jde o výrobek, který propaguje, zatímco reklamní agenti dobře vědí, že nejúčinnější reklama je především o potenciálních spotřebitelích onoho výrobku, o tom, kým se cítí být či kým by chtěli být, přičemž koupě propagovaného zboží je má v této sebeidentifikaci utvrdit.

Profesionální ochutnávači prý sice dovedou Coca-Colu od Pepsi-Coly rozeznat, lidu (spotřebitelům) je však třeba tu či onu značku s něčím spojit, s nějakým idolem (že ji pije), s tvář, s pocitem, s vášní, s příběhem. Jak lakonicky upozorňuje Aldous Huxley v *Brave New World Revisited*: „Výrobci kosmetiky neprodávají lano-lin, ale naději.“ Huxley v uvedené knize z roku 1958 na mnoha místech varovně zdůrazňoval, že ve světě se takřka epidemicky rozmáhá iracionální, pouze na asociativních vazbách založené přesvědčování, v reklamě (neboli propagandě) obchodní i politické, v režimech diktátorských i demokratických. Společnost i trh jsou dle Huxleyho čím dál tím více postaveny na pavlovovských reflexech.

Reklama tak paradoxně představuje svět velkých idejí a vznešených citů: k těm nejfrekventovanějším patří štěstí, čistota, bezpečí, plodnost, růst, mládí, síla a nutno zmínit i konzervativní evergreen „rodinný krb“. Pro marketingovou politiku platí totéž, pouze více pracuje s pojmy jako spravedlnost, rovnost či bratrství, a pak také – s obrazem nepřítele. Hovořit o ideovém vyprázdnění politiky tedy není přesné, neboť ideje v ní zůstávají, pouze se transformovala jejich funkce: z vůdčí či zakládající do účelově služebné.

Častý reklamní trik, spojení daného výrobku s nějakou populární tvář (sportovce, herce, zpěvačky), se plně prosazuje i v politice. V této souvislosti by se dnes dalo hovořit dokonce o „maskotizaci“ politických stran, kdy stranické „firmy“ angažují známé osobnosti z různých oborů lidské činnosti do rolí volebních leaderů či spoluleaderů, někdy dokonce přímo do role předsedy. Reálný vliv těchto maskotů na chod strany a její rozhodování je však zpravidla nevelký či rovnou zanedbatelný. Pokud bychom například TOP 09 přirovnali ke státu, šlo by o konstituční monarchii, kde výkonná moc spočívá v rukou nikoliv předsedy (monarchy) Karla Schwarzenberga, ale místopředsedy (a stranického „premiéra“) Miroslava Kalouska. Role předsedy Radka Johna ve Věcech veřejných se pak limitně blížila k úloze pouhého reklamního poutače.

Koruna transformace?

Úspěch hnutí ANO (popřípadě jiných stran podobného typu) lze tudíž vlastně vnímat jako logické završení polistopadové transformace. V listopadu 1989 všichni ještě volali po svobodě, avšak již první svobodné volby v roce 1990 se nesly v duchu jiného hesla: Prosperita! Každá strana má od těch dob toto slovo v programu, každá se jím ohání, každá tvrdí, že právě ona nejlépe prosperitu zařídí a lidé vlastně od politiky a politiků nic jiného nechtějí. A je-li moderní (soudobá) společnost daleko více společností spotřebitelskou (konzumentskou), nikoliv občanskou, žádné překvapení, že se to stále hmatatelněji projevuje i v politice.

Nasazení marketingových technik sice zdaleka neznamená záruku úspěchu a podnikatelské strany jsou obecně dosti zranitelné, neboť opírá-li se jejich voličská přízeň pouze o pavlovovské reflexy, lze je relativně snadno přebít nějakými jinými. Ale i historicky starší strany se snaží – u nás i v jiných zemích – na nové trendy adaptovat, nikoliv jim čelit. V České republice tak vznikají i zanikají především strany odpovídající pojmu „podnikatelská strana“ (VV, ANO, Úsvit, ale i TOP 09), strany starší se tomuto trendu postupně přizpůsobují.

V reakci na krizi politiky a politických stran se u nás vžilo tvrzení, že by bylo dobré, kdyby strany měly více členů. Lidé by prý měli vstupovat do politických stran, a měnit tak politiku k lepšímu zevnitř. Jde však bohužel o poněkud bláhovou a svým způsobem zastaralou představu. Vývoj politických stran ve světě prostě směřuje k oslabování významu individuálního členství a členské základny, neboť současné strany jsou především elitními společnostmi těch, kteří chtějí provozovat politiku profesionálně, kteří se jí chtějí (dobře) živit. Strana představuje obchodně-průmyslovou mašinerii s velkým obratem, jež zaměstnává či najímá specialisty na politickou reklamu, imagemakery apod. Politologové Richard Katz a Peter Mair, autoři konceptu „kartelové strany“, dokonce přirovnávají roli prostých členů současných politických stran k roztleskávačkám při sportovních utkáních. Sílu a účinnost marketingu prostě ani početné členstvo nenahradí. Přičemž marketing rozhodně nejde redukovat na velkoplošné billboardy – dávno již pronikl i do nových médií, tedy na internet, do sociálních sítí apod.

Ale jaký pak má smysl apelovat na občany, aby vstupovali do *takovýchto* politických stran, a doufat, že se tak něco zlepší? Realističtěji by mohla znít výzva, aby více lidí chtělo vykonávat politiku jako své zaměstnání, aby se více lidí chtělo *živit politikou* – ostatně, dle Maxe Webera je pro moderní společnost přece typické, že se politika provozuje jako (placené) povolání, že ti, kdo politiku vykonávají, z ní zpravidla i žijí. Avšak v čem by se pak případní noví členové politických stran lišili od těch, kteří se politikou živí již nyní? Něco podobného by mohlo mít přínos leda pro snížení nezaměstnanosti, pro vytváření nových pracovních míst. Politika by tak vlastně definitivně zdegenerovala v jedno z odvětví ekonomiky. Ovšem taková degradace by měla hlubokou evoluční logiku.

Často se též objevuje názor, že krize české politiky, krize politických stran, prorůstání ekonomiky a politiky apod. je znakem nedokončené transformace, že je jakýmsi dědictvím komunismu a že jen co temný odkaz minulosti překonáme, konečně se kultivujeme a politika bude lepší a čistší – jako na Západě. Omyl. Nebude. Popsané trendy a zákonitosti jsou totiž typické právě pro vyspělé západní společnosti, v žádném případě nejde o nějaké pozůstatky komunismu, s nimiž se česká společnost ještě musí vypořádat, aby mohla být plně západní. Nikoliv, vždyť především onen „vzorový“ Západ se postupně stává arénou marketingových catch-all stran či podnikatelských stran politických profesionálů, provozujících politiku jako byznys. „Při pohledu za oceán a k vyspělejším sousedům na Západě mírně zamrazí. Snaha přesvědčit nerozhodnuté voliče jde daleko za sféru politiky, stává se vědou, sociálním inženýrstvím a bavičstvím, které se pohybuje na tenké hraně manipulace,“ konstatuje Tomáš Urban v článku „Jak se prodávají politici“, jenž vyšel loni v říjnu v příloze *Lidových novin* Orientace. Ale přesně k této metě naše transformace směřovala a směřuje a víceméně se jí to úspěšně daří. Jinou věcí samozřejmě je, zda nad tím lze jásat.

Českou politiku již prostě sužují zhruba ty samé choroby, jaké vykazují politické a stranické systémy

takzvaných vyspělých demokracií. Jde o choroby velmi vážné, potenciálně smrtelné, nicméně jde *primárně* o choroby současné západní civilizace, nikoliv o specifické choroby postkomunismu, byť česká společnost i politika je pochopitelně dědictvím komunismu stále hodně ovlivněna.

Plyne z toho rovněž jeden dost nepříjemný závěr ohledně stability stranického systému. Podnikatelské (marketingové) strany se dosud interpretovaly převážně jako symptomy dočasné krize, jako chřipka či angína, tedy s implicitním předpokladem, že až organismus nemoc překoná, vše se vrátí do podoby stabilních stranických systémů. Patrně nevrátí. Hlavní slabiny marketingových stran – slabá vazba voličů ke straně, programová plochost, skutečnost, že jsou často dimenzovány na jedno použití – v budoucnu pravděpodobně způsobí daleko větší proměnlivost stranických soustav.

Ztráta „ideologické zátěže“, jež byla v minulosti často kvitována jako pozitivní rys oslabující ostrost politických zápasů, nyní každopádně necudně odhaluje svůj rub. Přerod politického soupeření do více osobní a více reklamní polohy intenzitu volebních kampaní neumenšil a hlavně: „vypaření“ idejí znamená též horší podmínky pro stanovení receptů (funkčních politik) pro řešení řady vážných, ba krizových potíží, jimž současná západní civilizace čelí. Z reklamních sloganů se totiž lék na stárnutí populace nenamíchá. Svět je stále složitější, ale metody politické komunikace jsou naopak den ode dne primitivnější. Tato prohlubující se propast může mít v budoucnu nadozírné následky.

Poznámky:

¹ „The ‚No‘ Campaign in Chile: Paving a Peaceful Transition to Democracy“; zveřejněno na webových stránkách Westmont College.

² V originále „Chile, la alegría ya viene“. Cronovichová to překládá jako „Chile, happiness is coming“, ale upozorňuje též na skutečnost, že španělské slovo „alegría“ má mnoho významů, kromě „štěstí“ zahrnuje pestrou paletu různých forem radosti.

Josef Mlejnek jr. je politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě.

Talent a samota, síla výrazové askeze a limity zjednodušování

Život a dílo finské malířky Helene Schjerfbeckové (1862–1946)

FRANTIŠEK MIKŠ

Čestným hostem letošního (šedesátého šestého) ročníku Frankfurtského knižního veletrhu (8.–12. 10.) bylo poprvé v historii Finsko, uhrančivá a tajemná severská země prezentující svůj výstavní program pod módním názvem „Finnland. Cool.“¹ Odpovídal tomu i modernisticky chladný design hlavního pavilonu z dílny tří mladých umělců z progresivní Aalto University v Helsinkách. Z četných doprovodných literárních a výtvarných akcí nejvíce zaujala výstava finské malířky Helene Schjerfbeckové (1862–1946) ve frankfurtské Schirn Kunsthalle.² Vzhledem k tomu, že je umělkyní mimo skandinávské země málou známou, bylo její dílo překvapením i pro mnohé znalce evropské moderny. Škoda jen, že se tvůrci výstavy snažili – zřejmě v souladu s koncepcí finské prezentace – aby vytavené malířčino dílo rovněž vyznělo co nejvíce „cool“, čímž její celkový obraz poněkud zploštili.

„Rád byste vyjádřil, co nosíte uvnitř, vášně přeměněné do obrazu. Pak se ale stydíte a nemůžete to udělat, a proto zůstáváte ženou.“

HELENE SCHJERFBECKOVÁ v dopise z roku 1921³

I když je Helene Schjerfbecková ve své zemi legendou a její umělecká dráha byla v mnohém výjimečná, mimo Skandinávii začala být objevována teprve nedávno a zájem o její dílo rostl jen pozvolna. Dnes je pokládána za hlavní představitelku finské moderny a začíná být ceněna i mezinárodně. „Představte si život Fridy Kahlo, spojte ho s temným pohledem Edvarda Muncha, a začnete chápat rozměr tohoto díla,“ napsal o ní list *The London Independent* v roce 2003.⁴ Když se ucelený soubor malířčiných prací po dlouhých desetiletích objevil v roce 2007 mimo Skandinávii, na retrospektivní výstavě v Haagu, Hamburku a Paříži, šlo o malé zjevení a expozici zhlédlo kolem 350 000 návštěvníků.⁵ I přes chatrné zdraví vytvořila rozsáhlé a působivé dílo čítající tisíce položek, od

olejomaleb a akvarelů přes kresby, litografie až k textilním návrhům.⁶

Dílo Helene Schjerfbeckové je zajímavé zejména tím, že vznikalo v době, kdy evropská moderna teprve dostávala své kontury, a téměř v naprosté izolaci. Malířka se narodila o rok dříve než její slavný severský současník Edvard Munch (1863–1944), kterého přežila o dva roky. Kresbu začala studovat ve velmi útlém věku a již v mládí si osvojila obdivuhodné technické dovednosti. Studovala malbu ve Finsku i v Paříži, od roku 1902 však žila osamoceně v neznámém finském městě Hyvinkää a evropský umělecký vývoj sledovala pouze prostřednictvím černobílých reprodukcí v časopisech a knihách. Přesto (či možná právě proto) mohla rozvinout svůj vlastní osobitý styl, který někdy předbíhal svou dobu. Její dílo se vyznačuje vysokou technickou zručností a souběžně, vlastně téměř od samého počátku, systematickou snahou o zjednodušování a výrazovou askezi, v níž se snažila zajít až na samé hranice.

Obr. 1. Helene Schjerfbecková, devadesátá léta 19. století.
 Repro: <http://nordic-aputsiaq.blogspot.cz/2014/04/helene-schjerfbeck-1862-1946.html>

Zasmušilé dítě, které rádo kreslí

Helene Sofia Schjerfbecková se narodila 10. července 1862 v Helsinkách, hlavním městě Finska, jež bylo po prohrané rusko-švédské (tzv. finské) válce v roce 1809 odtrženo od Švédského království a připojeno k carskému Rusku. Jako autonomní velkoknížectví si však zachovalo značnou samostatnost – svobodu vyznání, vlastní trestní i občanské právo, státní administrativu a úřední švédský jazyk. Tato relativně velká míra svobody a nezávislosti, a zejména horlivá podpora vzdělávání a umění ze strany finských úřadů umožnil mladému děvčeti na místních a posléze francouzských uměleckých školách plně rozvinout svůj talent.

Rodiče Helene Schjerfbeckové patřili ke švédsky mluvící vzdělané střední třídě, avšak otec zbankrotoval a rodina se potýkala se značnými finančními problémy. Malířčiny vzpomínky na dětství nebyly šťastné, což se nejspíše odrazilo i v jejím pozdějším přístu-

pu ke světu: „Doma byli všichni vážní a zasmušilí a já jsem také brala všechno vážně – jak to dělám dosud.“⁷ Matka Olga se jen obtížně vyrovnávala se ztrátou své prvorozené dcery, jež zemřela ve věku dvou let a kterou jí druhorozená Helene (jak bohužel dávala najevo) nedokázala nahradit. Když jí byly tři roky, spadla Helene se schodů a vážně si poranila levou kyčel. Zranění se nikdy nepodařilo úplně vyléčit, což jí bránilo navštěvovat školu (učila se doma) a způsobilo, že netrvalo kulhala.

V dětství byla Helene tichá a zádumčivá, nicméně projevovala intenzivní zájem o kresbu. Otec občas amatérsky maloval a dával dceři tužky a papíry, což podnítilo její tvořivost. Jak později napsala v jednom z dopisů, když dáte dítěti kousek tužky, dáte mu celý svět.⁸ Helenina uměleckého nadání si jako první všimla její domácí učitelka, která její práce ukázala malíři Adolfovi von Becker, zasedajícímu ve Finské umělecké společnosti. S jeho pomocí obdržela Helene stipendium a na podzim roku 1873 začala v jedenácti letech studovat na helsinské Škole kreslení a poté na Beckerově soukromé akademii, kde získala solidní technické základy malby podle tehdejších francouzských standardů.

Když jí bylo třináct, zemřel otec na tuberkulózu a péče o dospívající děti (Helene a jejího o dva roky staršího bratra Magnuse, který se později stal architektem) zůstala na matce. Rodina se propadla ještě do větší chudoby a Helenin vztah s matkou, jež neschvalovala její uměleckou dráhu, byl problematický. Na podzim roku 1880 získala umělecké stipendium, jež jí umožnilo odcestovat do Paříže. Studovala u Léona Bonnata a Jean-Léona Gérôma v malířském ateliéru pro ženy Madame Trélat de Vigny, který v té době navštěvovalo mnoho finských umělkyní. V roce 1881 přešla na soukromou Académie Colarossi, kde byli jejími učiteli Raphael Colin a Gustav Courtois, jehož později pokládala za svého hlavního učitele. Ten ji v jednom doporučujícím dopise označil za pracanta („très laborieuse“), jednoho ze svých nejlepších žáků („une de mes meilleures élèves“) a nepochybně i nejtalentovanějších („certainement une des mieux douées“).⁹

V Paříži se osmnáctiletá dívka seznamuje s díly Pierra Puvisse de Chavannes, Edouarda Maneta, Paula

Cézanna, Berthe Morisotové, Julese Bastien-Lepagea a dalších, pod jejichž vlivem postupně opouští akademicko-realistický styl. V roce 1881 a poté v letech 1883 a 1884 pobývá spolu s několika finskými malířkami v Pont-Aven a v Concarneau v Bretani, kde maluje některé své nejzajímavější práce z té doby. Zvláště Pont-Aven přitahoval umělce od šedesátých let devatenáctého století; za zmínku stojí, že zde Helene Schjerfbecková byla dříve než například Paul Gauguin, jenž se poprvé vydal do Bretaně až v létě 1886, aby zde později dospěl (spolu s Émilem Bernardem) ke svému „syntetismu“.

Náměty „velké“ i „malé“

Rané dílo Helene Schjerfbeckové z osmdesátých let má pro finské umění velký význam, neboť představuje deset let hledání, kdy se v její tvorbě prolíná mnoho střetávajících se proudů, které dychtivě nasávala. Namalovala řadu skvělých realistických obrazů, z nichž mnohé vyobrazují děti, jako je například *Chlapec krmití svou mladší sestru* z roku 1881 (bar. II.). Snažila se prorazit i na poli historické malby, jež byla pokládána za nejvyšší v hierarchii žánrů, nicméně na konci devatenáctého století byla vyhazována pouze mužům. Malířčino působivé menší plátno *Zraněný voják ve sněhu* z roku 1880 bylo přesto jako první její dílo zakoupeno do sbírky Finské umělecké společnosti. Mnohem větší a ambicióznější obraz *Smrt Wilhelma von Schwerin* z roku 1886, zobrazující úmrtní lůžko hrdiny z finské války let 1808–1809 (obr. 2), byl rovněž oceněn, ale právě zde se ukázalo, že se malířka vkrádá do sféry mužů, kde není vítána. Kritikové byli přesvědčeni, že ženy nemohou přesvědčivě zachytit bitvy a vše, co s nimi souvisí, neboť se jich aktivně neúčastní. V důsledku toho a rovněž pod vlivem svých pobytů v Paříži ztratila o tento žánr zájem.¹⁰

Na druhé straně Helene Schjerfbecková občas volila pro své obrazy téměř minimalistické náměty, jež kritika i veřejnost pokládali za triviální. Zejména v těchto dílech můžeme najít vliv francouzského malířství té doby a jeho úsilí o svobodnější způsob uměleckého výrazu. Některé obrazy, které v té době namalovala, jsou na tehdejší evropské umění silně tematicky

Obr. 2. Smrt Wilhelma von Schwerin, 1886, olej na plátně, 90x117,5 cm, Muzeum umění Turku. Repro: Helene Schjerfbeck, 2014, s. 146.

zredukováné. Například plátno *Sušící se prádlo* z roku 1883 (obr. 3) je pouhou výsečí kousku přírody s velkými plochami bílého i barevného prádla rozloženého po trávníku, jež svým námětem, nezvyklou perspektivou a výřezem mnohé její současníky mátl. Jak napsal jeden z kritiků: „Druhá práce slečny Schjerfbeckové je originální, mimořádně originální malba. Zobrazuje sušící se prádlo... Takový obraz, na němž se nenachází jediný strom nebo keř, aby naznačil ‚krajinu‘, a kde není uděláno nic pro to, aby celek působil dojmem ‚popisu‘, člověka nejprve téměř vyděsí.“¹¹

Ještě lepším příkladem, jak daleko byla Schjerfbecková ochotná ve svém abstrahování zajít, je působivé plátno *Dveře*, namalované roku 1884 v Pont-Aven (bar. I.) po návštěvě nedaleké kaple Trémalo. Velké plochy barvy, hrubé a široké tahy štětce, pastózní technika malby a především jakási záměrná nedokončenost s občasnými skvrnami nepokrytého plátna, to vše bylo na svou dobu nezvyklé, navíc u ženské malířky. Navzdory jednoduchosti námětu, silně zredukované barevnosti a zdánlivě „ledabylému“ provedení působí obraz přesvědčivě a téměř magicky, zejména tajuplným světlem pronikajícím dovnitř škvírami kolem dveří. Úsporně naznačený (a nedokončený) klemutý oblouk a část sloupu v pravé části plátna, stejně jako samo zobrazení dveří a jejich vsazení do zdi svědčí

o citu pro malířskou úspornost a velkém uměleckém sebevědomí.

V Bretani potká Helene Schjerfbecková nejmenovaného anglického malíře, s nímž se sblíží a posléze zasnoubí. V roce 1885 je však zasnoubení dopisem zrušeno, údajně kvůli podezření snoubencových příbuzných, že její tělesná vada je tuberkulózního původu. Citlivou malířku to natolik zasáhne, že důsledně odstraní všechny „stopy“ tohoto vztahu, včetně korespondence, takže dnes neznáme ani umělcovo jméno. Do konce života zůstane svobodná a od roku 1897 žije ve společné domácnosti s matkou Olgou až do její smrti v roce 1923. Těžko se smířovala zejména s tím, že nemá děti, které velmi milovala, a uvažovala dokonce o adopci, ale mezi svými nejbližšími se nesetkala s pochopením.

Umělečtí přátelé Helene Schjerfbeckové neprojevovali příliš pochopení ani pro její experimentování s tematickou a barevnou redukcí obrazů, což ji znejistělo a na čas se vrátila k realističtější malbě a „čitelnějším“ námětům. V roce 1887, během pobytu v jižní Anglii, v přímořském letovisku St. Ives v Cornwallu, vytvoří plátno *Rekonvalescentka* (bar. IV.), jež dnes patří mezi nejznámější a nejoblíbenější finské obrazy.¹² Rozcuchaná modrooká holčička sedí před knihovnou u stolu ve velkém proutěném křesle s polštářem, je zabalená v bílé dece symbolizující nemoc a hraje si s hrnečkem a proutkem, na němž již vyrážejí první zelené listy (plátno bylo původně vystaveno pod názvem *První zeleně*). K obrazu malířku nejspíše inspirovalo její vlastní chatrné zdraví a vážné zranění z dětství, ale může být i optimističtější „odpověď“ na obraz jejího velkého norského současníka Edvarda Muncha *Nemocné dítě* z let 1885–1886 (obr. 4). Optimističtější nejen barevností a celkovým provedením, ale i symbolem zelenající se větvičky, jež naznačuje uzdravení a nový začátek.

Obraz zakoupila do své sbírky Finská umělecká společnost a na Světové výstavě v Paříži v roce 1889 za něj malířka získala bronzovou medaili. Dnes možná bude leckterému modernistickému oku připadat sentimentální, stojíte-li však před ním v galerii, svou celkovou atmosférou, nádherným světlem a zejména melancholickým výrazem dítěte vás stěží nechá chladnými.

Obr. 3. Sušící se prádlo, 1883, olej na plátně, 38,5x54 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: <http://www.19thcenturyart-facobs.com/artwork/drying-laundry>

Plátno *Rekonvalescentka* je pokládáno za počátek malířčina obratu k více osobní a psychologizující malbě, k němuž došlo v průběhu devadesátých let, kdy nebyla umělecky tak produktivní jako v předchozím desetiletí. Bylo to období dlouhých nemocí a psychické únavy, nepochopení ze strany kolegů a z toho plynoucí nejistoty, ale i období uměleckého hledání a zrání směřující k novému uměleckému výrazu. Jejím výtvarnému jazyku vyhovovalo tlumené světlo a omezená barevnost, které do severského umění zavedl symbolismus, ale snažila se jít ještě dál. V průběhu devadesátých let došlo v její malbě k zřetelné změně – linie se staly jemnějšími, barvy byly jednodušší a náměty intimnější. Inspirativní pro ni byla zejména cesta do Florencie v roce 1894, kde kopírovala díla malířů rané renesance. „Jsem stále více uchválena starými Mistry. Zakouším jistý druh zjevení, když studuji jejich práce po delší dobu, což lze nejlépe jejich kreslením,“ píše nadšeně v dopise své kolegyni ze studií.¹³

V devadesátých letech žila Helene Schjerfbecková převážně v Helsinkách, kde vyučovala malbu v ateliérech Finské umělecké společnosti. Neměla mnoho času na malování a její experimentování se nesetkávalo s velkou odezvou. Tvorbu jí navíc komplikovalo křehké zdraví, které bylo obtížně slučitelné s pedagogickým

I. Dveře, 1884, olej na plátně, 40,5x32,5 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: Köchling, Carolin – Hollein, Max (eds.):
Helene Schjerfbeck, Schirn Kunsthalle Frankfurt – Kerber Verlag, Frankfurt am Main 2014, s. 152.

II. Chlapec krmící svou mladší sestru, 1881, olej na plátně, 115x94,5 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 152.

III. Autoportrét, 1884–1885, olej na plátně, 50x41 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 152.

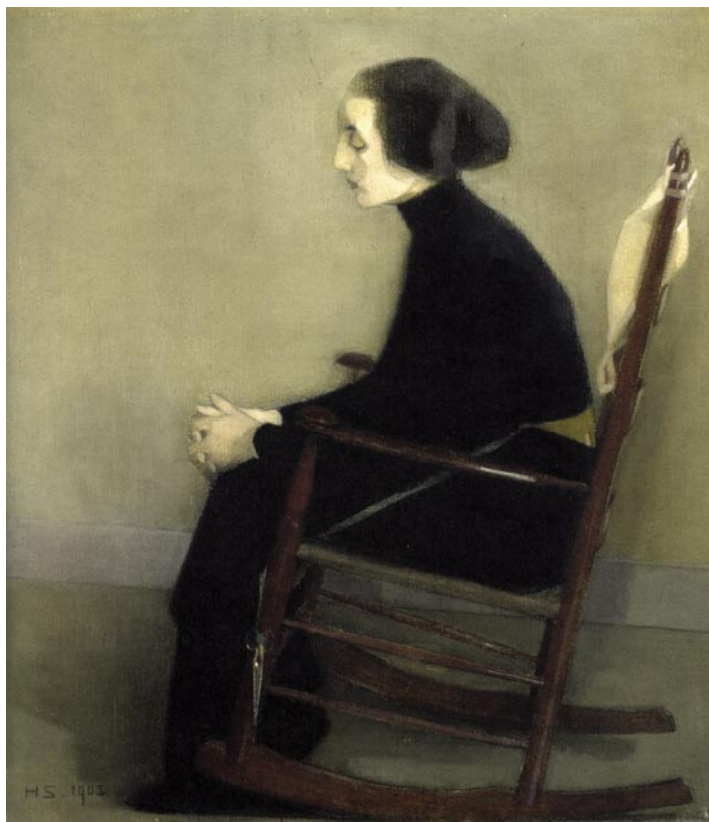
IV. Rekonvalescentka, 1888, olej na plátně, 92x107 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 54.

V. Čtoucí dívky, 1907, akvarel, kvaš a tužka na papíře, 67x79 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 59.

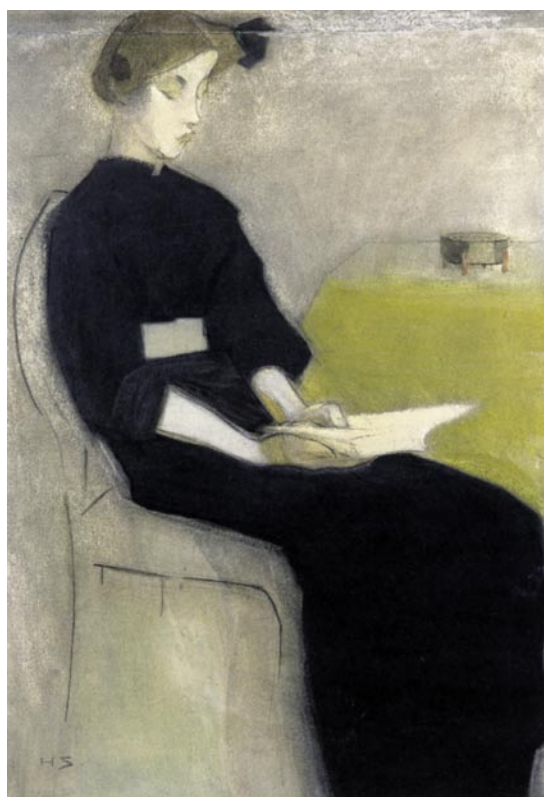
VI. Školačka II, 1908, olej na plátně, 71x40,5 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 62.

VII. Švadlena (Pracující žena), 1905, olej na plátně, 95,5x84,5 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 67.

VIII. Maria, 1909, olej na plátně,
57x73 cm, Ateneum, Helsinky.
Repro: tamtéž, s. 70–71.

IX. Čtoucí dívka, 1907, akvarel, tužka a uhlí na papíře,
60x42 cm, Muzeum umění Turku. Repro: tamtéž, s. 124.

X. Dívka s pomerančem, 1909, olej na plátně,
89,5x63 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 121.

XI. Cirkusačka, 1916, olej na plátně, 43x36,5 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 26.

XII. Námořník (Einar Reuter), 1918, olej na plátně, 70x62,5 cm, soukromá sbírka. Repro: tamtéž, s. 25.

XIII. Učitelka, 1933, olej na plátně, 55x347 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 41.

XIV. Dívka v modré a hnědé, 1944, olej na plátně, 70x62,5 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 37.

XV. Autoportrét, 1895, olej na plátně, 38x31 cm, Zemské muzeum západní Nyland, Raseborg. Repro: tamtéž, s. 85.

XVI. Autoportrét, 1912, olej na plátně, 43,5x42 cm, výřez, Ateneum, Helsinki. Repro: tamtéž, s. 99.

XVII. Autoportrét se stříbrným pozadím, 1915, akvarel, uhel, tužka a stříbrný papír, 47x34,5 cm, Muzeum umění Turku. Repro: tamtéž, s. 82.

XVIII. Autoportrét s černým pozadím, 1915, olej na plátně, 45,5x36 cm, Ateneum, Helsinki. Repro: tamtéž, s. 103.

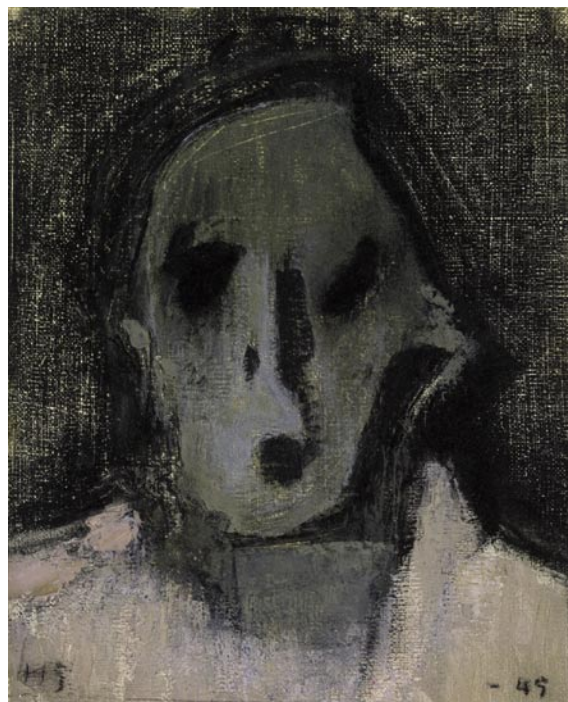
XIX. Autoportrét s paletou I, 1937, tempera a olej na plátně, 54,5x41 cm, Moderna Museet, Stockholm. Repro: tamtéž, s. 93.

XX. Autoportrét, 1939, olej na plátně, 39x27 cm, Muzeum umění Didrichsen, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 105.

XXI. Autoportrét s červenou skvrnou, 1944, olej na plátně, 45x37 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 109.

XXII. Autoportrét (Stará malíčka), 1945, olej na plátně, 32x26 cm, soukromá sbírka, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 111.

XXIII. Rekonvalescentka, 1927, olej na plátně, 56x65 cm, soukromá sbírka, Helsinky. Repro: tamtéž, s. 56.

XXIV. Smrt Wilhelma von Schwerin, 1927, olej na plátně, 80x62 cm, Umělecká nadace Gösta Serlachius, Mänttä. Repro: tamtéž, s. 147.

XXV. Švadlena (Pracující žena), 1927, kvaš na papíře, 29,7x23,8 cm, sbírka umění Martti Airioa / Muzeum umění Mikkeli. Repro: tamtéž, s. 68.

působením na škole. Učení ji vyčerpávalo nejenom fyzicky, ale i duševně. Často byla nemocná a její rekonvalescence trvala většinou dlouho, někdy déle než rok. V roce 1996 se zcela zhroutila a musela být na dlouhou dobu hospitalizována. Vedle setrvalých problémů s kyčlí jí diagnostikovali neurastenii a celkové vyčerpání organismu.

Za nejdůležitější dílo Helene Schjerfbeckové z devadesátých let je pokládáno plátno *Věřící na cestě do kostela* (obr. 5), na němž pracovala velmi dlouho, v průběhu let 1895–1900, a které mnohokrát předělávala. Zachycuje dítě a zbožnou ženu ve třech různých životních etapách na cestě do kostela a bývá někdy interpretováno jako malířčina reakce na sílící rusifikaci ve Finsku během devadesátých let 19. století. Tento výklad se však nezdá příliš věrohodný, neboť obraz je spíše intimním rozjímáním, nikoli vzdorem či přihlášením se k finské tradici. Je osobním vyznáním pokory, víry a především odevzdanosti vlastnímu osudu, což nejspíše souviselo s tím, že se malířka v té době definitivně rozhodla zasvětit svůj život péči o stárnoucí matku, s níž bydlela od roku 1897.

Osamělé hledání v Hyvinkää

V únoru 1902 Helene Schjerfbecková po poradě s lékařem rezignuje na své učitelské místo a stěhuje se do městečka Hyvinkää vzdáleného necelých padesát kilometrů od Helsinek, jehož klima se zdálo prospěšnější pro její podlomené zdraví. Bydlí s matkou v malém bytě, vede prostý a osamělý život a v letech 1902–1917 ani jednou nenavštíví hlavní město. Přeruší kontakty s uměleckými kruhy v Helsinkách, ve spojení zůstává pouze se spřátelenými malířkami ze studentských let. Evropskou uměleckou scénu sleduje jen prostřednictvím knih a časopisů, které jí tu a tam pošlou přátelé.

V Hyvinkää objeví Helene znovu radost z malby, k níž nutně potřebuje ticho, klid a hlavně hodně času, neboť ji stále pronásledují zdravotní problémy. Často se necítí dobře a někdy je schopna malovat jen hodinu či dvě denně. Jak napíše v jednom z dopisů ze zimy 1917: „V padesáti letech ani jeden zdravý den. Člověka ten zápas tak vyčerpá.“¹⁴ Vysiluje ji rovněž problematický vztah s matkou, jíž se v podstatě obětovala, ta však neschvaluje její uměleckou dráhu a je vůči ní

Obr. 4. Edvard Munch: Nemocné dítě, 1885–1886, olej na plátně, 119,5x118,5 cm, Národní Galerie Oslo.

Repro: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Sick_Child#mediaviewer/File:Munch_Det_Syke_Barn_1885-86.jpg

Obr. 5. Věřící na cestě do kostela (Velikonoční ráno), 1895–1900, olej na plátně, 70x90cm, Ateneum, Helsinky.

Repro: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:De_camino_a_la_Iglesia_by_Helena_Schjerfbeck_1900.jpg

odtažitá. „Matka mi dává málo lásky; oplátkou jí dávám celý svůj život,“ stěžuje si hořce.¹⁵

Izolace a samota v Hyvinkää tvorbu Helene Schjerfbeckové nepochybně do velké míry ovlivnila. Malovala důvěrně známý svět, který ji bezprostředně obklopoval, zátiší a krajiny (zejména okolní finské vesnice), pronikavé portréty blízkých lidí (svou matku, dívky z místní školy, ženy pracující ve městě), a pokud nebyl po ruce jiný model, také sama sebe. Její obrazy někdy vzdáleně připomínají díla Jamese McNeilla Whistlera či Edvarda Muncha, ale postupně se propracovává k vlastnímu osobitému a nezaměnitelnému stylu. Na plátně *Má matka* z roku 1909 (obr. 6), vynikající malbě staré ženy z profilu, sedí Olga Schjerfbecková s bělošedými vlasy v bílém křesle, oděná do ostře kontrastujících dlouhých černých šatů. Její postava zaujímá celou výšku plátna, pozadí je zcela vyprázdněno, podlaha a stěny místnosti jsou pouze naznačeny hnědými a okrovými tóny. Jako bychom tu viděli stylizovaný, dekorace zbavený a modernisticky zjednodušený „zrcadlový odraz“ slavného Whistlerova

Portrétu umělcovy matky (obr. 7), který Schjerfbecková nejspíše znala z reprodukce.¹⁶

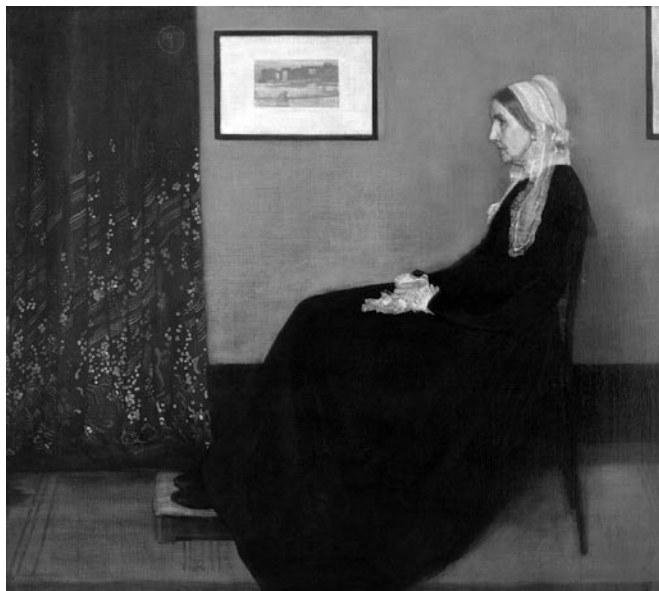
Práce Helene Schjerfbeckové z prvního desetiletí dvacátého století se vyznačují důsledným vývojem ke stále koncentrovanějšímu výrazu (bar. IX.). Důsledně zredukuje barevnou škálu své palety (pracuje pouze s různými odstíny šedé a černé a s několika málo dalšími pečlivě promyšlenými tóny), omezí „narativní“ stránku svých obrazů na minimum a oprostí je od co nejvíce detailů. Ve svém hledání jednoduchosti, úspornosti a nehybnosti se (vedle jiného) inspiruje i japonskými tisky, které zevrubně studovala během svého pobytu v Paříži, což lze nejlépe vidět na plátně *Dívka s pomerančem* z roku 1909 (bar. X.). Snaží se vyjádřit co možná nejvíce tím nejmenším množstvím prostředků, neboť je přesvědčena, že blíže k pravdě nás přivede spíše náznak. Jak sama napíše: „Umělecké dílo vždy postrádá několik posledních detailů; dokončené je mrtvé.“¹⁷

K prvním obrazům, v nichž se projevuje malířčin nový styl, patří plátno *Švadlena* z roku 1905, známé

Obr. 6. Má matka, 1909, olej na plátně, soukromá sbírka.

Repro: <http://zoepapillon.blogspot.cz/2014/03/helene-schjerfbeck-ma-belle-decouverte.html>

Obr. 7. James Abbott McNeill Whistler: Portrét umělcovy matky, 1871, olej na plátně, 144,3x162,4 cm, Musée d'Orsay, Paříž.

Repro: http://en.wikipedia.org/wiki/Whistler's_Mother#mediaviewer/File:Whistlers_Mother_high_res.jpg

rovněž pod názvem *Pracující žena* (bar. VII.). Jde o jeden z jejích nejdůležitějších obrazů z počátku 20. let, na nějž lze navzdory jeho zdánlivé jednoduchosti hledět dlouhou dobu. Poněkud unaveně či sklesle vypadající žena v černém sedí v houpacím křesle; její profesi poznáme pouze podle toho, že jí u nohou visí podél křesla krejčovské nůžky, od nichž vede dlouhá šňůra k jejímu pasu. Zatímco křeslo je namalováno velmi realisticky a téměř cítíme jeho dřevěný povrch (a také nůžky a jejich lesk jsou velmi přesvědčivé), žena v černém je pojata záměrně schematicky, do jisté míry i „hranatě“ (zejména tělo a vlasy, ale i obličej). Tento nesoulad je umocněn tím, že křeslo se naklání dozadu, zatímco žena v černém dopředu. Celá kompozice není umístěna ve středu obrazu, pozadí je okrové, nezřetelné, vyznačené pouze měnícími se odstíny barvy a také lištou dole na zdi u podlahy, jež běží poněkud šikmo přes celé plátno. Vše je dokonale barevně sladěno v matných tónech, pouze ženin obličej, její ruce a polštář na opěradle tvoří kompozici tří světlých bodů, které poutají naši pozornost, takže si krejčovských nůžek zprvu ani nevšimneme. Jak malířka později zdůrazňovala, plátno vznikalo během generální stávky v roce 1905, což dává postavě odevzdaně sedící švadleny zcela novou dimenzi.

Schjerfbecková portrétovala své modely převážně při četbě, při ručních pracích nebo pouze upřeně hledící před sebe. Ženy a dívky na jejích plátnech jsou většinou ponořeny samy do sebe, zabrány do svých myšlenek nebo činností (bar. V.–X.). Atmosféra těchto obrazů je zároveň poklidná i napjatá, podmanivá i chladná, podobně jako byl ambivalentní malířčin vztah k jejím modelům. Nepochybně s nimi soucítala, ale nikdy s nimi svou malbu nesdílela a vždy po skončení sezení otáčela plátna ke zdi, aby si je nemohli prohlédnout. Obvykle s pózujícími nemluvila a byla ráda, když byli zabráni, podobně jako ona, do svých úvah a činností. Z některých obrazů přímo vyvěrá chladná severská protestantská přísnost, což je asi nejzřetelnější u plátna *Školačka II* z roku 1908 (bar. VI.), namalovaném v podobném stylu jako *Švadlena*, ale ještě více zredukovaném. Smutek a existenciální tíže, jež z těchto obrazů vyvěrají, mají nepochybně původ především v malířčině osamělém hledání a silně melancholické povaze.

Na některých zvláště zdařilých plátnech Helene Schjerfbeckové, rovněž silně zredukovaných, ale méně ponurých a depresivních, jako by z postav vyzařovalo zvláštní vnitřní světlo vyvolávající pocit jemného, takřka neznatelného chvění, jako tomu je například na některých Balthusových obrazech. Příkladem může být nádherné plátno *Maria* z roku 1909 (bar. VIII.), zobrazující čtoucí dívku v bílých šatech, napůl z profilu, napůl zezadu, sedící před tmavě zeleným neurčitým pozadím. Právě zde je třeba připomenout, že mnohé práce Schjerfbeckové z tohoto období (např. *Ticho*, 1907, obr. na obálce) reprodukováním hodně ztrácí, a je třeba je vidět naživo, abychom plně docenili jejich sílu a přesvědčivost.

„Malovat tykadly“

Malba Helene Schjerfbeckové z počátku dvacátého století si k publiku nacházela cestu jen obtížně a navzdory dřívějším úspěchům i výraznému talentu měla malířka občas pocit, že je ve finském uměleckém světě outsiderem. Uznání a zájem veřejnosti přicházely velmi pozvolna až po její první velké samostatné výstavě zahrnující 159 děl, kterou jí uspořádal na podzim roku 1917 Gösta Stenman, mladý švédský žurnalista a progresivní obchodník s uměním. Stenman byl obrazy Schjerfbeckové nadšený a na podzim roku 1913 ji poprvé osobně navštívil v Hyvinkää. Především díky němu se práce samotářské umělkyně začaly častěji objevovat na finských výstavách a malířka znovu navázala živý kontakt s moderním uměním, i když zprostředkovaný. Přestože se většinou musela spokojit pouze s reprodukcemi, vždy usilovně přemýšlela (jak je zřejmé i z jejích dopisů) o podstatě umění a jeho formách. Jako malířka byla velmi sebekritická a nikdy nepropadala uspokojení, že dosáhla toho, oč se skutečně snažila. Pracovala velmi pomalu a svá díla mnohokrát přemalovávala. „Člověk by měl malovat nikoli štětci a prsty, ale tykadly,“ poznamenala jednou.¹⁸ (bar. XI.)

O významné renomé, jež Schjerfbecková postupně získala, se vedle Stenmana významně zasloužil spisovatel, výtvarný kritik a malíř Einar Reuter (bar. XII.), původně lesní inženýr, jenž byl sám vášnivý malíř

a obdivovatel francouzského umění. Již v roce 1914 zakoupil jeden malířčin obraz a o rok později ji navštívil v Hyvinkää. Stali se z nich celoživotní přátelé, pravidelně si dopisovali a diskutovali o mezinárodním vývoji v umění. V roce 1917, při příležitosti již zmíněné samostatné malířčiny výstavy v Helsinkách, uveřejnil Reuter pod pseudonymem H. Ahtela její první biografii. Reuter vzal Helene pod svou ochranu a ona k němu hluboce přilnula. Zpráva o jeho zasnoubení s jinou ženou v roce 1919 jí proto velmi otřásla. Emocionální krize se projevila na jejím zdraví, musela být hospitalizována se srdečními problémy a vlastně se z tohoto traumatu nikdy úplně nevzpamatovala. Blízkými přáteli však zůstali i nadále.

V únoru 1923, v osmdesáti čtyřech letech, umírá malířčina matka Olga. V létě roku 1925 se Helene stěhuje do Tammissaari, provinčního finského městečka na jižním pobřeží, kde žijí její příbuzní a kde doufá najít potřebný klid k práci. V té době její sláva začíná růst a postupně se rozšíří zejména do Švédska, neboť zde aktivně působí Gösta Stenman, který si otevře ve Stockholmu vlastní výstavní salón. Vedle malby se Helene zajímá i o soudobou módu, zejména pařížskou, a to prostřednictvím módních časopisů a korespondence s Dorou Estlanderovou (dcerou své sestřenice),¹⁹ což se občas odráží i v některých obrazech, na nichž jsou dívky překvapivě moderní a svěží (obr. 8).

V roce 1934 uspořádá Stenman ve Stockholmu velkou výstavu finského umění, jež zahrnuje obsáhlou kolekci děl Schjerfbeckové. Její práce se setkají u návštěvníků i kritiky s velkým úspěchem, stejně jako její samostatná výstava v roce 1937. Poté následuje řada podobných po celém Švédsku. V roce 1939 plánuje Stenman malířčinu výstavu v Americe, avšak ta je kvůli vypuknutí druhé světové války odvolána.

Bolest, samota a introspektivní autoportréty

Malířčin stylový vývoj, ale i její duševní stavy a fyzické stárnutí můžeme nejlépe sledovat na unikátní řadě autoportrétů, které během svého života vytvořila – i když některé vznikaly ve velkých časových odstupech, jiné naopak téměř souběžně. První realistické autoportréty z osmdesátých (bar. III.) a devadesátých let (bar. XV.)

Obr. 8. Dívka z Islandu, 1929, olej na plátně, 45x30,5 cm, Ateneum, Helsinky. Repro: Helene Schjerfbeck, 2014, s. 133.

let, jež zachycují dívku v plné kráse mládí, můžeme srovnat se sebevědomou podobiznou zralé padesátileté ženy na *Autoportrétu* z roku 1912 (obr. XVI.) či zvláštním *Autoportrétem se stříbrným pozadím* z roku 1915 (bar. XVII.), chladnou podobiznou ve stříbrných odstínech, vyvolávající dojem jakési zrcadlové či zmražené bezčasovosti. *Autoportrét* z roku 1912 je jedním z mála obrazů, na němž vidíme realisticky zobrazené oči, tedy spíše jedno upřené na nás hledící oko, neboť druhé je „slepé“. V pozdějším období těžko najdete na malířčiných portrétech a autoportrétech realisticky zobrazené oči s viditelnými zřítelnicemi. Její postavy mají buď oči zavřené či přivřené, nebo naznačené pouze temnou skvrnou.

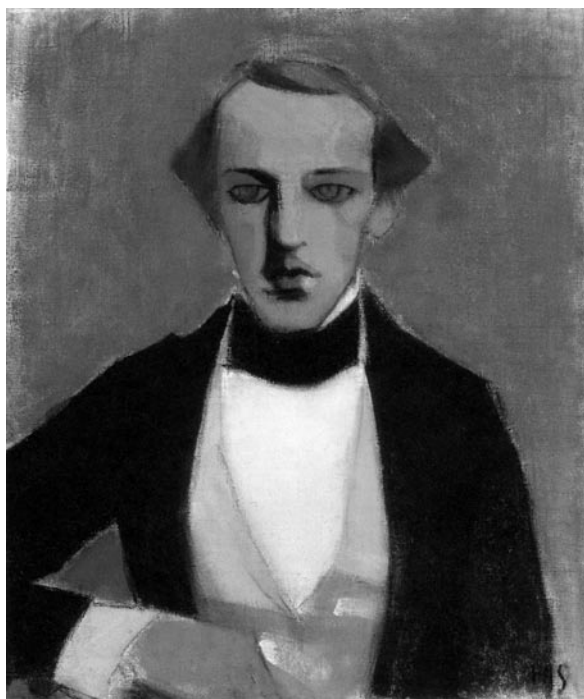
Přestože Helene Schjerfbecková zažila dvě světové války i další převratné historické události (např. vyhlášení nezávislého Finska na sklonku roku 1917), vnější svět a události ve svém díle zcela pomíjí. Rovněž její autoportréty neodkazují k jejímu okolí, nedozvíme se z nich nic o jejím tělesném handicapu (na rozdíl například od autoportrétů již zmíněné Fridy Kahlo), a vlastně ani to, že je umělkyní. Výjimkou je

Autoportrét s černým pozadím (bar. XVIII.), který si u ní v roce 1915 objednala Finská umělecká společnost a kde je její malířská profese naznačena malou červenou miskou s barvou a štětcí. I přes hrdost a sebevědomí, jež z tohoto autoportrétu vyzařují, však cítíme, že se tu třiapadesátiletá malířka zabývá více pomíjivostí slávy a konečností života než oslavou malířství. Jak ostatně sama napsala, obraz má „černé pozadí a na tomto pozadí stříbrný nápis jako na nějakém náhrobním kameni“.²⁰ Další podobizna, z níž lze vyčíst, že jde o malířku, je *Autoportrét s paletou I* (bar. XIX.) z roku 1937, kde je ovšem paleta jen slabě barevně naznačena v dolní části jinak monochromního plátna. Obraz sám přitom vypovídá více o duševním strádání a tělesném úpadku pětasedmdesátileté umělkyně než o vznešenosti malířské profese.

V době vypuknutí rusko-finské zimní války (1939) bylo Helene Schjerfbeckové sedmdesát sedm let. Z jejího expresivního autoportrétu z téhož roku (bar. XX.), namalovaného na ztlumeném rudém pozadí, je cítit

zesilující úzkost, jako by se její lebka zakřivovala do pověstného lebečního tvaru známého z Munchova slavného *Výkřiku*. V době války se uchyluje nejprve do Loviisa, kde žije v pečovatelském domě, odkud je roku 1942 transportována do sanatoria v Nummela. Stále maluje, a když nemá k dispozici modely, využívá jako zdroj inspirace fotografie, jako tomu bylo v případě portrétu jejího zesnulého otce (obr. 9). V roce 1942, při příležitosti osmdesátých narozenin, zorganizuje Stenman její výstavu ve svém salonu ve Stockholmu, jež je velmi pozitivně přijata. Malířka je rovněž jmenována členkou Královské švédské akademie umění.

V roce 1944 přesídlí Schjerfbecková na Stenmanovo naléhání do Švédska, kde stráví poslední léta života v lázeňském hotelu v Saltsjöbaden. Maluje zde zaměstnance hotelu, výhledy z okna, ale například i obrazy podle El Greca (*Moje světská madona*, *Autoportrét – El Greco*, obr. 10). Mezi poslední práce, které zde vytvoří, patří série dvaceti autoportrétů, jež jsou

Obr. 9. Můj otec II, 1943, olej na plátně, 54x45 cm, Muzeum umění Didrichsen, Helsinky. Repro: *Helene Schjerfbeck*, 2014, s. 44.

Obr. 10. Autoportrét – El Greco, 1944, olej na plátně, 71x47 cm, Nadace Sara Hildén / Muzeum umění Sara Hildén. Repro: tamtéž, s. 79.

trýznivým psychologickým obrazem stárnoucí umělkyně, zaznamenávající se zpytavým sebezpozorováním nejen své fyzické změny a příznaky chátrání, ale rovněž svou duši, své pochybnosti, psychická muka a strach ze smrti. Na těchto plátnech výhradně malého formátu – navazujících postupující destrukcí na předchozí autoportréty (bar. XIX., XX.) – vypadá už jen jako svůj vlastní stín, téměř jako duch s děsivou lebkou s velkými, hlubokými očními důlky, zvýrazněnými jen několika temnými tahy štětce (bar. XXI., XXII.).

Helene Schjerfbecková umírá v lednu roku 1946 ve věku osmdesáti tří let. Urna s jejím popelem je uložena vedle rodičů na známém Hietaniemském hřbitově v Helsinkách.

Síla výrazové askeze a limity zjednodušování

Jak jsem již zmínil v úvodu, snaha organizátorů výstavy Helene Schjerfbeckové udělat ji co nejvíce „cool“, aby zapadla do chladně modernistického konceptu veletřínní expozice, poněkud zploštila celkový obraz její tvorby. Výstava se soustředila zejména na minimalistické portréty a autoportréty z pozdní doby, k nimž bylo přidáno pouze několik málo starších děl z osmdesátých let a několik kopií starých mistrů z let devadesátých. Jistě by stálo za to zařadit víc malířčiných prací z posledních dvou desetiletí devatenáctého století, neboť jsou často výtvarně zajímavé a působivé. Zcela pak chyběly její oblíbené obrazy květin, procítěná zátiší s mísami s ovocem, působivé krajiny, žánrové obrazy, nádherná plátna dětí, které malovala i v pozdější době. Klasické malířské žánry se do prezentace prostě nehodily, přednost dostávala automaticky „modernost“ před kvalitou. Přitom je zřejmé, že například mnohé malířčiny pozdní a silně minimalizované portréty (bar. XIII. a XIV.) nejsou zdaleka tak dobré jako ty z počátku století; stačí srovnat například skvělé plátno *Ticho* (obr. na obálce) z roku 1907 s podobiznou *Dívka v modré a hnědé* z roku 1944 (bar. XIV.).

Tyto limity a rizika zjednodušování jsou dobře patrné zejména z obrazů, které Schjerfbecková na Stenmanovo doporučení začala malovat roku 1927 podle vlastních starších děl. Tyto „reinkarnace“, „opaková-

ní“ dřívějších motivů v novém modernistickém jazyce, nejsou vůbec zdařilé, nebál bych se dokonce říci, že jsou velmi špatné. Na plátně *Rekonvalescentka* z roku 1927 (bar. XXIII.) se z nádherné melancholické holčičky (bar. IV.) stává jakási odpudivá karikatura na nevýrazném vybledlém pozadí. Kvaš *Švadlena* (bar. XXV.) postrádá snad všechny kvality, o nichž jsem psal v souvislosti s výchozím plátnem (bar. VII.). Naprázdno vyšel i pokus namalovat v oleji detail z historické malby *Smrt Wilhelma von Schwerin* (obr. 3), který vyznívá jako průměrná ilustrace do nějakého historického románu (bar. XXIV.). Pokud jsou tato díla něčím zajímavá (všechna byla na výstavě zahrnuta), pak pouze tím, že ukazují nebezpečí, jež s sebou zříkání se výtvarných prostředků nese. Poučka „čím méně, tím více“ prostě v umění neplatí, jde především o hledání vyváženosti, přirozených hranic abstrahování u každého jednotlivého námětu. Jistě, uvážené zjednodušení často může dodat obrazu na expresivní síle, ale pokud tyto hranice umělec překročí, ať je sebetalentovanější, ztrácí jeho dílo nejen na síle, ale i na přesvědčivosti a zajímavosti.

Poznámky:

¹ Na stránce www.finnlandcool.fi se můžeme o koncepci prezentace dočíst následující: „*Finnland. Cool.* is the slogan of Finland's year as the guest of honour. With it we want to express not only our Northern dimension but also a cool Finland where classics of literature and modern technologies go hand in hand. Literature keeps abreast of the times – and it's cool.“

² Helene Schjerfbeck, Schirn Kunsthalle Frankfurt, October 2, 2014 – January 11, 2015. Viz www.schirn.de/en/HELENE_SCHJERFBECK.html

³ Z dopisu Einaru Reuterovi, 1. 12. 1921, cit dle Solomon-Godeau, Abigail: „The Tain of the Mirror: Helene Schjerfbeck's Self-Portraits“, in Görgen, Annabelle – Gaßner, Hubertus (eds.): *Helene Schjerfbeck*, Hirmer Verlag GmbH, München 2007, s. 83.

⁴ Viz např. <http://umbraco0064.web05.fab-it.dk/maintenance/press/press-archive/helene-schjerfbeck.aspx>.

⁵ Helene Schjerfbeck: Het geheim van Finland (Finland's best-kept secret), Hamburg – Hamburger Kunsthalle, 2. 2. – 6. 5. 2007; The Hague – Gemeentemuseum, 17. 5. – 2. 9. 2007; Paris – Musée d'Art Moderne de la Ville de Paris, 11. 11. 2007 – 16. 1. 2008.

⁶ Převážná část malířčina díla se nachází ve skandinávských soukromých a veřejných sbírkách, z toho téměř devadesát prací

v Ateneu v Helsinkách. O rostoucí oblibě malířky svědčí nejen celá řada výstav a monografií, které se v poslední době objevují, ale i to, že na aukcích obrazů se ceny jejích pláten blíží až k půl milionu euro. K její popularitě rovněž přispěl i román finské spisovatelky Raket Liehu *Helene* (2003), líčící malířčinu životní osudy, za něž autorka získala v roce 2004 literární Runebergovu cenu (<http://de.wikipedia.org/wiki/Runeberg-Preis>).

⁷ Viz Sterckx, Marjan: „Helene Schjerfbeck: Het geheim van Findland“. *Nineteenth-Century Art Worldwide* [online], Vol. 7, Issue 1, Spring 2008. ISSN 1543-1002. Dostupné z <http://www.19thc-artworldwide.org/spring08/100-helene-schjerfbeck-het-geheim-van-finland>

⁸ Dopis Einardu Reuterovi, 13. 9. 1919, cit. dle Konttinen, Riitta: „Helene Schjerfbeck. A Biographical Sketch“, in: Köchling, Carolin – Hollein, Max (eds.): *Helene Schjerfbeck*, Schirn Kunsthalle Frankfurt – Kerber Verlag, Frankfurt am Main 2014.

⁹ Gustave Courtois, doporučující dopis neznámému adresátovi, Paříž, 29. 3. 1881, viz Sterckx, Marjan: „Helene Schjerfbeck: Het geheim van Findland“.

¹⁰ Viz Köchlich, Carolin: „Sur/faces: People as Project Surfaces, Images and Models“, in: Köchling, Carolin – Hollein, Max (eds.): *Helene Schjerfbeck*, s. 23, viz také Konttinen, Riitta: „Helene Schjerfbeck. A Biographical Sketch“, s. 141–142.

¹¹ *Helsingfors Dagblad*, 23. 12. 1883, viz Sterckx, Marjan: „Helene Schjerfbeck: Het geheim van Findland“.

¹² V anketě Maamme taulu (Obraz naší země) o nejoblíbenější finský obraz, kterou vyhlásila Finská národní galerie v roce 2006,

se *Rekonvalescentka* umístila na druhém místě za *Zraněným andělem* Hugo Simberga. Viz <http://www.skandinavskydum.cz/10-7-150-let-od-narozeni-helene-schjerfbeck>.

¹³ Dopis Marii Wiikové, 1894, viz Konttinen, Riitta: „Helene Schjerfbeck. A Biographical Sketch“, s. 144.

¹⁴ Dopis Einardu Reuterovi, 22. 2. 1917, viz „Helene Schjerfbeck: Het geheim van Findland“.

¹⁵ Dopis Einardu Reuterovi, 14. 8. 1920, Konttinen, Riitta: „Helene Schjerfbeck. A Biographical Sketch“, s. 148.

¹⁶ Bonsdorff, Anna-Maria von: „Colour Ascetism: Helene Schjerfbeck and the ‚Path to the Synthetic‘“, in: Köchling, Carolin – Hollein, Max (eds.): *Helene Schjerfbeck*, s. 61–62.

¹⁷ Dopis Doře Estlanderové, 1928, viz Sterckx, Marjan: „Helene Schjerfbeck: Het geheim van Findland“.

¹⁸ Viz Konttinen, Riitta: Schjerfbeck, Helene (1862–1946), dostupné z <http://www.kansallisbiografia.fi/english/?id=4115>

¹⁹ Ke korespondenci s Dorou Estlanderovou více viz Lahelma, Marja: „Art, Fashion, and Modernity: Helene Schjerfbeck's Portraits of Modern Women“, in: Köchling, Carolin – Hollein, Max (eds.): *Helene Schjerfbeck*, s. 115–120.

²⁰ Dopis Einardu Reuterovi z 27. 8. 1915, viz Sterckx, Marjan: „Helene Schjerfbeck: Het geheim van Findland“.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, ředitel Institutu pro politiku a kulturu CDK, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

**Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)**

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty*
a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

Teismus pod tlakem evoluce

JIŘÍ VÁCHA

Jestli o něčem platí varování Tresmontantovo, že věřící křesťané jsou ohroženi vnitřním rozpolčením na oblast víry a oblast profánního rozumu,¹ pak se to určitě týká jejich vztahu k evoluci. Evoluční nauka je od Darwinových dob využívána k útokům na křesťanství, případně na filosofický monoteismus, útok je však maskovaný jako čistě vědecká záležitost, a tedy něco nedotknutelného. Dnešní křesťan je v nebezpečí, že si problém evoluce opouzdří a nepřipustí k tělu, a to buď paušálním odporem, nebo naopak rezignovanou kapitulací. Obojí asi vyjde nastejno – s důsledkem, že „dnešní křesťanský rozum má špatné svědomí, protože je rozdělen ve dvě a protože si to uvědomuje“. V angloamerické intelektuální sféře ateismus přitvrdil a jeho podloží je – jak jinak – evoluční biologie a její převládající paradigma přírodního výběru jako jediné usměrněné evoluční síly. Nemůžeme zde v plné šíři podat nárys střetnutí mezi novodarwinistickým fyzikalismem a teismem, ale chceme si aspoň ukázat, kde stojí hlavní fronty a jaká je myšlenková logika jejich konfrontace. Měl by to být skromný příspěvek k odbourávání „evolučního tabu“ v křesťanských či teistických myslích.²

Dnešní evoluční diskurz – přírodovědecký, filosofický i teologický – je složitý a názorové fronty se v něm všelijak kříží. Ukážeme si, že východisko současného agresivního ateismu – fyzikalisticky interpretovaná evoluční teorie – je vlastně logickým vyústěním vývoje přírodovědy od 17. století. Uvedeme stručně novodarwinistické teze, které se vydávají za empirické, a pak teze jejich přírodovědeckých odpůrců, evolučních „heretiků“. Ukáže se, že novodarwinismus není ani z čistě vědeckého hlediska tak prokázanou teorií, jak se sám prezentuje. Poněvadž však jeho nárok na vysvětlení biologického života včetně člověka vědu přesahuje, je potřeba na něj uplatnit i kritiku filosofickou. Novodarwinismus jako fyzikalismus totiž nedává žádnou možnost respektovat niternou, prožitkovou stránku živých bytostí; zmíněné konkurenční teorie jsou na tom z tohoto hlediska lépe, poněvadž zdůrazňují systémovou či strukturní jednotu organismu. Ani to však neznamená, že fenomén života vyčerpávají. Koneckonců není možné životu porozumět jinak než „zevnitř“, z naší vlastní vnitřní zkušenosti. Evoluce je nezpochybnitelný fakt a stejně tak i podstatná úloha přírodního výběru v ní, novodarwinismus si však ne-

může dělat nárok na to, že vysvětluje původ a podstatu života a člověka beze zbytku.

Nový ateismus na startu

Ateismus existoval na světě vždycky, v demokratických společnostech se však zatím omezoval vůči filosofickým teistům a lidem nábožensky věřícím na blahosklonnou toleranci. Od začátku našeho století se však situace v angloamerickém světě – který dnes udává tón, ať už se nám to líbí, nebo nelíbí – změnila. „Nový ateismus“ je název pro hnutí rozšířené mezi některými ateistickými spisovateli, kteří na počátku 21. století zaujali stanovisko, že náboženství se nemá jednoduše tolerovat, ale má se mu odporovat, kritizovat je a odhalovat rozumovými argumenty, kdekoli je patrný jeho vliv. Noví ateisté argumentují, že současný vědecký pokrok vyžaduje, abychom vůči náboženství, pověře a náboženskému fanatismu nezaujímalí postoj tak smířlivý, jaký vůči nim tradičně zastávali mnozí sekularisté. Hnutí se obvykle spojuje se jmény Richard Dawkins, Daniel C. Dennett, Sam Harris, Christopher Hitchens a Victor J. Stenger, a to s jejich

bestselery z let 2004 až 2007.³ (Hitchens a Stenger však mezitím zemřeli.) Na čestném místě onoho „současného vědeckého pokroku“ se ocitla evoluční biologie, jejíž hlavní proud ovládá moderní varianta darwinismu zvaná „novodarwinismus“ nebo také „syntetická teorie“.⁴ Stačí několik citátů, aby bylo zřejmé, že agresivní filosofický ateismus se zabydlel i mezi profesionálními evolucionisty.⁵ Tak píše klasik novodarwinismu G. G. Simpson: „Člověk je výsledkem účel postrádajícího a materialistického procesu, který ho nezamýšlel. Člověk nebyl plánován.“ A už zmíněný R. Dawkins: „Darwin umožnil být intelektuálně plnokrevným ateistou.“ Nebo autor autoritativního evolučního kompendia D. Futuyma: „Tím, že spojil neusměrňenou, neúčelnou variabilitu se slepým, bezcitným procesem přírodního výběru, učinil darwinismus teologické nebo spirituální vysvětlení životního procesu zbytečným.“ Když uvážíme, že ještě v polovině 19. století byli prakticky všichni přírodovědci teisty, můžeme se ptát, kde se materialismus evoluční biologie vzal.

Novověká věda jako vědění o rozlehlých jsoucnech...

Semenom materialismu však bylo do přírodních věd nepozorovaně zaseto už dávno předtím a bylo jen otázkou času, kdy dojde ke žni. O budoucí tváři novověké vědy rozhodlo několik klíčových postav v 17. století – především Galilei, Descartes, Bacon a Newton. Francouzský filosof Descartes rozdělil ostrým řezem jsoucna „myslící“ (lidského ducha) od jsoucen „rozlehlých“ (všech hmotných jsoucen včetně lidského těla a všech zvířat). Tím připravil půdu novověké vědě, která si vzala za cíl ovládnout hmotný svět. Descartes sám předpokládal, že zatímco jeho „rozlehlé věci“ případnou na starost vědě o přírodě, „myslícím věcem“ se bude věnovat jiná věda s jinými metodami. Ironií dějin se stalo, že jeho myšlenkoví dědicové uskutečnili jen první část odkazu, a druhá ustoupila do pozadí. Descartes se o to zčásti přičinil i sám, poněvadž metodologie popisu myslící věci byla pro něho mnohem méně zajímavá a dokonale ji neobjasnil. Zprvu sice o popření reality myslící věci nešlo (u Descarta osobně právě

naopak!), ale odstranění spirituální složky bylo nevyhnutelné kvůli teoretickým nesnázím jeho vyhroceného dualismu – vzájemné působení obou řádů v něm zůstalo nevysvětleno. Přírodní věda se tak mohla stát čistou vědou o rozlehlých, hmotných jsoucnech, přístupných kvantifikaci a matematizaci. Tak byl metafyzicky ospravedlněn totální fyzikalismus (lidově: materialismus) moderní vědy.⁶

Galilei univerzální matematizaci hmotného světa skutečně provedl a v jejím důsledku byl postupně opuštěn svět bezprostředně jevově přístupného a byl nahrazen exaktním prostorem geometrie, exaktním časem fyziky a exaktním zákonem (mechanické) příčinnosti.⁷ Galilei přišel dokonce na myšlenku, která se mohla zpočátku zdát dobrodružná (jak říká Patočka), že totiž nejen rozsažné věci, ale i samotné kvality vnímané smysly by bylo možné nějak matematizovat, aspoň nepřímou. I v tom bylo nakonec dosaženo grandiózních úspěchů, ovšem za cenu toho, že teoretická konstrukce zavalila vlastní fenomény (Vopěnka). Už ve školních lavicích se dnes učíme, že červeně „je, když“ do oka dopadá světlo o vlnové délce 690 nm. Učitelé nám ovšem neřeknou (poněvadž už sami byli vychováni v jednostranném galileovském fyzikalismu), že *vjem, fenomén* červeně je něco zcela zvláštního, něco na žádou vlnovou délku nepředveditelného, vlastně ani nepopsatelného; že kdo ho „nezažil“, neví, o čem je řeč. Tím spíš ovšem fenomény vzpomínky, úzkosti nebo náhlého nahlédnutí. Descartův radikální řez bytím posloužil ve svých důsledcích hlavně oblasti rozsažnosti: zkoumání hmotného světa bylo zbaveno „zátěže“ vědomí, subjektivity, fenoménů vnitřní zkušenosti, barev a zvuků, smutku a radosti, hodnot, účelů a snažení, prostě celého bohatství našeho prožitkového světa.

Ostrý descartovský dualismus se tak postupně změnil v monismus – a to fyzikalistický. Subjektivní svět věci myslící, tedy lidského ducha, který pozbyl možnosti působit na svět rozsažných jsoucen, se postupně stal jen „epifenomémem“ materiálního světa a nakonec se s ním více nebo méně ztotožnil. Moderní věda ovšem zpočátku nevyznívala takto materialisticky; spokojovala se jen s principem metodologického redukcionismu. *Metoda* se však nepozorovaně stala vůdčím principem všeho uvažování a metodologický

redukcionismus se stal přesvědčením o povaze skutečnosti samé, tj. fyzikalismem. Descartes by byl osudem svého dědictví nepochybně velmi zklamán.

Darwinovo vystoupení v r. 1859 představovalo obrovský impuls k rozvoji pozitivismu a fyzikalismu. Se znovuoobjevením Mendelových zákonů okolo roku 1900 se sice na nějakou dobu zdálo, že darwinismus nebude s to mendelovskou genetiku vstřebat, došlo však k pravému opaku a ve 20. a 30. letech 20. století byly na těchto dvou fundamentálních koncepcích vybudovány základy „syntetické teorie“. Novodarwinismus je dodnes převládajícím paradigmatickým v evoluční biologii, i když od 60. let minulého století musí čelit náporu celé řady „neortodoxních“ evolučních hypotéz. Některé z nich už úspěšně vstřebal (např. tzv. neutrální teorii evoluce), u jiných se o to pokouší. Jak však upozornil Popper, čím víc heretických myšlenek do sebe nějaká teorie vstřebá – což se nedaří bez vymyšlení nových hypotéz „na míru“ námitkám –, tím víc trpí její vědecký status.

...a novodarwinismus jako její vyvrcholení v biologii

Syntetická teorie evoluce je velmi rozvětvená teorie, kterou není možné vysvětlit v jednom odstavci. Tato teorie se v podstatě nezajímá o *tvar jako takový*: utváření organismů je v ní historickým odliškem podmínek prostředí a evolučnímu dění je možné porozumět jen na pozadí přírodního výběru v celých populacích; jednotlivec zde mnoho neznamena. Stavba těla je určována jeho geny, a z nich každý odpovídá za určitý drobný rys nebo drobnou kvantitu. Každá varianta genu má určitou cenu z hlediska adaptace organismu a tělo jako celek je zhruba *součtem* účinků svých genů. Že existují důležité interakce mezi geny na embryonální i fyziologické úrovni, se v syntetické teorii nepopírá, ale ani nezdůrazňuje. Geny tak působí víceméně každý za sebe a novodarwinistická teorie si troufá předvídat jejich osud na mnoho generací dopředu.⁸

Evoluce je v novodarwinismu v podstatě právě jen změna v zastoupení variant jednotlivých genů a přírodní výběr je jediný faktor, který evoluci usměrňuje – směrem k lepší adaptovanosti na stávající podmín-

ky prostředí. Většinou se jednoduše předpokládá, že je vždycky po ruce dostatečná zásoba mutací, aby měly podmínky prostředí mezi čím „vybírat“, a tak si organismy „přizpůsobovat“.⁹ Vznik nových druhů, ať už postupnou změnou linie, nebo jejím rozštěpením, je v podstatě důsledkem přírodního výběru.¹⁰ Nové druhy se od sebe reprodukčně izolují a geneticky i morfologicky se od sebe vzdalují. Když se časem změní či rozštěpí i tyto dceřiné druhy, vzájemné podobnosti se zmenšují, z bratrů se stávají bratřenci prvního stupně, z těch bratřenci druhého stupně atd. Právě to je pro novodarwinismus příznačné: i vznik nejvyšších kategorií (podříší, kmenů, řádů atd.) neproběhl jiným způsobem než jako opakované rozlišování druhů.¹¹

Novodarwinismus nepřipouští evoluční síly, které by se vymykaly fyzice

Centrální idea novodarwinismu je postavena na mechanistických, v podstatě fyzikálně-chemických jevech a procesech. Mutace genetického materiálu jsou chápány jako čistě fyzikálně-chemický proces, který je z hlediska „potřeb“ potomstva a jeho dalšího vývoje zcela náhodný, „lhostejný“. Přírodní výběr je v jádře také mechanistická síla.¹² Úplná náhodnost *všech* mutací však prokázána nebyla. „Náhodný charakter mutací je hypotéza: vyvolání některých z nich vnějšími silami, jako je radiace, je faktem laboratorní zkušenosti, ale tvrzení, že tento druh mutací je pro všechny mutace... reprezentativní, je pouhý pokus s Occamovou britvou; a dostatečnost variability tohoto druhu pro objevení se velkých organizačních plánů je zatím spíš tvrzením metafyzickým (nebo střízlivěji – metodologickým postulátem) než vědeckou hypotézou...“¹³ Přírodní výběr je v terénních i experimentálních studiích mnohokrát ověřený fakt a je možné jeho existenci dokonce deduktivně odvodit z několika nepochybných základních charakteristik života: reprodukce, dědičnosti a variability zdatnosti (fitness).¹⁴ I když se to v darwinistické literatuře obvykle nezdůrazňuje, chápou se fyzikálně-chemické procesy mutace a selekce zcela ve smyslu filosofické koncepce „kauzální uzávenosti“: všechno fyzické má fyzickou příčinu, mají ji tedy i všechny evoluční změny.

Mezi filosofickým fyzikalismem a přírodovědeckým darwinismem se vytváří vzájemně podpůrný kruh: jestli darwinovský selekcionismus, závislý na principu kauzální uzavřenosti, plní zadání vysvětlit, jak se mohl život vyvinout na základě fyzikálních sil, pak mu fyzikalismus oplácí službu tím, že si s evolučním vysvětlováním prožitkovosti či vědomí živých bytostí nemusí příliš lámat hlavu, poněvadž ty jsou na základě obecnějších filosofických důvodů převoditelné na fyzické procesy. Bitva svádná o darwinismus je vlastně jen jakousi místní bitvou v odvěké válce, kterou mezi sebou vedou metafyzické směry materialismus, spiritualismus (popírající naopak existenci reálných materiálních jsoucen mimo mysl) a dualismus.

Systémy versus přírodní výběr. Příspěvek „evo-devo“

Zásadní otázkou evoluční teorie je, jestli jsou organismy skutečně jen historicky vzniklým odlitkem prostředí bez vlastního, původního organizačního principu, jak to tvrdí novodarwinismus, nebo nikoliv. Než se na věc podíváme filosoficky, bude užitečné se rozhlédnout, jestli neexistují už v samotné evoluční biologii nějaké konkurenční nebo aspoň doplňující teorie. Je jich fakticky celá řada,¹⁵ ale ty nejvýraznější z nich se dají označit jako „strukturalistické“ nebo „systémové“ v nejširším smyslu. Dlouhou tradici má tzv. „organicismus“, který zdůrazňuje vztaženost částí organismu navzájem a částí s celkem. Teoretickou podporu poskytuje systémové biologii zobecněná kybernetika – matematická teorie dynamických nelineárních systémů. To všechno by stálo za podrobnější představení, my si však vybereme jen jednu typicky systémovou ukázkou, moderní, zajímavou a experimentálně prokazovanou – teorii *evoluce embryonálních procesů*, zvanou v literatuře jednoduše „evo-devo“.¹⁶

Sebevědomě plující loď syntetické teorie dostala v 80. letech minulého století náraz z nečekané strany: z omlazené a nesmírně úspěšné embryologie. K erupci evo-devo došlo tak, že se experimentální embryologie zapojila do molekulárněbiologické revoluce, zahájené koncem 70. let. Dnes už není problém zviditelnit v mikroskopickém obraze embrya všechna místa, kde

je v daný moment studovaný gen v činnosti,¹⁷ a je také možné s jednotlivými geny experimentálně manipulovat – vyřazovat je, nebo naopak nově do embrya vnášet.¹⁸ Jeden z hlavních akcentů evo-devo je, že všechny tvarové změny v evoluci musejí koneckonců vznikat z mutací genů podmiňujících embryonální rozvoj.¹⁹ Syntetická teorie však velký zájem o individuální rozvoj živých bytostí neprojevila. To nebylo náhodné: jestliže geny určují fenotyp (hotové tělo) navzájem nezávisle, není zajímavé, co se v meziprostoru (nebo spíš mezičase) mezi genem a fenotypem děje. Ještě i dnes je embryologický aspekt evoluce v evolučních kompendiích Popelkou. Evoluční establishment se jen těžko smíruje s myšlenkou, že Popelka už je na dobré cestě stát se princeznou a své sestry (přírodní výběr a genetický posun) do jisté míry upozadit. – Molekulární evo-devo vynesla na světlo řadu velmi zajímavých věcí:

Systémový charakter tvorby embrya

V „předmolekulární“ epoše embryologie se počítalo jen s geny, které bezprostředně vytvářejí složky těla – bílkoviny svalů, kostí, kůže, pigmenty, enzymy a mnoho dalších bílkovin. Identifikace genů na molekulární úrovni však ukázala, že kromě těchto genů, kterým zde budu říkat „obyčejné“,²⁰ existují i geny, které mají na starosti jen *regulaci* jiných genů (často zase regulačních). Na začátku embryogeneze se regulační geny skutečně řídí složitě navzájem a vytvářejí celé „genové regulační sítě“, dokonce celý „regulační genom“,²¹ který můžeme chápat přímo jako rozptýlený počítač.²² V embryu do sebe zapadají akce regulačních genů s hodinářskou přesností, ale s nepředstavitelně větší složitostí. Regulační genová síť embrya funguje jako typický *systém*, do něhož není možné výrazněji zasahovat bez katastrofálních důsledků pro embryo, nebo přinejmenším bez jeho radikální přestavby (má-li to štěstí, že ji přežije).

Syntetická teorie počítala jen s „obyčejnými“ geny²³ a populační genetika si s regulačními geny neví rady dodnes.²⁴ Evoluční pokrok však nespočívá jenom ve změnách obyčejných genů, ale i (a možná hlavně) ve změnách způsobu, jak je řízena jejich činnost. Jinak by zůstalo úplně nepochopitelné, jak je možné, že pořadí základních stavebních kamenů genů²⁵ se mezi člověkem

a šimpanzem shoduje v 98,8 %! Rozdíl musí spočívat ve výsledcích činnosti regulačních genů.²⁶ Dalším velkým překvapením evo-devo bylo, že skupiny živočichů, které jsou si navzájem velmi nepodobné, nesou přesto podobné typy genů – např. moucha, žába a myš. Jeden z největších vtípů evoluce spočívá v tom, že se mění a zdokonaluje *součinnost* různých typů genů.²⁷ Řečeno hudební metaforou, nezáleží jen na tom, jak znějí jednotlivé klávesy, ale na melodiích a akordech, které se na ně hrají. Rozvoj embrya je celým sledem takových akordů, vlastně celou hudební skladbou, která směřuje k velkolepému vyvrcholení – k hotovému jedinci daného druhu. V evoluci se sice „klaviatura“ genů rozšiřuje a vlastnosti jednotlivých „kláves“ (genů) se poněkud mění, především se však na tuto klaviaturu hrají nové akordy a melodie díky účinkům regulačních genů.

Řekli jsme už, že tvarová evoluce se musí odehrávat jako dědičná změna embryogeneze. Z evo-devo vyplývá s naprostou jistotou, že vytváření embrya je systémový proces, ve kterém podstatně záleží na tom, jak se genů využívá, a na časových a prostorových kontextech, ve kterých se geny ocitají.²⁸ Adaptační hodnota už nepřísluší izolovanému genu, ale systémovému, celostnímu útvaru, podmíněnému součinností většího množství genů.²⁹ Přírodní výběr musí vybírat ne mezi jednotlivými geny, ale mezi celými genetickými podsystemy organismu.³⁰ Téma „selektce vybírající mezi systémy“ je velmi obtížné a zatím, pokud vím, nezpracované.³¹ Jakmile někde konstatujeme složitou regulaci, musíme počítat s tím, že najdeme i kvalitativně nové účinky, které budou případně i nepředvídatelné (*emergence*, vynořování). Regulační systémy se nechovají aditivně (jejich účinky se nesčítají) – což byl důležitý předpoklad populační genetiky a syntetické teorie –, ale právě „systémově“, nelineárně a nepředvídatelně. Novodarwinismus má skutečně s výkladem evoluce *komplexních struktur* velké těžkosti.³² Organismy jsou systémy *par excellence*, a respektují tedy určité principy systémové výstavby, které jako takové jsou zcela nezávislé na prostředí a vymezují přírodnímu výběru „říční koryta“. To se děje ve speciálním případě embryogeneze velmi typicky a přesahuje to ovšem horizont dnešního novodarwinismu.

Evo-devo proti monopolu malých evolučních kroků

Novodarwinismus trvá na tom, že evoluce se děje malými kroky („mikroevolučními“), drobnými mutacemi, které známe i ze současnosti.³³ Z popsané regulační struktury embrya však vyplývá, že jestli zmutuje některý z genů, které odpovídají za velmi raná stadia embryonálního rozvoje, může to znamenat obrovský zásah – asi tak, jako když se turista zmýlí hned na jednom z prvních rozcestí. Bude to mít pravděpodobně katastrofální důsledky a naprostá většina embryí to nepřežije; není však vyloučeno, že v obrovském počtu malých primitivních jedinců v mořském prostředí před půl miliardou let některé embryo či larva přežilo a mohlo se stát základem radikálně nového „tělesného plánu“ živočichů. To se skutečně potvrzuje: na začátku některých velkých tělesných plánů stojí např. drastické změny (zdvojení) souborů raných genů, které mají zásadní účinek na tělesnou organizaci.³⁴ Náhlou reorganizací genové regulační sítě pravděpodobně vznikly i dílčí genetické systémy („jádra“), které odpovídají např. za vytvoření základů pro mozek, srdce, střevo atd. Tyto podsystemy se vyznačují velmi překvapivou evoluční neměnností od doby svého vzniku před více než půl miliardou let do dneška. Tajemství jejich „zkamenění“ objasňují experimenty: zásah do složité struktury vzájemných vazeb regulačních genů „jader“ má pro embryo katastrofální důsledky. Od dob tzv. kambrické exploze tělesných „plánů“ (před asi 540 miliony lety) už žádné nové kmeny živočišstva skutečně nevznikly. Není sice úplně jasné, jak ke vzniku tělesných plánů a zmíněných „jader“ před touto dobou došlo, je však jisté, že nemohly vzniknout hromaděním novodarwinistických drobných kroků.³⁵

Význam systémového hlediska pro evoluční teorii

Díky evo-devo se tak začíná postupně prosazovat nové evoluční paradigma: populační a ontogenetické (embryonální) procesy jsou vzájemně komplementární a stejně důležité.³⁶ Zatímco populační procesy jsou věčně chaotické, kreativní a nepředvídatelné, ontogenetické procesy jsou omezující,³⁷ konvergentní, hierarchické a předvídatelné. Evo-devo ukazuje, že ontogenetická omezení (produkovaná geny s velkým raným

účinkem, tělesnými plány, „jádry“) vytyčují evolučnímu procesu dlouhodobé trendy.

V evoluci tedy můžeme vidět dualitu „náhody“ versus „nutnosti“. Dobrou ilustrací je „evoluce“ Sluneční soustavy: její složení z konkrétních nebeských těles je v jistém smyslu náhodné, ale její vznik a další trvání se řídí deterministickými zákony „makrofyziky“. Řečeno možná až příliš zkratkovitě, v dějinách života představuje darwinismus náhodu, strukturalismus evo-devo zákonitost. V evo-devo není život jen smýkán adaptačními požadavky na aktuální podmínky prostředí: má také svou historickou setrvačnost, své konstantní struktury, podléhá omezením biofyzikálního charakteru a jeví rysy samoorganizace.³⁸

Selekcionistická tvrzení se sice tváří jako empiricky prokázaná, ale jsou to nanejvýš jen „závěry k nejlepšímu vysvětlení“.³⁹ Jsou napadnutelné minimálně z toho důvodu, že existují i vysvětlení alternativní. Ve spojení s ignorováním niternosti živých bytostí slouží v novodarwinismu *mimo-empirickému* cíli, totiž interpretovat celou evoluci od mikrobů po člověka jako čistě fyzický proces. Nekonformní evoluční koncepce mají tu zásluhu, že problematizují novodarwinistické paradigma *na empirické úrovni*, a odstraňují tak překážky *filosofické* interpretace života jako prožívajícího a niterného. Souhrnně se dá konstatovat, že současný trend v evoluční biologii, ilustrovaný zde především vývojem v evo-devo, je příznivý filosofickému pohledu na život „zvnitřku“, což se o novodarwinismu říci nedá.

Fenomenologie vnitřní zkušenosti...

Zatímco během 19. století slavil newtonovskou fyzikou garantovaný pozitivismus své největší úspěchy, postihly ho na přelomu 19. a 20. století dvě rány: vznik kvantové fyziky s jejím specifickým indeterminismem, který prolomil ochromující krunýř „kauzální uzavřenosti světa“, a založení fenomenologické filosofie Edmundem Husserlem. Co se týká prvního, kvantový indeterminismus odstranil umělou překážku, vytvořenou „klasickou“ (newtonovskou) fyzikou, která zabráňovala připustit vliv psychických faktorů na životní dění. Co se týká fenomenologické filosofie, ta v jistém smyslu představuje *návrat* k „věcem samým“, k původním fe-

noménům. Fenomenologizovat znamená nechat to, co se samo ukazuje, aby to bylo viděno samo ze sebe, a to přesně způsobem, jak se samo ze sebe ukazuje. Před fenomény se v poznávání světa nedá jít. Teprve z nich se abstrakcí a všelijakou idealizací konstruují vědecké pojmy, které však původní fenomény nemohou nahradit; naopak musejí být v případě potřeby dotazovány na svůj fenomenální základ. Fenomenologie je radikální empirie, ovšem mnohem širší, než jak byla chápána v britském empirismu a v pozitivismu, s mnohem bohatšími zdroji evidentních náhledů, včetně vnitřní, introspektivní empirie.⁴⁰ Ta se neopírá o smyslová data, nýbrž o fenomény sebevědomí, popř. sebereflexe – můžeme ji přímo nazvat „vnitřním smyslem“. Vnější svět i vnitřní zkušenost jsou nám přede vším ostatním dány v intuitivních evidencích a jen pod vlivem novověké tradice (rozlehlých věcí) se zdráháme to přijmout. Pro fenomenologii neexistují žádné „pouhé“ jevy a nic není „jen“ jev.⁴¹ Fenomenologická filosofie podrobně ukázala, že prožitky mají jednu podstatnou vlastnost: zvláštním způsobem („intencionálním“) se vztahují ke svým objektům – předmětům vnímání, souzení, lásky či nenávisti. „Obsahují“ je úplně specifickým způsobem, který nemá obdobu ve fyzickém světě.⁴² Když vnímám modrou, nic v mém mozku nezmodrá. Objekty *nejsou* reálnými součástmi prožitků, tak jako např. magnetický záznam v paměti počítače *je* jeho reálnou součástí. Fenomenologům nemohlo uniknout, že hledisko novověké přírodní vědy je silně vypreparované a že přírodověda je neschopna vyložit ze svých premis vědomí, dokonce i ten nejelementárnější případ pocitu (tedy nejlépe doložený fenomén celého univerza!), *a tedy i samu sebe*. To se zdá být zásadní, nikoliv prozatímní neschopnost.⁴³ Pokud přírodní vědy netvrdí, že říkají o životě všechno, je jejich reduktivní postup naprosto v pořádku. Evoluční biologie to však bohužel často tvrdí.

... a umírněný dualismus

Evidentní fenomenologický rozdíl mezi fenomény vnější a vnitřní zkušenosti (jak se někdy říká, mezi tím, co se popisuje ve 3. a v 1. osobě) ještě nezakládá důvod, abychom přijali ostrý descartovský („substanční“) dualismus ducha a těla.⁴⁴ Nabízí se spíš „měkčí“

forma dualismu, „dualismus vlastností“. Jeho populárním zdůvodněním je mimo mnohé jiné myšlenkový experiment zvaný „Mary-supervědkyně“: Vědkyně Mary ví naprosto všechno o biofyzice, biochemii, fyziologii atd. vidění, je ale od narození slepá. Když jednoho dne po lékařském zákroku nabude zraku, dostane se jí zcela nové informace o světě, než měla předtím. Teprve teď *podstatně* ví, co to znamená „vidět“. – Ve vědomém životě se setkáváme s nedefinovatelnými kvalitami, jako je např. červen nebo fyzická bolest. Základní kvalitou je ovšem vědomí samo. Vědomí, schopnost mít prožitky (klasickou definici není možné podat) je něco nám tak samozřejmého, že nám dá určitou námahu si uvědomit, že „zážitek“ vědomí je něco naprosto zvláštního, něco zcela svého druhu. Jedinečnost vědomí je vystupňována tím, že naše vědomí má kromě aspektů, které bychom mohli označit jako funkční (schopnost přijímat informace z prostředí a využít jich k odpovídajícímu chování atd.), také jistou „ne-funkční“ složku či stránku, totiž tu, že když vnímáme, vzpomínáme, milujeme, obáváme se atd., že se cítíme být v těchto stavech zcela zvláštním způsobem, cítíme, „jaké je to být v tomto stavu“. Je to tajemný aspekt vědomí „vím, že prožívám“. Této „třinácté komnatě“ vědomí sice říkáme „*vnitřní uvědomění*“,⁴⁵ jsme si ale vědomi toho, že se zde koktavě pokoušíme vyjádřit něco nevyjádřitelného. Na druhé straně nahlížíme, že toto vědomí ve smyslu prožívání je rozhodující pro to, že se cítíme jako *subjekty* svého konání, disponující v určitých hranicích svobodou jednání.⁴⁶ Nepochybné svědectví našeho sebe-vědomí vylučuje, abychom mohli vědomí *ztotožnit* s činností našeho mozku nebo je považovat jen za „epifenomén“ této činnosti. Dokonce si ani neumíme představit, jak by takové vysvětlení mělo vypadat – jak k sobě nahlédnutelným způsobem přiřadit hmotné děje a prožitky (s jejich specifickými kvalitami).⁴⁷

Pokud se vůbec vnitřní uvědomění vyskytuje u zvířat, je omezeno na nejpokročilejší druhy – lidoopy, snad i slony apod. Ale ani schopnost vůbec něco prožívat, kterou musíme u zvířat předpokládat obecně, není vysvětlitelná fyzikalisticky. Schopnost prožitku, vědomí (nebo mimo člověka „proto-vědomí“, chceme-li) je základní charakteristikou života, jedinou, kterou není možné „simulovat“ matematickými modely nebo roboty.⁴⁸

Filosofie doplňuje vědeckou evoluční teorii

„Nefunkční“ aspekt vědomí je jakési zvláštní prosvětlení vědomé bytosti pro sebe samu. Největší záhadou tohoto „vnitřního uvědomění“ je to, že tu vůbec je! Jeho „funkce“ je zvláštního druhu, v něm přichází organické bytí k sebeuvědomění, ale poněvadž pro ně nemůžeme postulovat běžnou adaptační funkci, není možné jeho vznik vysvětlovat přírodním výběrem: pro přírodní výběr je vnitřní uvědomění neviditelné. To samo o sobě už znamená, že novodarwinistické vysvětlování evoluce, které se samozřejmě musí týkat i člověka, má-li splnit fyzikalistické zadání, je nedostatečné. Je možné, že vztah ducha a danosti, mysli a těla zůstane navždycky tím pověstným „*ignoramus et ignorabimus*“, a tedy i bílým místem na mapě teorie života a jeho evoluce. To nemusí zneklidňovat teisty, ale zcela určitě ortodoxní neodarwinisty.

Jak jsou na tom z filosofického hlediska ty „neortodoxní“ evoluční teorie, kterým jsme věnovali pozornost? Všechny zmíněné proudy včetně evo-devo samé postupují zavedenou redukční metodologií novověké přírodovědy. To znamená, že se o vnitřní, prožitkovou stránku živých bytostí nezajímají, popř. se jí zabývají jen zvenčí, behavioristicky. To není závada, ale je nutné si stále připomínat, že se tímto způsobem nedá říci o životě všechno. Nabízí se otázka, jaké požadavky by měly biologické evoluční teorie splňovat, aby byly slučitelné s faktem vědomí. Vědomí živé bytosti předpokládá na svých vyšších stupních nositele, subjekt, tedy jakýsi střed, kterému se svět nějak jeví. Je zřejmé, že organismus jako odlitek prostředí, tak jak nám ho představuje novodarwinistická doktrína, je „subjektivní“ mnohem vzdálenější než organismus, který je v pojetí systémové biologie význačným celkem a jako systém či struktura obsahuje určité vlastní, vnitřní organizační principy. Jestli je organismus systémem, má naději splnit nutnou podmínku dualismu, že totiž „má svůj vlastní střed“, je strukturně a funkčně „uzavřený“ apod. Je zřejmé, že s těmito novějšími přístupy evoluční biologie se může pohled na život „zevnitř“ spřátelit mnohem snadněji než s ortodoxním novodarwinismem. Reprezentanti neortodoxních evolučních směrů se sice více méně drží paradigmatu novověké vědy,

to jest metodologického redukcionismu, ale „pod čarou“ se někteří z nich netají tím, že je jim tato kazajka příliš těsná. Vidět život pod zorným úhlem jeho klíčícího proto-vědomí, vrcholícího v lidské vnitřní zkušenosti, není úkol pro biology, ale pro filosofy.

„Potenci“ k životu je možné s Jonasem chápat jako zakotvenou v samotném Bytí přírody.⁴⁹ Tuto aristotelickou schopnost je možné vykládat metafyzicky různě; teista zde např. může uvažovat ve smyslu starobylé nauky *De concursu Divino* („O Boží součinnosti se stvořenými bytostmi“) o tom, že Stvořitel jako takový nepřetržitě udržuje stvořený svět v existenci. Tím bychom však už vybočili za záměr tohoto článku.

Podtrženo a sečteno

Novodarwinismus je mezi ostatními evolučními hypotézami extrémní tím, že přiděluje vlivu prostředí rozhodující úlohu, čímž zneuznává vnitřní formující principy organismů a v makroevoluci vidí jen dlouhodobou mikroevoluci. „Neortodoxní“ evoluční hypotézy se většinou opírají o systémový (strukturní, ev. typologický) charakter živých bytostí, a tím připouštějí v organismu už i na čistě fyzikální úrovni vnitřní organizační principy. Nejvýznačnějším oponentem novodarwinismu v evoluční biologii je dnes molekulární embryologie („evo-devo“). Evo-devo přichází s několika objevy, které silně otřásají „syntetickou teorií“: nejsou už udržitelná základní tvrzení novodarwinismu, že evoluce postupuje jen v drobných krocích, že účinky příslušných genů se prostě sčítají a že evoluce ve velkém je působena stejnými „mechanismy“ jako evoluce v malém.⁵⁰ Evo-devo alternativně prohlašuje, že evoluce je poháněna souhrou dvou hlavních „sil“ – kromě přírodního výběru ještě i stávající genetickou strukturou embrya, která klade silná omezení na možný další směr evoluce. Všechny empirické biologické koncepce evoluce jsou sice jako takové z filosofického hlediska nedostatečné, poněvadž se omezují na pohled „3. osoby“, přesto je však mezi nimi rozdíl v tom, jak dalece jsou schopny vyjít vstříc filosofické myšlence organismu jako prožívajícího subjektu. Syntetická teorie ignoruje vnitřní zkušenost, kterou máme sami se sebou a která nám umožňuje nahlédnout do subjektivnosti ostatních živých by-

tostí; novodarwinismus tak představuje skryté filosofické rozhodnutí pro fyzikalismus. Organismus jako pouhý historický výsledek vlivů prostředí však není schopný být nositelem subjektivnosti, ať už jakéhokoliv stupně. Systémová struktura organismu se zdá splňovat aspoň podmínku nutnou pro to, aby se v evoluci mohla objevit schopnost prožívat. Vzhledem k neredukovatelnosti prožitku na fyzický proces to však není podmínka dostatečná a úplná, nezbytně filosofické pochopení organismu vyžaduje a zřejmě bude vždycky vyžadovat respektování vnitřní zkušenosti s jejími prožitkovými kvalitami. Ontologicky relativně schůdnou cestou se tak jeví být umírněný fyzicko/psychický dualismus, odvozený primárně z lidské vnitřní zkušenosti. V žádném případě si nemůže *přírodovědecká* evoluční teorie, ať už jakákoliv, nejen novodarwinismus, nárokovat plné vysvětlení fenoménu života a člověka. Je možné, že tajemná podvojná povaha Bytí přírody zůstane i v budoucnu tím posledním, co je možné k fenoménu života filosoficky říci. Teistické stanovisko přitom zůstává nedotčené a křesťané mohou vzít evoluci klidně na vědomí – pokud se s ní bez uhýbání seznámí.

Poznámky:

¹ Tresmontant, C., „Budoucnost křesťanského myšlení“. *Kontexty* 4(5), 2012, s. 52–56.

² V tak kontroverzní oblasti, jako jsou světonázorové důsledky evoluční biologie, není možné příliš beletrizovat a je nutné se odkazovat na prameny. Abych však neunavoval technickými detaily, dávám je do poznámek, a ty je možné při čtení prostě vynechat bez újmy na souvislosti. V citované literatuře může čtenář najít bližší zdůvodnění předkládaných tezí.

³ Viz http://en.wikipedia.org/wiki/New_Atheism.

⁴ S označením „novodarwinismus“ jsou zhruba synonymní termíny „selekcionismus“ nebo „adaptacionismus“, které přesněji vystihují jeho podstatu. Používají je hlavně kritikové novodarwinismu.

⁵ Citáty jsou převzaty z práce Meyer, S., *Signature in the Cell*. New York: HarperCollins Publishers, 2009.

⁶ Jonas, H., *Organismus und Freiheit*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1973, s. 116 nn. (Autorem revidované vydání původního *The Phenomenon of Life. Toward a Philosophical Biology*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1966.) Fyzikalismus je filosofická (metafyzická) teorie tvrdící, že neexistuje žádný jiný druh věcí než fyzické věci.

⁷ Husserl, E., *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie. Úvod do fenomenologické filosofie*. Praha: Academia, 1972, 2. část, s. 41–106.

⁸ Teoretickou páteří novodarwinismu je tzv. *populační genetika*. Je to jedna z nejvelkolepějších (ale současně i nejzrádnějších) teoretických konstrukcí v biologii. Populační genetika je v zásadě matematická teorie, která se snaží předpovědět, jak se budou v po sobě následujících generacích chovat varianty jednotlivých genů (tzv. alely) pod vlivem evolučních faktorů. Za tyto faktory se všeobecně uznávají: přírodní výběr, náhodné kolísání četností variant v malých populacích („genetický posun“, „drift“), výměna jednotlivců, resp. genů mezi populacemi, nové kombinace stávajících genů a některé další. Populační genetice je možné – při jejím dnešním stavu – vytknout, že je zaměřena na jednotlivé geny a že nemá aparát způsobit k tomu, aby vystihl konkrétní vzájemné působení genů v organismu. „Selekční výhodnost“ dané varianty genu se považuje za konstantu platnou do nedohledna. Ať už přinese pokrok populační genetiky cokoliv, její dnešní stav rozhodně není potvrzením správnosti zásadních novodarwinistických tezí.

⁹ Arthur, W., *The Origin of Animal Body Plans. A Study in Evolutionary Developmental Biology*. 1st paperback ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 241n, 246.

¹⁰ Mettler, L. E., Gregg, T. G. a Schaffer, H. E., *Population Genetics and Evolution*. 2nd ed. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1988, s. 267.

¹¹ Amundson, R., *The Changing Role of the Embryo in Evolutionary Thought. Roots of Evo-Devo*. 1st ed. New York: Cambridge University Press, 2006, s. 250; Sommer, R. J., „The future of evo-devo: model systems and evolutionary theory“. *Nature Reviews Genetics* 10, June 2009, s. 420.

¹² Mluvím raději o „mechanicistních“ než „mechanických“ procesech, poněvadž zde nejde jen o fyzikální mechaniku, ale o fyziku vůbec.

¹³ Jonas, H., *Organismus und Freiheit*, c. d., s. 68.

¹⁴ Ridley, M., „Natural selection“. In: Pagel, M. (ed.), *Encyclopedia of Evolution*. Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 797–804.

¹⁵ Současný stav selekcionismu ve vztahu k doplňujícím nebo konkurujícím teoriím jsem se pokusil vylíčit v článku „Přírodní výběr *ad usum* filosofů“, *Filosofický časopis* 60(2), 2012, s. 163–189. Tam je možné najít i odkazy na autory stojící více nebo méně mimo dnešní hlavní proud evoluční biologie.

¹⁶ Přesně řečeno jde o evoluci celé individuální historie, která zahrnuje po řadě embryo, plod a život po narození až do stáří; v naší souvislosti však jde především o evoluci *embryonálních* procesů. Dnes už běžná zkratka „evo-devo“ vznikla z anglického *evolution of development* = evoluce individuálního rozvoje, v češtině *ontogeneze*.

¹⁷ Je potřeba si uvědomit, že všechny buňky vyvíjejícího se embrya obsahují úplně stejnou soupravu genů – u člověka je jich asi 23 tisíc – a že jednotlivé typy buněk v embryu se od sebe liší jen tím, které geny jsou činné a které trvale nebo dočasně „zahálají“.

¹⁸ Pěkný příklad je prodloužení přední končetiny u myši poté, co byl do myšího genomu uměle vnesen regulační úsek genu, který odpovídá za utváření končetin u netopýrů (Erwin, D. H. a Davidson, E. H., „The evolution of hierarchical gene regulatory networks“. *Nature Review Genetics* 10, February 2009, s. 141–148).

¹⁹ Carroll, S. B., *Nekonečné, nesmírně obdivuhodné a překrásné*. Přeložil Zdeněk Žáček. Praha: Academia, 2010, s. 9; Arthur, W., *The Origin of Animal Body Plans. A Study in Evolutionary Developmental Biology*, c. d., s. 244.

²⁰ Odborně řečeno „strukturní“.

²¹ Tak zní název zásadní monografie význačného experimentátora evo-devo: Davidson, E. H., *The Regulatory Genome. Gene Regulatory Networks in Development and Evolution*. Amsterdam: Elsevier, Academic Press, 2006.

²² Tamtéž, s. 188.

²³ Amundson, R., *The Changing Role of the Embryo in Evolutionary Thought*, c. d., s. 254.

²⁴ Sommer, R. J., „The future of evo-devo: model systems and evolutionary theory“. *Nature Reviews Genetics* 10, June 2009, s. 416–422.

²⁵ Tj. báží DNA.

²⁶ Carroll, S. B., *Nekonečné, nesmírně obdivuhodné a překrásné*, c. d., s. 272 nn.

²⁷ Tamtéž, kapitola 5, 6 a 7. Řečeno technickými pojmy, evoluci podléhají především genové regulační sítě, a to zase hlavně „spínače“, uvádějící do činnosti, nebo naopak tlumící jednotlivé geny.

²⁸ Náznorný příklad: tentýž gen může být v průběhu embryogeneze použit několikrát, např. napřed při článkování těla a pak při detailní tvorbě končetiny. Je jasné, že populačně-genetická vysvětlení evoluce, která počítají s jediným účinkem daného genu a jeho neměnností během procesu reprodukce a selekce, se tím víceméně problematizují (Amundson, R., *The Changing Role of the Embryo in Evolutionary Thought. Roots of Evo-Devo*, c. d., s. 246).

²⁹ Neexistuje „gen pro“ ten či onen komplexní znak, např. pro zvířecí „altruismus“, o kterém se často mluví v sociobiologii.

³⁰ Erwin, D. H. a Davidson, E. H., „The evolution of hierarchical gene regulatory networks“. *Nature Review Genetics* 10, February 2009, s. 146.

³¹ První systematický pokus o řešení podnikl Stuart Kauffman, ale i on je si vědom obrovského rozsahu problému (Kauffman, S., *At Home in the Universe. The Search for Laws of Self-Organization and Complexity*. 1st ed. as an Oxford University Press paperback. Oxford: Oxford University Press, 1996, 8. kapitola).

³² Vácha, J., „Přírodní výběr *ad usum* filosofů“, c. d., s. 163–189. Jako příklad systémových „komplikací“ v průběhu embryogeneze uvedme, že mutace kteréhokoliv genu má nutně vliv na adaptivní hodnotu ostatních genů, hlavně těch, které se při tvorbě embrya zapojují následně, „po proudu“. Přírodní výběr je tak usměrňován podle vnitřních vlastností organismu („selekce pro vnitřní koordinaci“) a je závislý spíš na už existující struktuře organismu než na samotných vnějších podmínkách. Můžeme mluvit o předběžném nastavení (*constraint*), které činí určité selekční změny více, a jiné méně pravděpodobnými. (Arthur, W., *Evolution. A Developmental Approach*. Oxford: John Wiley and Sons Ltd, 2011, s. 204 nn.)

³³ Maskotem novodarwinismu je dědičné ztemnění křídel některých nočních motýlů pod vlivem průmyslového znečištění, které po desítech zase vymizí po vyčištění ovzduší.

³⁴ Jde např. o geny „Hox“ (Amundson, R., *The Changing Role of the Embryo in Evolutionary Thought*, c. d., s. 251).

³⁵ Davidson, E. H., *The Regulatory Genome*, c. d., s. 192n., 196n.

³⁶ Evo Devo Universe Community, „Project. From Evo Devo Universe“ (<http://evodevouniverse.com/wiki/Project>, 7 October 2012, s. 1–11).

³⁷ Anglicky *constraining*. V literatuře stále více frekventované slovo *constrain* je těžko adekvátně převoditelné do češtiny a musí se překládat podle okolností jako vymezení, omezení, vytyčení směru, směrnice apod.

³⁸ Thompson, E., *Mind in Life: Biology, Phenomenology and the Science of Mind*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 2007, kap. 6, s. 128 nn.

³⁹ Angl. *inferences to the best explanation*. Scriven, M., „Causes, connections, and conditions in history“. In *Philosophical Analysis and History*, ed. by W. Dray, s. 238–264. New York: Harper and Row, 1966.

⁴⁰ Moran, D., *Introduction to Phenomenology*. London and New York: Routledge, 2000, s. 127.

⁴¹ Sokolowski, R., *Introduction to Phenomenology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 14.

⁴² Patočka, J., *Úvod do fenomenologické filozofie*. Praha: OIKÚMENÉ, 1993, s. 23 nn.

⁴³ Jonas, H., *Princip odpovědnosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: OIKÚMENÉ, 1997, s. 116. (Původní vydání *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt/M., 1979.)

⁴⁴ Tamtéž, s. 109 n.

⁴⁵ Nebo také „fenomenální vědomí“.

⁴⁶ Bieri, P., „Was macht Bewußtsein zu einem Rätsel?“ In: *Bewußtsein. Beiträge aus der Gegenwartsphilosophie*. Metzinger, Thomas (Ed.). Schöningh: Paderborn, 1996, pp. 61–77.

⁴⁷ Zatímco „funkční“ aspekty vědomí jsou, jak se zdá, perspektivně přístupné pro neurobiologický výzkum, fenomenální vědomí se zdá být empirické vědě nepřístupné principiálně. To kupodivu přiznává i známý a jinak velmi optimistický neurobiolog Christopher Koch (*The Quest for Consciousness. A Neurobiological Approach*. Engelwood, Colorado, Roberts and Company Publishers, 2004, s. 15).

⁴⁸ Všechny pokusy teoretiků umělé inteligence vysvětlit vědomí z hmotné struktury jako podmínky dostatečné zatím zklamaly (to přiznává významný badatel v oboru „umělé inteligence“ Paul Thagard: *Úvod do kognitivní vědy. Mysl a myšlení*. Přeložil A. Markoš. Praha, Portál, 2001, s. 172nn.).

⁴⁹ Jonas, H., *Princip odpovědnosti*, c. d., s. 111 nn.; Scodel, H., *An interview with Professor Hans Jonas* (http://www.redorbit.com/news/science/18923/an_interview_with_professor_hans_jonas/).

⁵⁰ Sommer, R. J., „The future of evo-devo: model systems and evolutionary theory“. *Nature Reviews Genetics* 10, June 2009, s. 420.

Jiří Vácha, emeritní profesor Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, zabývá se filosofií biologie.

**Kontrasty a paradoxy
současného Izraele**

Izrael versus Palestina z jiného pohledu
Hospodářský zázrak Start-up Nation
Vnitřní pnutí v izraelské společnosti
Proč je Izrael vědeckou mocností?

Jehošua,
Pojar, Abramson,
Kalhousová, Szántó,
Dubinová, Singer, Ziss etc.
v novém dvojčísle
revue PROSTOR 103/104

www.revueprostor.cz

Zobrazování božského

ALAIN BESANÇON

ALAIN BESANÇON vydal v roce 1996 monografické dílo s mimořádným záběrem: *Zakázané obrazy*, s podtitulem *Duchovní dějiny ikonoklasmu*, které se péčí nakladatelství Barrister & Principal dočkalo v loňském roce také českého vydání. Francouzský filosof sleduje fenomén zakazovaného zobrazování od pohanského a biblického starověku po současnost, v jeho přílivech a odlivech, a především v celém jeho duchovním kontextu. Analyzuje rovněž faktory, které měly za následek to, že současné umění je odděleno od náboženství a od přírody. Zhuštěný výklad obsažený v textu *Zobrazování božského* může posloužit jako dobré uvedení do problematiky Besançonova stěžejního díla pro ty, jež by mohlo odradit rozpětí i obsáhlý pojmový a faktografický materiál, třebaže autorův styl se vyznačuje klasickou jasností a přímostí. (jfm)

Nezabývám se tu dějinami umění. Spokojím se se zkoumáním duchovních a myšlenkových podmínek, které vedly k tomu, že zobrazování bohů nebo Boha bylo střídavě povolováno, nebo zakazováno. V průběhu výkladu uvidíme, že existuje vazba mezi možností zobrazovat Boha a možností zobrazovat věci, jako kdyby mezi nebem a zemí panovala obapolná vzájemnost. Všimneme si také hluboce náboženského charakteru různých druhů ikonoklasmů. Vycházíme od stavu nevinnosti. Řekové stejně jako před nimi Egypťané a obyvatelé Mezopotámie dávali svým bohům konkrétní podobu: většinou to byla podoba muže, řidčeji podoba ženy, a obě byly dokonalé. Homér a Hesiodos odstranili z pantheonu monstra. Tito bohové se neliší od jejich představ. Umělec pracující pro obec, *polis*, a řídící se kánony je také „teologem“ boha, kterého zpodobuje.

Tento do té míry nevinný a spontánní statut zobrazení boha podrobil radikální kritice jiný směr řeckého náboženství – filosofie, která nebyla o nic méně zbožná. První filosofové ještě před Platónem zjistili, že ona zpodobení nejsou pro obec odpovídající a vhodná, a to s ohledem na nové důstojenství, které u božstva objevili. Podle Platóna je svět krásný a dobrý a demiurg ho utvářel jako umělecké dílo. Ale lidský umělec je od

skutečného božího vzoru příliš vzdálen. Řemeslník vyrábějícího postel vede idea postele. Umělec, který iluzorně kopíruje něco, co je samo už kopií, je od skutečnosti vzdálen o několik stupňů: nachází se dokonce ještě níže než sofista. V ještě mnohem větší míře to platí o jím vytvářeném obraze Boha. Je-li možné se přiblížit božskému, děje se tak cestou té nejpřísnější a nejabstraktnější dialektiky, nebo nepříliš spolehlivým prostřednictvím extáze. Přirozenost božského je mimo jakýkoliv obraz: Platón je tak otcem všech budoucích ikonoklasmů, které budou opakovat jeho argumenty. Přesto však v *Hostině* dává za pravdu nepotlačitelnému přání kontemplace božského. Nepředstavuje tedy Eros tohoto druhu svatokrádež? Z tohoto hlediska je Platón i jedním z otců ikonofilie.

Aristoteles, který se sám otázkou nezabývá, vyzdvihuje u Platóna dva body, jimiž budou argumentovat i ikonofilové. Navrací hmotě jistou důstojnost v ontologickém řádu. Vysvětluje dokonce, že hmota tíhne k formě, stejně jako ženský princip tíhne k mužskému. Dále pak důstojnost navrácí napodobování. Umělec pracuje stejně jako příroda, stejně jako ona spojuje látku a formu v jedno. Platón umění vylučoval, neboť bylo mimetické. Aristoteles je obhajuje právě jako mi-

metické. Plotinos naproti tomu klade důraz na Platónův spiritualismus. Nabízí spásu, která je hledáním boha cestou postupného sjednocování s Jedním. Tento pohyb je dosažitelný každé filosofické duši, a je dosažitelný rovněž pro umělce. Avšak umělec se nachází ve své duši, ne ve svém díle, které je nevyhnutelně materiální. A protože je podle Plotina hmota zlem nebo nicotou, idea, již si umělec vytváří ve své duši, stojí výše než vytvořené dílo. Rafael zbavený rukou neztrácí nic ve srovnání s Rafaelem malujícím Athénskou školu. Sleduje neviditelný obraz, a málo záleží na tom, že tento obraz zůstává neviditelný. To, co se projevuje a ukazuje, je pouze umělcova dispozice k tomuto životu duše. Tu část současného umění, která se obejde bez díla a která se spokojuje s odkazováním na umělecké dispozice, lze označit jako plotinovskou.

Filosofické hnutí mohlo vyústit v ničení obrazů. Ale chyběla mu k tomu dostatečná sociální síla. Stoické hnutí navíc poskytlo přijatelný filosofický výklad umění obce (občanského umění) a nemělo v úmyslu přerušit spojení s duchovními silami Říma. Přesvědčení, že božské se nalézá v celém kosmu, že je jeho duší, že svět je chrám a že sochy bohů jsou sídlem zvláštní duchovní moci, se velice snadno přenáší do latinského křesťanstva.

Ve všech místech říše koneckonců existuje autentické zpodobení boha: její jím zbožštěný císař, božstvo obce, jemuž lidé obětují. Křesťany v říši to přivádí do velice svízelné situace. Na jedné straně se za císaře modlí, ať už jde o Nerona nebo Caligulu. Na druhé straně tento bůh nese stejné jméno jako Kristus, Spasitel, Pán, a jeho obraz je více *prosopopoia*, zosobnění, než obraz Krista, jehož prvotní vzor byl ztracen. Nebyl císař v takovém případě obrazem Antikrista? Dvojnáčnost byla odstraněna až poté, kdy se císař v Konstantinově případě stal křesťanem: zůstával i nadále *divus*, zachoval posvátný ceremoniál, neboť se považoval za vyslance Logu na způsob třetí hypostaze novoplatoniků. Z toho vyplýval po staletí trvající konflikt, který skončil až v moderní epoše se zmizením impéria.

Zakázané zobrazování

Nyní je třeba přejít do jiného světa, obrátit svůj pohled k Izraeli a dopřát sluchu tomu nejzávažnějšímu

odsouzení obrazů, jaké tu kdy bylo, protože je vyslovil samotný Bůh: „Neuděláš si žádnou sochu, nic, co se podobá tomu, co je nahoře na nebi nebo dole na zemi (...) Těmto bohům se nebudeš klanět a nebudeš jim sloužit, neboť já, Věčný, tvůj Bůh, jsem žárlivý Bůh...“ (*Exodus* 20,4–5). Tento žárlivý Bůh, který u svého lidu nesnáší, má-li lid „jiné bohy před jeho tvář“, zakazuje jakékoli zobrazení. Dokonce ani obraz získaný náhodou není přijatelný. Víme dobře, že ve chvíli, kdy byla stvrzena Smlouva, lid ji porušil právě v tomto ohledu: zlaté tele. Víme také, že celé dějiny Izraele jsou jakoby rytimizovány překračováním zákazu, po kterém následují strašlivé tresty, a připomínáním Božích přikázání prostřednictvím proroků. Cílem tohoto opatření Zákona je chránit svatý lid před modlářstvím. Za přenesení úcty, již jsme povinováni Stvořiteli, na stvoření, vděčíme Řehoři Naziánskému. Jde o opatření, abychom tak řekli, konstitutivní, určené pouze židovskému národu. Bůh si vytvoření obrazů sebe sama pro svůj lid, teofanie duhy, oblačného nebo ohnivého sloupu, hřmění nebo mírného větěrku, vyhradil pro sebe. Ale ona viditelná znamení silně kontrastují s nedvojznačnou důvěrností slova. „Slyš, Izraeli...“ (*Deuteronomium* 6,4). Důvěrný vztah židovského lidu s jeho Bohem se nenaplnuje prostřednictvím zraku, ale sluchu. Toto je zásadní rozdíl mezi ikonoklasmem židovským a ikonoklasmem muslimským. Židovský ikonoklasmus vychází z přikázání Boha, který je se svým lidem v důvěrném vztahu. Islám nemá potřebu písemně formulovaného zákazu, a Korán také nikde výslovně zobrazování nezakazuje. Ale muslimský ikonoklasmus vychází z islámského pojetí Boha. Boha natolik odděleného a natolik transcendentního, který hned v samotném základu odrazuje od jakékoli myšlenky na zobrazování. Žádný obraz „neobstojí“ před Bohem Izraele, protože Bůh je příliš blízko. Žádný obraz neobstojí před Mohamedovým Bohem proto, že je příliš daleko.

Bible zakazující obrazy nicméně zároveň tvrdí, že existuje Boží obraz, a tím obrazem je člověk. Zákaz zobrazování Boha nijak nebrání zbožnosti Izraele v aspiraci vidět Boha. „Tvou tvář hledám, Hospodine,“ volá žalmista, „neskrývej už svou tvář!“ (*Žalm* 27,8–9). A uvnitř tohoto lidu se objevuje viditelný člověk, který prohlašuje: „Kdo vidí mne, vidí Otce.“ (*Jan* 14,9).

Nový zákon nadále hájí stanovisko neviditelnosti Boha. „Boha nikdo nikdy neviděl,“ říká svatý Jan (1,18). Ale svatý Pavel vysvětluje: „Syn je obraz neviditelného Boha“ (*Kolosanům* 1,18), nikoli zmenšená kopie, jakou by byl anděl nebo Plotinova druhá hypostaze, ale jak říká *List Židům*, je „třípytem jeho slávy, zobrazením (*character*) jeho osoby“ (1,3), jeho přesnou reprodukcí. Nemohu se zde podrobně zabývat nespočetnými úvahami, které v souvislosti s pojmem „Boží obraz“ rozvíjeli církevní Otcové. Velice schematicky řečeno, můžeme odlišit převažující směr, začínající u Origéna, který se s Řehořem z Nyssy ještě upevňuje. Obraz na platónský způsob uniká k metafyzickým nebesům, jež jsou mimo dosah lidských očí v pozemských podmínkách. Obraz je velice prchavý, neboť tíhne k neviditelnosti. Právě v této doméně se formují argumenty budoucího ikonoklasmu. Na Západě se s Irenejem, a zejména s Augustinem naopak vytvářejí základy budoucí ikonofilie. Augustin integruje do svého pojetí staré pohanské a také stoické vnímání všudypřítomnosti božského. Jeho metafyzika, která bude sloužit jako základ pro umění Západu, vytváří svého druhu trojúhelník mezi kosmem, lidskou duší a Bohem, v němž lze jako ve hře zrcadel číst stopy a obrazy jediného Boha, ale i trojičného Boha křesťanského.

Křesťané však po dlouhou dobu zůstávali věrni starozákonnímu zdržování se obrazů. V katakombách nacházíme graffiti a symboly. Ale počínaje Konstantinovým obrácením zažívá křesťanské umění bouřlivý rozvoj, který se neobešel bez výpůjček z císařského kultu. Tímto způsobem se ustanoví a ustálí obraz Krista, Boží obraz par excellence. Protože se nedochoval prvvzor, bylo možné se přit o to, byl-li Kristus krásný, nebo naopak nehezky – místa citovaná z Písma umožňovala přijmout jeden i druhý názor – dlouhou dobu se také váhalo. Typ vousatého muže s dlouhými vlasy se prosadil počínaje čtvrtým stoletím. Později se obraz množoval. Ikony se nacházejí všude: na kuchyňském náčiní, na špercích, na vojenských zástavách. Lze je vidět ve snech, pohybují se v povětrí, pláčou, uzdravují, množí se zázraky. Židé a muslimové se posmívají tomu, co považují za nový pád do pohanského modlářství. Z tohoto důvodu, ale i z řady dalších, vydal císař Lev III. Isaurský v roce 726 první ikonoklastic-

ké dekrety a nechal zničit obraz Krista, který čněl na vstupní bráně do paláce. Vznikla z toho občanská válka trvající až do roku 843, a tedy déle než jedno století, jež proměnila chrámy ve zbořeníště, vytvořila bezpočet mučedníků a nakonec měla za následek zničení téměř všech obrazů – až na pár výjimek, které se nacházely na územích dobytých muslimy a které tak unikly ikonoklastickému běsnění.

V tomto velkém a velice složitém sporu se můžeme pokusit odlišit to, co má rys samotného křesťanského dogmatu. V zásadě stojíme před věčným dilematem. Na jedné straně je jasné, že každý obraz je při představování nekonečného a neviditelného Boha nedostatečný, neadekvátní. Na druhé straně se tentýž Bůh určil vtělit se v jednom člověku. Právě z tohoto důvodu spor o obrazy několik století předtím, než v roce 726 vybuchl, doutnal. Odvíjel se na základě tří fundamentálních otázek: zda věčné Slovo (*Logos*) je skutečným obrazem Otce, zda vtělené Slovo, Kristus, si ve svém stavu lidství uchovalo svůj charakter obrazu, a konečně zda obraz na dřevěné desce, ikona, zůstává skutečným obrazem.

Císař Konstantin V. Kopronymos formuloval ikonoklastický argument obzvlášť osvětleným způsobem. Z víry vyplývá, že hypostaze (tj. osoba) Krista sestává neoddělitelně ze dvou přirozeností, Boží a lidské. Takže co je zobrazeno na desce ikony? Boží přirozenost? To je nesmysl, a pokud by něco takového bylo myslitelné, znamenalo by to nový pád do dávno již odsouzené monofyzitské hereze. Přirozenost pouze lidská? Ale to by potom znamenalo lidskou a Boží přirozenost od sebe oddělovat, což je charakteristické pro rovněž již odsouzenou herezi nestoriánskou. Svatý Jan Damašský odpověděl tak, že na hmotu dřevěné desky vztáhl důstojnost získanou vtělením Logu. Ale v takovém případě je těžké se vyhnout ikonolatrickým odchylkám, které vyvolaly krizi. Konstantinopolský patriarcha Nikefor hledal jinou cestu: znamenalo to učinit skutečnost představy méně dramatickou, tj. uvolnit ono téměř ontologické spojení, které se počínaje Platónem vytvořilo mezi obrazem a prvvzorem. Obraz nemá přirozenost prvvzoru, může jej pouze napodobit. Ale nejelegantnější řešení našel svatý Theodoros Studijský. Argumentuje takto: ikona nezpodobuje ani nepředsta-

vitelnou Boží přirozenost, ani přirozenost lidskou, jež je abstrakcí, již si rovněž nelze představit. Představuje hypostazi, tj. Kristovu osobu, jež obě přirozenosti spojuje. Tato osoba je jediná a jedinečná, je jí člověk z Nazaretu, se svými odlišujícími rysy. Takže tento člověk může být „obřezán“ na ikoně, stejně jako byl obřezán ve svém vtělení. Byla to rozhodující odpověď, umožnila obnovu ikon a tohoto podivuhodného umění, které zažívalo rozkvet v Byzanci, na Balkáně a v Rusku až do sedmnáctého století. Ale byla nebezpečná, protože tím, že tvrdila, že hypostaze ikony je stejná jako hypostaze Krista, sakralizovala ikonu a učinila z ní strnulý kánon. Ikoně tak neustále hrozilo, že znovu upadne do ikonolatrie, a skutečně také zneužití odhalená před krizí se koneckonců opakovala i po roce 843, a na druhé straně jí hrozilo i to, že znovu podlehně ikonoklasmu. Skutečně také velice éterický a velice abstraktní styl, který ikona přijala po krizi, je možná vnímán jako ústupek ikonoklastickému duchu. Zejména tehdy, kdy je Boží zobrazování autorizováno, se již nejeví jako možné představovat něco jiného než Boha. Profánní umění, které zobrazuje věci kosmu jako něco, co je schopno nést něco z božství, rychle vyschlo. Avšak žalm tvrdí, že země stejně jako nebesa hlásají Boží slávu. Kde je v umění křesťanského Východu země?

Docere, suadere, placere

V té době se na Západě v hojném množství šířily obrazy, s nimiž se při jejich nebyvalé různorodosti dalo těžko srovnávat cokoli z toho, co bylo vytvořeno ve starověku a v byzantském křesťanstvu. A vše se dělo s dobrým svědomím, neboť otázka zobrazování nikdy nezískala takovou dramatickou intenzitu, jak tomu bylo na Východě. Klíčovým textem vysvětlujícím tuto znovunabytou nevinnost je patrně list, který papež Řehoř Veliký zaslal biskupovi Marseille Serenovi, který zničil obrazy ve svém biskupském městě. Papež mu vyčítá, že se pohoršuje nad věřícími. Obraz, pokračuje, je užitečný k tomu, aby naučil ty, kdo neumějí číst, pravdám víry a aby vzbudil jejich zbožnost. Jinými slovy řečeno, papež místo toho, aby se otázkou obrazu zabýval v metafyzické rovině, jak to dělal Východ, řeší ji na dobře známé půdě rétoriky: *docere*,

suadere, placere. Z toho vyplývají tři zásadní důsledky. Obraz především není sakrální předmět. Je jednoduše jen pomůckou skutečných prostředků spásy, jimiž jsou svátosti a Písmo. Dále pak ve své nejvlastnější funkci může navazovat na všechny postupy, které nashromáždilo starověké umění, jež je stále příkladné, pokud jde o učení, o přesvědčování i o líbení se. Není tedy nutné umění měnit. Neexistuje umění specificky křesťanské. A konečně při vytváření tohoto umění má umělec volbu prostředků. Není po něm požadováno dokonce ani to, aby byl ctnostný. Je osvobozen od teologické zátěže, o kterou se opírá východní ikonografie.

Tajemstvím podivuhodné plodnosti umění Západu je nepochybně to, že ona nezávislost na teologii je spojena s přesvědčením, v tomto případě teologickým, že Bůh, který stvořil všechny věci jako dobré, je učinil dobrými a rovněž krásnými. Toto přesvědčení dokonale vyjádřil Constable, když prohlásil, že nikdy neviděl nic ošklivého. Krásný není pouze celek, a tato pravda byla známá Řekům, ale každá věc, dokonce i ta nejnepatrnější z věcí je krásná dvojí krásou: jako stvoření – to odůvodňuje realismus v umění, i jako odlesk nejvyšší krásy Boha – to odůvodňuje symbolismus. Potěšení, které podle svatého Tomáše Akvinského skýtá krása, je spjata s duchovním/intelektuálním tušením podstaty, *esence* věci v tomto božském světle, což označuje pojmem *claritas*. Týž svatý Tomáš přirovnává umění ke ctnosti opatrnosti, s tím rozdílem, že ctnost opatrnosti je v člověku opatrným, zatímco ctnost umění, která je stejně jako opatrnost přímým pravidlem konání z hlediska jeho cíle, je obsažena ne v umělci, ale v samotném díle. Nikdo nežádá, aby nožič byl ctnostný, ale nůž nesmí postrádat ctnost dobrého řezání. Estetika svatého Tomáše je typická západní estetika dobrého díla, dobře vykonané práce.

Tyto zásady se bez většího přerušení zvyrazňovaly až k renesanci, k umění v době tridentského koncilu. Estetika krásného díla uděluje stále vyšší důstojnost umělci, jenž se stává prostředníkem mezi obecnstvem a nebeskými silami, a to v míře, v jaké je epifanická povaha díla podmíněna kvalitou jeho provedení. Hovoří se tak o božském Michelangelovi a o božském Rafaelovi. Uvedení antických bohů a Ovidiových nebo Vergiliových bájí mezi témata obrazů, dokonce i ta

náboženská, umožňuje obnovit ideální kánon krásy lidského těla, o němž vrcholná scholastika vždy tvrdila, že je estetickým vyvrcholením stvoření. Umožňuje také rozvinout jeden aspekt umění, který již postřehl svatý Tomáš, totiž spojení umění s hrou, re-kreací, urozenou ctností (*otium*). To muselo vyvolat znepokojivé reakce, od Viklefa po Kalvína, který hřímá proti pohanství, o němž mu svědčí právě moderní představa o božském. Ale na koncilu v Tridentu se církev spokojuje s tím, jak to dělala už za Řehoře Velikého a za Karla Velikého, že doporučuje *honestum, decorum, ornamentum*. Shovívavě zavádí jednoduchou disciplínu obrazu. Braghettoni se u Michelangelova Posledního soudu spokojí s přemalbami, které jen opravují pár nepatřičností. Církev se zdržuje jakéhokoli teologického nebo estetického soudu o fresce. Co sledovala katolická církev, když odpovídala na protestantskou výzvu onou úžasnou inflací obrazů, která je tak charakteristická pro barokní rozhojnění až přebujelost? Kalvín ji často oprávněně obviňoval z toho, že zapomněla na Boha Starého zákona, na Boha Abrahámovu, Izákova a Jakobova. Ale církev se snažila vyhnout jiné roztržce, která by ji odvedla od jejího katolického poslání shromáždit ve svém lůně to, co pochází od pohanů, i to, co pochází z Izraele, a vytvořit jeden jediný lid a jednou odevzdat Otcí království v plnosti. Hojnost obrazů v umění je svědectvím hojné milosti, která je schopna vtisknout sochám biskupů taneční a vířivý jásot a vnést do trýznění mučedníků paprsek radostného světla. Důvěřuje věřícím, které považuje za dostatečně vzdělané k tomu, aby dokázali odolat pokušení modloslužby. Spoléhá na výchovnou moc božské rétoriky a důvěřuje také umělcům, kteří mohou být na štíru s morálkou nebo dokonce s osobní vírou, ale nehřeší ve svém umění.

Nový ikonoklasmus

V samotném okamžiku, kdy rozvoj umění zažívá přímo svého druhu ohňostroj, se na scéně objevuje nový ikonoklasmus. Starověký ikonoklasmus se zrodil ve chvíli, kdy se rozvíjelo řecké umění: objevil se staletí předtím, než došlo k ničení obrazů. A stejně tak se moderní ikonoklasmus projevuje v umění s opožděným efektem: až ve dvacátém století.

K charakterizování nového ikonoklasmu, který je stejně jako ten starověký náboženský a filosofický zároven, stačí uvést čtyři velké autory.

První je Kalvín. Znovu se chápe klasických argumentů křesťanského ikonoklasmu. Žádný obraz není schopen předávat pravdu o Bohu, který se rozhodl se skrze Slovo sdílet lidem. U církve jde o lenost nebo o zradu, svěřuje-li svou péči o vyučování nevzdělaných osob nedůstojným a modlářským obrazům místo toho, aby je vzdělávala prostřednictvím Písma. Kalvín usilovně rozvádí druhé přikázání Dekalogu a opírá se při tom o vhodně přizpůsobené texty církevních otců. Ale Kalvín je také moderní člověk, jenž chce chrám zbavit staré veteše, kterou v něm navrstvil středověk. V předkateziánském ovzduší staví individuální vědomí, já, před jeho Stvořitele. Je odmítnuto prostřednictví andělů, světců nebo hierarchie. Kosmos je prázdná, odčarovaná scéna. Nehlásá již slávu věčného Stvořitele. Nicméně Kalvín umění neodsuzuje. Jestliže chrám má zůstat prázdný, vnitřní zdi holandského domu se mohou pokrýt obrazy svědčícími o schopnosti zobrazování a o dobré práci, které člověk přijal od Boha, jemuž jedinému přísluší sláva: *Soli Deo gloria*.

Pascal se zdržuje útočení na obrazy díky hyperkatolicismu jansenistického hnutí. Ale nemá obrazy nijak v lásce. Vidí v nich snadnost, příznak povrchní zbožnosti, rétoriku schopnou zastírat pravdu. Pascal je navíc přednewtonovský vědec, pro něhož analogie mezi Bohem a světem postrádá smysl. Všechno, co skrytý Bůh zjevuje o sobě samém, se odehrává v niternosti srdce jediného, Kristova prostřednictví. V modlitbě Pascalově obzvlášť chybí Boží otcovství.

Kalvinismus a v menší míře jansenismus zodpovídají za bezmezné ničení obrazů. Většina děl francouzských a holandských primitivistů a význačná část anglického umění byla zničena. Filosofické hnutí, o němž budu hovořit, se již vytvořených děl nedotklo, ale podkopalo pramen inspirace děl, která měla vzniknout. Dvě jména jsou ústřední.

Kant odkázal všem budoucím umělcům dva osudové pojmy. První je pojem génia. Tento výraz existoval už předtím: označoval výbornou řemeslnou zručnost, zcela výjimečnou schopnost zvládat pravidla umění. Génius v Kantově pojmu není vázán žádnými pravidly,

neboť je ustavuje. Představuje svého druhu médium, ve kterém spočívají zákony přírody. Je nadvědomý. Je také podvědomý, neboť génius popravdě neví, co dělá a jak to dělá. Génius se ničemu neučí ani se o ničem nepoučuje. Učení se řemeslu mu tudíž nepřináší žádný užitek. Škola je pouze místem, kde se formuje exploze génia, nebo se neformuje. Podmínkou umění se stává absolutní původnost.

Druhým pojmem u Kanta je pojem vznešena. Vznešeno je absolutně veliké, a v tomto smyslu nese božské jméno. Kant odlišuje vznešeno „matematické“, které je „maximem“ překračujícím sílu obrazotvornosti. Navazuje tak na Pascalovu meditaci nad dvěma nekonečny. Následuje vznešeno „dynamické“, které je pohybem uvnitř rozumu, jímž se rozum cítí být překračován, což mu dává pocit jeho vlastní velikosti a povolání k absolutnu. Zde Kant navazuje na Pascalovy úvahy o myslící třtině. Kantovo vznešeno, ať už matematické nebo dynamické, nemůže vést ke zrodu žádného obrazu. Z tohoto důvodu také Kant nenachází v celé Bibli nic vznešenějšího než druhé přikázání, které zobrazování zakazuje.

Kalvín, Pascal a Kant vysvětlují souběžnost tří moderních směrů: intelektualismu, který odtělesňuje myšlenku Boha a připodobňuje ji k síle pořádající svět. Druhý směr, elitářství, opovrhne lidovou zbožností přizpůsobující se těm nejhorším pověrám. A nakonec je tu mystický směr, velice starý, který opovrhne rituály a představami a hledá klanění v duchu a v pravdě podle Krista.

Heglový čtyři cesty

Čtvrtým velkým autorem je Hegel. Ve své monumentální *Estetice* klade do centra veškeré umělecké formy obraz Boha. Umění je epifanií. Hegel zavádí historickou dimenzi: vývoj umění je ztotožněn s vývojem idey Boha, který představuje vývoj Boha samotného. V těchto bezměrných dějinách Hegel rozlišuje tři etapy: umění „symbolické“ neboli primitivní, kde božská idea nedospívá k tomu, aby se projevila v představě; umění klasické, jímž je umění řecké, v němž bůh tvoří jedno s jeho představou; a konečně umění romantické, tj. umění křesťanské, kdy se umění zvnitřňuje

a nachází útočiště v duši. Ale, uzavírá Hegel, umění je od této chvíle věcí minulosti. Víra, která podpírala umění, je mrtvá. Umění pokračující ve svém nepřetržitém pohybu spiritualizace se rozplývá v čirý pojem, *Begriff*. Uvolňuje místo filosofii.

Pro moderního umělce je tvrdé žít ve stínu Kanta a Hegela. Kant mu ukládá být geniální. Jednoduchý talent a skvělost v řemesle ztrácí svou hodnotu, jsou snižovány. Kant umělci ukládá absolutní původnost, to znamená, že ještě před veškerým dílem musí umělec obětovat vše podstatné ze svých tvořivých sil tomu, aby si našel svůj styl. Nemůže už přistoupit na to, že by měl učitele a tvořil součást jeho školy. Kromě toho musí tvořit na půdě vznešena, neboť jednoduché krásno už nestačí, protože by byla znevěrohodněna ambice vznešena. Vznešeno tak potlačuje obraz, blokuje trpělivou umělcovu práci. Umělec je v pokušení oddávat se kontemplaci ne svého vlastního díla, ale kontemplaci své vnitřní dispozice k umění: dílo, jestliže už existuje, je pouhým jejím znamením. Kant zde překonává Plotina.

A když už se umělec jako zázrakem pozdvihne na úroveň génia a vznešena, objevuje se Hegel a říká, že je příliš pozdě. Někdo ho ve vynalezení receptu už předběhl; kubismus, abstrakce, pop-art nebo minimal art: toto vše musí být vytvořeno v pravý historický okamžik, *just in time*. Vstupujeme do světa kritiky pohybující se mezi *už* a *ještě ne*. Hegel přichází a umělci vnucuje představu, že umění je věcí minulosti a že on ztrácí svůj čas. Hegel poté, co umění a umělce postavil na piedestal, nutí je z něj sestoupit a pohřbívat je.

Hegel s přímo zázračnou předvídavostí nastínil čtyři cesty, jimiž se bude nutně ubírat umění devatenáctého století. Protože jeho předpověď považují za přesnou, pokusím se tyto čtyři cesty sledovat.

První cesta by se mohla vracet k tomu, co Hegel nazývá uměním romantickým, tj. uměním křesťanským, nebo v tomto umění pokračovat. Ale jde o cestu bez východiska: není v něm už tolik víry, aby mohlo malovat Krista a Pannu Marii, jak to činili němečtí středověcí malíři. Mohlo by vznikat pouze umění falešné nebo umění neprirozené, strojené. Má Hegel pravdu? Nemohu zacházet do detailů. Ale je nutné přiznat rychlý krach německých nazarů a obrovský

úpadek francouzského náboženského malířství. V Anglii se bratrstvo prerafaelitů pustilo s velkou odvahou do nábožensky inspirované malby. Malířství Rossettiho a Burne-Jonese velice rychle tuto inspiraci opustilo a podlehl vtrávému erotismu, připravujíc tak cestu symbolismu a provokativním ilustracím Aubreyho Beardsleyho.

Druhou cestou by bylo obrátit se k umění, které Hegel nazývá uměním symbolickým, tj. k prapůvodnímu sakrálnímu umění, kde je dosaženo účinku pomocí nejasné analogie mezi formou, často ve své podobě monstrózní, a tajemným a blíže neurčeným obsahem, jak je tomu například u egyptské sfingy. Této cesty bylo také skutečně použito a jejím iniciačním průvodcem nebyl nikdo jiný než Hegelův velký odpůrce Schopenhauer, kterého četla většina spisovatelů a umělců konce devatenáctého století. Schopenhauer ještě vyhrotil dichotomii mezi géniem a tím, co nazývá průměrným člověkem. Génieus je vybaven vizí jiného světa, světa reálnějšího, než je svět průměrného člověka, a proniká za zrcadlo zdání. Je schopen se oprostit od biologické fatality chtění žít. Umělec, malíř, předává svoji vizí člověku průměrnému, propůjčuje mu okamžik svého génia. Je přirozeným filosofem, který je spíše filosofem schopenhauerovským. Právě proto tolik umělců jako Klimt, Stuck, Klinger, Beardsley, Moreau, Burne-Jones, Khnopff, Munch zobrazuje schopenhauerovské téma osudové ženy, stínačky hlav, kastrátorky, Medúzy, Judyty nebo Salomé, poskytující v atmosféře posvátného smilstva současně smrt a orgasmus.

Na konci století umělci skutečně hledají a objevují sakrální dvěma cestami. Esoterismus zaznamenal vzednutí mimořádné vlny prostřednictvím tvorby Schurého, Péladana, paní Blavatské, Steinera, Uspenského, kterou malíři přímo hltali. Tato literatura je utvrzovala v myšlence, že jsou zasvěcení, vytržení z nevědomosti davu. Doufali, že prostřednictvím této gnóze navážou spojení s kosmickými silami. Esoterismus umělce otrávil chimérou jejich zmocnění. Od Gauguina k počátkům Bauhausu přes Kandinského, Maleviče a Mondriana je esoterismus ve světě umění více než častým hostem. Ale k dosažení sakrálna existuje jiná cesta, přímější, a tou je nápodoba postupů afrických nebo oceánických kouzelníků, naivního umění řezbářů

vytvářejících masky a totemy mimořádné expresivní síly. Malíři tehdy začínají užívat čistých barev vymačkaných přímo z tubičky, malují brutální kontury a tvoří silně zjednodušenou kresbu. Francouzští fauvisté, němečtí expresionisté a surrealisté usilují o vytvoření umění, které by neslo náboženskou sílu, ale jemuž náboženství, jak to viděl Hegel, zůstává provždy neznámé a neproniknutelné. Esoterismus a primitivismus jsou současníky a upínají se ke stejnému bodu: přiboudlá mystika, slézy a fialky symbolistů existují společně s barevnou brutalitou expresionistů.

Třetí cesta, již předvídal Hegel, vychází z jedinečné a osamocené zkušenosti kantovského génia, který v sobě samém zakouší vznešeno absolutní velikosti. Malíř, máme-li mluvit jako Nietzsche, tvoří vlastní hodnoty. Nalézá je ve své subjektivitě, která jako jediná je v kontaktu s absolutnem. Čteme-li texty Kandinského, obzvláště jeho dílo *O duchovnosti v umění*, vidíme, jak se uchyluje do vnitřní zkušenosti a upírá zobrazování kosmu jakoukoli možnost dosáhnout božského. Umělec vyjadřuje své hlubinné já, které je v nepřetržitém spojení s božskými silami, prostřednictvím forem a barev naprosto odtržených od vnější skutečnosti. Kandinskij, který se obrací zády ke křesťanské tradici, doufá, že cestou radikálního odtělesnění dospěje k novému věku, který bude věkem Ducha. V jeho případě můžeme hovořit o malířském joachimismu. Abstraktní umění, které se zrodilo u Kandinského, Maleviče a Mondriana, se vyznačuje náboženskou, až mystickou aspirací. Setkáváme se u něj znovu se základním argumentem starého ikonoklasmu, že znázorňování věcí není schopno obsáhnout absolutno. Ale na druhé straně se samotné abstraktní umění považuje za ikonofilní. Je přesvědčeno, že je možné poskytnout obraz absolutna, ale s podmínkou, že se zřekneme jakéhokoliv odkazování k přírodě. Z trojúhelníku duše, Bůh a příroda, o němž mluví Augustin, Kandinskij zcela vytěsňuje přírodu proto, aby uchoval přímý kontakt tváří v tvář mezi duší a Bohem. Ale je toto skutečně plodné?

Čtvrtou cestu, kterou Hegel předvídal, mu vnuklo holandské malířství. Malířství zbavené náboženského prvku a zcela odevzdané kontemplaci věcí. Bylo to, jak říká Hegel, malířství „neděle života“ – obraz šťastné

a svobodné společnosti. Ale všiml si rovněž toho, že do zátiší se stoly pokrytými rybami, oloupanými citrony a žejdlíky s pivem, vstupuje sakrální zcela samo, a náboženský prvek se tak vrací. Jako by se vše odehrávalo v Augustinově trojúhelníku: umění dokáže lépe uchovat duši i zemi, protože tehdy Bůh přichází a působí zcela sám od sebe. Touto čtvrtou cestou malířství, cestou nejskromnější, se vydala část posthegelovské Evropy, anglické malířství až po Turnera, dánské malířství zlatého věku, italští malíři skupiny Macchiaioli a především malířství francouzské. Dějiny umění často udělují francouzskému malířství devatenáctého století osvědčení o avantgardnosti. Právý opak je pravdou. Kdybychom sestavili paralelní seznam, generaci po generaci, francouzských malířů a malířů ze zbytku Evropy, zjistili bychom, že nová romantická teologie obrazu byla ve Francii téměř neznámá. Revoluce a císařství nepochybně zničily krajinu a zabránily vstupu romantické estetiky. Je pravda, že francouzští malíři počínaje Delacroixem až po impresionisty nestrkali hlavu do ohlávky génia a vznešena. Zůstali věrni estetice viděného a vytvořeného. Viděného, to znamená studiu přírody a umění pozorovat. Baudelaire umístil génia do dětství, neboť v tomto věku je vnímání silné, původní a svěží. Vytvořeného – od Diderota po Fromentina a Fénéona a přes Goncourty a Baudelaira otázkou kritiky bylo: Je to dobré malířství nebo není? Estetika na francouzský způsob se zdržovala filosofických a náboženských úvah a usilovala o to, být školou *connoisseurship*. Udržovala si vždycky zvědavost na malířské řemeslo, zajímala se o kuchyni ateliéru, o „dílnu“.

Toto byl ideál impresionistů: soupeřit s mistry ve studiu a v představování přírody. Avšak kolem roku 1880 s Gauguinem, symbolisty a pod vlivem esoterismu spatřila světlo dne ambice čisté tvorby a francouzské malířství se přiblížilo společné evropské estetice. Němečtí a ruští malíři čerpali prakticky ve stejném okamžiku z formálních objevů Francouzů a přizpůsobili je své vlastní estetice, což přineslo řadu nesmys-

lů a nedorozumění. Matisse a v mnoha ohledech i Picasso nicméně dokázali udržet a zvládnout prapůvodnost francouzské estetiky s jejím odvoláváním se na staré mistry, s její schopností malovat s potěšením a bez znechucení nahé tělo ženy, s jejím smyslem spíše pro krásu než pro vznešeno. Konečný pád nastal v roce 1940, když došlo k *translatio artis* z Paříže do New Yorku. Počínaje Amerikou, která od války prosazuje svou uměleckou nadvládu, triumfovala v celém světě romantická estetika vznešena. Na pozadí tragického patosu, který dnes převládá, očekáváme v malířství návrat „neděle života“. Zde můžeme naši dlouhou cestu ukončit. Dvakrát jsme viděli božský obraz se rozvíjet v celé nevinnosti, ve starověku a ve středověku a moderní Evropě, a dvakrát jsme jej viděli potáčet se na hraně, a momentálně mizet, ne z oslabení náboženství či zbožnosti, ale na základě vroucně zbožné kritiky, která se pohoršovala nad nedostatečností obrazu ve vztahu k jeho prvovзору nebo k jeho božskému ideálu. Počínaje Hegelovou dobou se u anglických akvarelistů nebo u francouzských impresionistů vztah ke světu tam nahoře utvářel zcela sám, bez vědomého záměru cestou šťastné kontemplanace stvoření. Aniž o to usilovali, vzdali čest světlu, a světlo je za to odměnilo. Ale romantická hybris přímého vztahu s božským světem, která se obejde bez prostřednictví přírody a věcí, se zoufale pokouší vytvořit předměty naplněné posvátnem. Nejčastěji umělci těchto objektů nedosahují, ale pouze umožňují vidět patos a úzkost, do nichž je tato hybris ponořila. Jestliže sledujeme pouze Boha, ztrácíme zemi a Bůh se skrývá. Sledujeme-li také zemi, nebo dokonce pouze zemi, máme určitou šanci, že uzmáme, jak se utváří epifanie.

Zdroj: <http://www.asmp.fr> – Académie des sciences morales et politiques. Z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek.

Alain Besançon (1932) je současný francouzský filosof a historik idejí žijící v Paříži.

Přítomnost Edmunda Campiona v Shakespearových hrách

PETR OSOLSOBĚ

V minulých *Kontextech*¹ jsem se pokusil o výklad Shakespearova *Hamleta* jako hry o postrádání ctností (habitu ve smyslu klasické aristotelské morální filosofie). Poukázal jsem na tematickou souvislost, jež ve hře neustále vyvstává v nových podobách: chybějící střed mezi reflexí a jednáním, tkvění v rozpolcenosti a nedostatek připravenosti jako ctnosti: *readiness is all*. Samo téma jeví nápadnou souvislost s dobovými spory kolem novozákonní epištoly apoštola Jakuba, která, jak známo, zdůrazňuje osvědčování víry záslužnými skutky, a tím nepřímo potvrzuje roli svobodné vůle a činných ctností v křesťanském životě. Epištola byla v 16. století horkým tématem náboženské i filosofické kontroverze, a to nejen mezi protestanty a katolíky (Luther versus Erasmus), ale někdy i mezi různými reformačními proudy navzájem (Wittenberg, Ženeva, Cambridge, Praha).

Ozvyky Jakubovy epištoly v *Hamletovi* a *Deset důvodů*

Téma Jakubova listu znovu silně zaznělo ve čtyřech disputacích, které jezuitský misionář Edmund Campion vedl jako vězeň ve zdech londýnského Toweru s anglikánskými teology tři měsíce před svou popravou na Tyburnském popravišti (1. 12. 1581).² Campion se zastával Jakubova listu proti výtkám ze strany teologie spásy „pouhou vírou“ (*sola fide*), jak ji kázali a učili Martin Luther s Filipem Melanchtonem právě na univerzitě ve Wittenbergu, kde Shakespearův princ Hamlet studoval. Pokusil jsem se analyzovat další náboženské motivy hry, které dlouho zaměstnávaly mysl i svědomí širokých vrstev a pro něž divadelní publikum konce 16. století mělo vnímavý sluch. Patřily k nim otázky kolem ospravedlnění, dále očištění a modlitba za duše zemřelých, invokace dobrých andělů a světců (namísto modliteb adresovaných přímo a výhradně Bohu), účinek svátostí a jejich počet, skutečná přítomnost v eucharistii, umění dobré smrti (*ars moriendi*) a otázka svrchovanosti světské moci nad mocí církevní. Každé z těchto témat a všechna dohromady pak najdeme jak v druhém kvartovém vydání *Hamleta*, tak

i v nejdůležitějším Campionově traktátu *Deset důvodů*,³ díle, které rychle získalo svému autorovi proslulost ve vlasti i na evropské pevnině, jak o tom svědčí vydání *Rationes Decem* v Římě, Antverpách, Miláně a v Pont-à-Mousson (všechna už 1582), Ingolstadtu (1583), Vilniusu (1585), v Praze (1592), ve Vídni (1592), v Paříži (1600) či v Krakově (1605).

Žil však vůbec Shakespear náboženskými otázkami své doby? Nezajímalo jej spíše divadelní podnikání, světský entertainment dvorního baviče a – pokud to existenční starosti dovolovaly – služba umění a „životu“, ať už se tím míní cokoli, s trochou oné montaignevské skepse nad lidstvem a jeho věčnými válkami a náboženskými spory? Nechtěl se svým uměním dostat „nad“ to vše, do slunné Arkádie nepomíjivého umění s jejími radostmi a výsadami? Takové je alespoň převažující mínění hlavního proudu shakespearevských studií a jeho autorit v otázce Shakespearova náboženství, počínaje W. J. Birchcem a jeho agnostickou interpretací (1846)⁴ a konče, například, Stanley Wellsem (1994), Haroldem Bloomem (1998) anebo Alison Shellovou (2010).⁵

Měl Shakespeare (vůbec nějaké) náboženství?

Badatelů hledajících hluboce náboženského Shakespeara byla až donedávna jen hrstka. Nacházeli za tajemným úsměvem bardova portrétu někdy puritána, jindy katolíka, jindy umírněného anglikána jdoucího s dobou i přes občasné zalíbení ve věcech starého světa. Čím dál víc indicií však nasvědčuje tomu, že Shakespeare byl, jako jeho otec John a matka Mary Ardenová, zakořeněn ve staré víře natolik, že skrýval svou náboženskou identitu a trpce nesl pronásledování souvěrců za vlády Alžběty Tudorovny, aby pak, po její smrti (1603) a krátkém intermezzu nadějí na náboženskou svobodu spojených s nástupem Jakuba I., prožíval dlouhé období rezignace, charakterizované *Králem Learem* a jeho pětinasobným „never“ v agonii pozemských nadějí během protikatolických represí, jež přišly jako reakce na Prachové spiknutí (1605). Tento výklad byl s hlubokou znalostí historického materiálu poprvé propracován a dokládán viktoriánským katolíkem Richardem Simpsonem v knize, která vyšla po jeho smrti péčí H. S. Bowdena, *The Religion of Shakespeare* (1899).⁶ Teprve o dvě generace později otevřela nové oblasti zkoumání Američanka žijící v Paříži Clara Longworth de Chambrun v knize *Znovuobjevený Shakespeare (Shakespeare's Re-Discovered)*, (1938). Po ní následuje práce J. H. de Groota *Shakespeareové a stará víra (Shakespeares and the Old Faith)*, (1946), v níž autor nachází další doklady z Shakespeareova života i díla. Zevrubně analyzuje *Duchovní závěť* Johna Shakespeara a připojuje argumenty pro pravost tohoto sporného dokumentu, objeveného pod došky domu v Henley Street kolem roku 1780, tedy po téměř dvou stech letech od doby, kdy tento přetištěný formulář rozšiřoval ve Warwickshire misionář Edmund Campion. Pokud jde o Shakespeareovo dílo, de Groot mj. dokazuje srovnáním údajně protipapežské hry *Král Jan* s její předlohou *Troublesome Reign of King John*, že Shakespeare jako upravovatel starší (Peelovy?) hry téměř všude oslabil proticírkevní a protipapežské ostří a znatelně zpochybnil integritu krále Jana Bezzemka uvrženého do klatby, jenž byl v Alžbětině době považován za hrdinného bojovníka za anglickou politickou a náboženskou nezávislost. De Groot si všímá i toho,

že Shakespearův anglický náboženský slovník byl celkově ovlivněn, vedle dvou dostupných protestantských překladů Bible, i katolickým překladem Písma, který vznikl v exilovém semináři v Douay a v Remeši a byl tajně dopravován do Anglie přes Lamanšský průliv. Z dalších prací je třeba zmínit německé a anglické vydání knihy *Shakespeare and Catholicism* H. Mutchmanna a K. Wintersdorfa (1952) a celou řadu knih Petera Milwarda, S. J., počínaje prací *Shakespeare's Religious Background* (1973). Současných autorů už je celá řada. Zvláštní doporučení podle mého zaslouží kniha Davida Beauregarda *Catholic Theology in Shakespeare's Plays*, články a přednášky Johna Finnise, jinak žijícího klasika současné přirozeně právní teorie, *Shakespeare's Patriotic Resistance*,⁷ v nichž důslednou argumentací dokazuje, že básník stavěl proti šovinistickému vlastenectví alžbětinské propagandy zcela jiný druh vlastenectví, založený na křesťanském církevním univerzalizmu staré Anglie s jejími svátky, světci a mučedníky včetně Thomase Mora. Jednou z nich byla i Anne Lineová, popravená na Tyburnu roku 1601 za slavení mší v jejím londýnském domě. Finnis spolu s P. Martinem se domnívají, že Shakespearova enigmatická báseň *The Fenix and the Turtle* je žalozpěvem za Ann Lineovou a jejího manžela Rogera, který zemřel v nucené emigraci.⁸

Lancasterská hypotéza o „ztracených letech“ (1582–1592)

Na konci 90. let 20. století bádání o katolické totožnosti stratfordského gentlemana přestala být ignorována a marginalizována, částečně i díky pracím nekonfesijních autorů, jako jsou S. Greenblatt, J. Shapiro, P. Honan, G. Taylor či E. A. J. Honigmann, jehož kniha o Shakespearových „ztracených letech“ podnítila další bádání o tom, že básník prožil deset let života v Lancashire v severní Anglii, kam odešel ze Stratfordu, aby unikl pronásledování ze strany soudce Lucyho a komplikacím, které s sebou nesla situace, kdy bylo striktní povinností skládat přísahu věrnosti královně jako hlavě národní církve a navštěvovat bohoslužebné obřady (odtud výraz „recusant“ pro ty, kdo *odmítali* chodit na reformované

obřady a byli jen pro to stížení těžkými pokutami). Podle této teorie působil Shakespeare jako mladý učitel a příležitostný herec (a autor?) ve službách lancasterských katolických rodů Hoghtonů a Ferdinanda Stanleyho, hraběte z Derby. V závěti Alexandra Hoghtona z léta roku 1581 je zmínka o „Williamu Shakeshaftovi“, což byla podoba rodového jména, kterou užíval Shakespearův děd a William ji mohl znovu adoptovat s úmyslem, aby znesnadnil vládním špehům své odhalení, což byla mezi rekusanty poměrně běžná obrana. V této závěti odkazuje Hoghton svému bratru „množství divadelních kostýmů a hudebních nástrojů“ a nařizuje svému švagru Siru Thomasu Heskethovi, aby „přátelsky přijal Fulkea Gillama a Williama Shakeshaftea, kteří jsou nyní u mne, buďto je přijal do svých služeb, anebo jim pomohl najít jiného dobrého pána“.⁹

Na lancasterské hypotéze o ztracených letech je nejzajímavější, že závěť Alexandra Hoghtona je napsána 3. srpna 1581 s jasným úmyslem „uklidit“ osoby a věci ze zámku Hoghton Tower před policejní razíí, k níž dala ve stejné době (4. 8.) tajná rada (*Privy Council*) v Londýně příkaz s cílem zabavit „knihy a listiny, o nichž Campion vypověděl, že je zanechal v domě jistého Richarda Hoghtona z Lancashire“. To vše se sběhlo krátce poté, co byl Edmund Campion zatčen na Lyford Grange v Oxfordshire (17. 6.). Vnučuje se tudíž i otázka, zda se v Hoghton Toweru předtím nesetkal sedmnáctiletý Shakespeare s jemným, charismatickým jezuitou, někdejší hvězdou oxfordské univerzity, nyní pronásledovaným knězem a proslulým kazatelem, a navíc básníkem, autorem latinských školních divadelních her, které otřásaly jevištěm pražské klementinské koleje za přítomnosti tisícíhlavého publika a dokonce i budoucího císaře Rudolfa II.? Campion by asi neměl čas na formaci nadaného mladíka. Vyjížděl koňmo a často v noci do lancasterských usedlostí, kde před jitem zpovídal a sloužil mše. Ale třeba jen na chvíli, třeba víc v myšlenkách než v prostoru se jejich bytosti protkly, asi jako v tichém rozhovoru Shakespearova sonetu 73. Není copak pozoruhodné, že Campion i Shakespeare bývají charakterizováni svými současníky týmiž přídomky vyzdvihujícími jemnost v jejich zjevu a ušlechtilé vystupo-

Hoghton Tower v Lancashire.

vání (*gentle*), sladkost mluvy (*sweetness*) a lahodnost básnického slova (*mellifluous*)? Historické prameny svědčí o tom, že Campion v kraji Lancashire kázal, zpovídal a sloužil mše, a to nejen v Hoghton Toweru, ale na mnoha dalších místech jako Lee Hall, Samlesbury Hall, Rufford Hall, Ladywell u Prestonu, a to v zimě a na jaře 1581, kdy prošel na své misijní cestě severními kraji Anglie. Pro přítomnost Shakespeara svědčí zase několik nepřímých důkazů, například ten, že Shakespearovi budoucí londýnští patroni náleželi k těmto lancasterským kruhům (Ferdinando Stanley, Thomas Savage, John Wever). Rovněž dva ze Shakespearových stratfordských učitelů, John Cottam a Alexander Aspinall, mají bezprostřední vazby ke kraji mezi Prestonem a Lancasterem (bratr Johna Cottama Thomas byl navíc jako jezuitský misionář odsouzen spolu s Campionem a popraven o šest měsíců po něm na Tyburnu – 30. 5. 1582). Velkou zásluhu na genealogickém zmapování těchto skrytých vazeb mají rovněž Alan Keen a Roger Lubbock, kteří v roce 1954 publikovali výsledky svých mnohaletých výzkumů v knize *The Annotator*. Lancasterská hypotéza má však rovněž své oponenty, a to i mezi renomovanými archiváři, jakými jsou Robert Bearman¹⁰ či vlivný Thomas McCoog, S. J.¹¹

Nemohu se podrobněji zabývat otázkami „lancasterského Shakespeara“, jak zněl podtitul sborníku konference, která se konala v Hoghton Toweru v roce 1999 a jejímž plodem byl i pozoruhodný televizní cyklus Michaela Wooda *In Search of Shakespeare*

(BBC 2002), jenž i dnes zůstává zdaleka nejlepším dokumentárním snímkem o životě básníka. Mým úkolem bude stručně poukázat na přítomnost Edmunda Campiona přímo v Shakespearově dramatickém díle, přičemž se omezím na tři příklady, z nichž každý představuje jinou, zvláštní modalitu. První je přejímka celé pasáže z Campionovy *History of Ireland*,¹² v níž se vylišuje charakter kardinála Wolseyho a kterou Shakespeare použil ve scéně s Kateřinou Aragonskou, jež se dovídá o smrti kardinála Wolseyho ve hře o Jindřichu VIII. Druhým bude řeč, kterou v 2. dějství téže hry pronáší vévoda Buckingham vedený na popraviště, přičemž v celém výjevu je možno vysledovat podobnosti s pověstnou Campionovou poslední řečí. Třetím je nápadná aluze na „starého poustevníka z Prahy“ ve 2. scéně 4. dějství *Večera tříkrálového*.

Campionovy *Dějiny Irska* jako pramen hry o Jindřichu VIII. (přes Holinsheda)

Šest let po Campionově mučednické smrti (1. 12. 1581) pověšením, vyvržením vnitřností a rozčtvrcením, jak zněl výrok za zločin velezrady (*high-treason*), vyšlo druhé, posmrtné vydání *Kronik Anglie, Skotska a Irska* kronikáře Raphaela Holinsheda, dílo ve své době velmi čtené a pramen mnoha částí Shakespearových *historií*. Kroniky byly vzápětí po svém vytištění cenzurovány, některé pasáže na příkaz tajné rady vyňaty, jiné pozměněny, jiné dokonce připsány. Překvapivě v nich však zůstala Holinshedova pochvalná zmínka o někom, kdo byl ve své době považován za nepřítele alžbětinského státu a jehož památka zůstávala pro některé až nebezpečně živá, jiným zas drahá. Holinshed totiž předesílá, že hodlá vycházet i „z dvou knih *Dějiny Irska* sepsaných jedním Edmundem Campionem, kdysi učitelem v koleji sv. Jana v Oxfordu, a to velmi zručným perem, avšak dějin příliš stručných, takže jest litovat, že Campion neměl více času na jejich sepsání, ... neboť, jak sám vyznává, měl na jejich sepsání pouhých deset týdnů“. Holinshed dále uvádí, že Campionovy pasáže jsou napsány tak dobře, že se rozhodl doslova je přepisovat, aby jejich autora „neošidil o zaslouženou chválu“.¹³

Jednou z těchto přejímek z *Dějiny Irska* je vykreslení charakteru jednoho z hlavních aktérů královského rozvodu na králově straně, kancléře a kardinála Wolseyho. Jeho popis Shakespeare přejal téměř doslova od Campiona (via Holinshed) a vybudoval kolem něj jemnou dramatickou scénu. Zapuzená a nemocná Kateřina Aragonská, zbavená titulů i práva vidět se s dcerou Marií, umírá v odloučení na hradě Kimboltonu. Přichází zlomená. V chůzi ji podpírá jen starý písař Griffith, který na její žádost opakuje zvěst o skonu kardinála Wolseyho a o jeho smíření. Kateřina: „Jak umřel, sděl mi, milý Griffithe, / dobře-li, šel snad proto přede mnou, / by dal mi příklad.“ – Griffith začne vyprávět o dobré smrti kdysi mocného, zkorumpovaného a obávaného preláta: „...pln kajícností, slz a starosti / a v rozjímání nepřetržitě / on vrátil světu pocty své a nebi / svou svatou část a usnul v pokoji,“ a se svolením nemocné královny, jíž byl Wolsey celoživotním nepřítelem, počne Griffith hovořit s vážnou laskavostí „o jeho dobrých stránkách“.

GRIFFITH: Kardinál

ten, ač jen nízký rodem, nesporně
byl od kolébky určen k velké cti,
byl zralý učenec a dobrý tak,
nadmíru moudrý; krásně mluvit znal
a přesvědčivě; k těm, kdož neměli
ho rádi, pyšný byl a zatrpklý,
však k těm, kdož získali ho, líbezný
jak léto; a necht' nenasytný byl
ve shrabování jmění, což byl hřích,
on v rozdávání, kněžno, počínal
si knížecky; a svědky věčnými
jsou vědy dvojčata mu, jimž dal vznik,
Ipswich a Oxford! První padlo s ním,
přežití nechtíc tvůrce dobrého,
to druhé, necht' i nedokončeno,
tak slavné přec, tak velké v umění
a stále roste tak, že křesťanstvo
vždy velebiti bude jeho ctnost.
Pád jeho zahrnul ho štěstím, neb
tenkrát, ne dříve, cítil sebe sám
a shledal blaženost v tom malý být;
aby si v stáří přidal větší čest,
než svět mu dát moh, v bázni boží zhas.¹⁴

V Holinshedových *Kronikách* zní celá pasáž s uvedením Campionova autorství následovně (text je transliterován, tučně jsem vyznačil výrazy a obraty, které Shakespeare v monologu použil):

„**This** cardinall (as *Edmund Campian* in his historie of Ireland describeth him) was a man **undoubtedly borne to honor**. I thinke (saith he) some princes bastard, **no butchers sonne, exceeding wise, faire spoken**, high minded, full of revenge, vitious of his bodie, **loftie to his enimies**, were they never so big, **to those that accepted** and sought his freenship woonderfull courteous, a **ripe schooleman**, thrall to affections, brought a bed with flatterie, **insatiable to get**, and **more princelie in bestowing**, as appeareth by his two colleges at **Ipswich and Oxenford**, the one overthrowne with his fall, the other **unfinished, and yet** as it lieth for an house of students, considering all the appurtnances incomparable thorought **Christendome**, whereof Henrie the eight is now called founder, bicause he let it stand. He held and injoied at once the bishopriks of York, Duresme, & Winchester, the dignities of lord cardinall, legat, & cancellor, the abbeie of saint Albons, diverse priories, sundrie fat benefices, *In commendam*, a great prefferer of his servants, and advancer of learning, stout in everie quarell, **never happie till this his overthrow**. Wherein he shewed such moderation, and ended so perfectlie, that the house of his death **did him more honor, than** alle the pompe of his life passed. Thus far *Campion*.“¹⁵

Griffithovo mírné a laskavé rozprávění o Wolseyho odchodu na věčnost má léčivý účinek; Kateřina Aragonská v něm najde příležitost a sílu odpustit největšímu nepříteli a vyslat upřímnou modlitbu za spásu jeho duše. Hned vzápětí uslyší „nebeskou harmonii“ (*Coelestial Harmony*) a za zvuků její „smutné a slavnostní hudby“ upadne do spánku. Následuje vidění (*The Vision*) rozvedené ve foliovém vydání následující scénickou poznámkou: *Vystoupí slavným krokem v řadě za sebou šest postav, oděných v bílá roucha; mají na hlavách svých vínky vavřínové a zlaté masky na tvářích, ratolesti vavřínové nebo palmové v rukách. Pokloní se jí nejprve, a pak tančí; při jistých obrazech první dvě drží úzkou girlandu nad její hlavou, při čemž ostatní se jí*

uctivě kloní; pak dvě, jež držely girlandu, odevzdají ji dalším dvěma, které počínají si stejně při svých obrazech a drží opět girlandu nad její hlavou; když se tak stalo, odevzdají girlandu poslednímu páru, jenž učiní totéž co dříve, načež ona, jako v nadšení, ve snách projevuje radost a vzpíná ruce své k nebesům; postavy tančice mizejí a odnášejí girlandu s sebou. Hudba neustává.

Je dosti patrné, že celé vidění představuje příslib nebeské slávy, palmu a věnec vítězství připravený pro usouzenou ženu, manželku a matku (které byla odebrána i dcera Marie), a že odpuštění bylo na prahu smrti poslední překonanou životní zkouškou. Ostatně, když Kateřina procítá, ptá se udiveně kolemstojících: „Neviděli jste tu právě požehnané sbory, / zvoucí mě k hostině, jejichž jasné tváře / vysílaly ke mně tisíce paprsků jako slunce / Slibovaly mi věčnou blaženost a přinášely věnec vítězství, Griffithe, ježž nosit cítím se tak nehodna.“ (H8, IV,2,88–92) Co toto může znamenat pro interpretaci celé hry, v níž je právoplatná choť Jindřicha VIII. líčena jako bytost proniknutá oduševnělou důstojností a zbožností a Anna Boleynová jako dívka sice vzdělaná a líbezná, avšak „zavánějící pokrytectvím“ (*spice of Hypocrisie*) a vybavená do života svědomím „natahovacím jako hladká kozinka“ (*soft Cheverell Conscience*; H8, II,3), nechť si každý zodpoví sám. Rovněž i otázku, zda byl Shakespeare opravdu ve své době zcela světský autor, bez zájmu o náboženské věci. Pro moderního čtenáře bývá kamenem úrazu, že hned chápe kritiku některé náboženské jednotlivosti

Jindřich VIII. Tudor
1491–1547

Kateřina Aragonská
1485–1536

(ať jde o osobu jako Wolsey, čin, třeba svatokupectví, nebo záležitost, jako třeba klatbu) jako kritiku náboženství vůbec, a specificky jako odmítnutí křesťanství (zatímco dnes by skoro nikomu nevadilo, kdyby se vyskytl názor, že Shakespeare byl v soukromí muslim, keltský druid, esoterický gnostik, uvědomělý ateista nebo vše dohromady, jen tradičním křesťanem být prostě nesmí, a proto naše doba přímo vyžaduje číst a hrát jeho náboženské postavy jako omezené bigoty, ať je to klariska Isabella z *Věty za vetu*, zbožný Jindřich V. nebo „Španělka“ Kateřina Aragonská).

Ozvěny poprav y vévody Buckingham (*Jindřich VIII.*, II,1)

Vévoda z Buckinghamu byl popraven 17. května 1522 na Towerském pahorku za zločin velezrady. V *Jindřichu VIII.* zaplňuje tato událost 1. a část 2. dějství. Vévoda je nejdříve zatčen a odveden do Toweru (I,1), královna Kateřina přichází ke králi s přímluvou za jeho propuštění, mezitím je předveden jediný svědek, vévodův bývalý správce, který svědčí před králem o vévodových záměrech jej zavraždit. Jeho svědectví krále přesvědčí (I,2) a vévoda je předán soudu, přičemž je patrné, že Wolsey chce v Buckinghamovi odstranit svého nepřítele, a krále i soudce proti vévodovi předem poštal. Kateřina Aragonská králi připomíná, že svědectví správce, který byl v minulosti vévodou propuštěn po stížnostech pachtýřů za zpronevěry, může být falešné. Nic naplat, Jindřich hoří hněvem. Druhé dějství hry se otevírá scénou poprav y vznešeného velezrádce, který se jako odsouzenec ubírá na popraviště.

BUCKINGHAM: Lidé dobří,
vy všichni, kdož jste přišli z dále tak
mne poželet, mne slyšte, domů pak
se vraťte a mne z mysli vypuště.
Já jako zrádce odsouzen byl dnes
a musím umřít proto, nebe však
mi svědkem buď, a mám-li svědomí,
ať nechá klesnout v hloub mne, jako když
sekera padá, jsem-li nevěren!
Nechovám zloby k soudu pro svou smrt,
na předpokladech jednal správně jen,

však kdož to vyvolali, těm bych přál,
by byli více křesťany. Leč nechť
jsou, jací jsou, jim z duše odpouštím.
Ať střeží se však zpychnout bezprávím
a na velikých mužů hrobech zlo
své budovat, sic musila by krev
má nevinná křičeti proti nim.
Nedoufám v další život v světě tom,
ni prosit nechci, byť král více měl
milosrdenství, než já učinit
bych mohl chyb. Vy nečetní, kdož mne
jste milovali a teď troufáte
si směle lkáti pro Buckinghamu,
vy vzácní přátelé a druhové,
jež opustit proň hořkost jediná
a smrt, mne jako dobří andělé
v skon provodíte, a dlouhé rozluky
až břit mne stihne, obět líbeznou
učiňte modliteb a duši mou
povzneste k nebi. – Jménem Páně dál!

Na rozdíl od výše analyzovaného výjevu ze 4. dějství těžce hry, v němž písař a kronikář Griffith hovoří řečí plnou původních Campionových obrátů převzatých Holinshedem, a posléze Shakespearem téměř doslova, nemá výjev poprav y vévody Buckinghamu textově propracovanou předlohu. Shakespeare vycházel ze Stoweových s Holinshedových *Kronik* pouze, pokud jde o základní fakta. A přece je v dramatu scéna do detailů rozvedená a vévodova řeč zabírá tři dlouhé repliky čítající dohromady 90 veršů! Podobnosti s Campionovým odsouzením a s jeho poslední řečí, které se tu nabízejí, jsou následovné. Jednak, Buckingham byl první v dlouhé řadě „velezrádců“ Jindřichovy a Alžbětiny vlády (následovali Wolsey, Thomas More, John Fisher, Anna Boleynová, hraběnka ze Salisbury, Kateřina Howardová, hrabě ze Surrey... a Edmund Campion, který údajně usiloval o život Alžběty Tudorovny). Nejdříve Buckingham jednoznačně odmítne všechna křivá obvinění a odpouští všem, kdo se jimi provinili. Pomluva a zrada dříve propuštěného správce se opakovala i v případě Thomase Mora (Mr. Rich) a Edmunda Campiona (Mr. Eliot, který přivedl vojáky do Lyfordu). Zradu služebníků připomene Buckingham

povzdechem jako něco, co porušuje nejen pozitivní, ale i přirozený zákon lidského společenství (*Fell by our servants, by those men we loved most; / A most unnatural and faithless service!*). Podobně jako Campion obětuje i Buckingham veřejně svou modlitbu za panovníka (*my vows and prayers / Yet are the king's; and, till my soul forsake, / Shall cry for blessings on him: may he live / Longer than I have time to tell his years! / Ever beloved and loving may his rule be!*). Ještě jednou prosí o modlitbu všechny kolemstojící, přičemž se zvláště zdůrazní, že jde o modlitbu za mrtvého, čili jeho duši v očištění (*And, as the long divorce of steel falls on me, / Make of your prayers one sweet sacrifice, / And lift my soul to heaven*), a Shakespeare přitom důmyslně používá slova „rozvod“ (*divorce*) pro oddělení hlavy od těla sekerou. Konečně s prosbou za odpuštění poroučí svou duši Bohu (*God forgive me!*).

Je třeba si uvědomit, že tuto scénu vnímalo obecenstvo zhruba devadesát let po událostech, které se v ní líčí. Vnímalo je s historickým odstupem a znalostí budoucích, teď už minulých následků, jak to připomíná i prolog hry: „Nepřicházím probouzet váš smích, / teď věci vážné, veliké... vám ukážeme.“ Diváci věděli, že vše nakonec směřuje k rozvodu a k narození Alžběty, ke schizmatu, k dalším popravám a dějinným zvratům, proto není vůbec nepravděpodobné, že sledované události vnímali jako *příčiny* a *předobrazy* toho, co v životě sami viděli a prožili. Navíc byli schopni číst události anglických dějin genealogicky, jako historie konkrétních, dosud žijících rodů. Například doprovází-li vévodu Buckinghamu v citované scéně Sir Nicholas Vaux vzdávaje odsouzenici čest, vybavili si jistě mnozí, že jeho vnuk William Vaux, 3. baron, byl vězněn v Toweru za přechovávání velezrádného jezuity Edmunda Campiona (1581), jeho pravnucek Henry byl oddaným Campionovým žákem a pravnučka Anna Vauxová byla uvězněna v Toweru pro podezření z účasti v Prachovém spiknutí (1605), do kterého byli zapleteni i příbuzné rody Treshhamů, Trockmortonů a Catesbyů (o kterých zase Shakespeare věděl, že jsou jeho vzdálení příbuzní).¹⁶ Tato optika pohledu na historické hry současným interpretům uniká, ale pro Angličany byla a je stejně přirozená jako obeznámenost se vztahy v královské rodině při četbě ranních novin.

Hru o Jindřichu VIII. uvedlo divadlo *Globe* 29. června 1613 a během představení nešťastnou náhodou celé divadlo *Zeměkoule* lehlo popelem. Stalo se tak během 1. scény 4. dějství následkem dělové salvy na oslavu Jindřichova sňatku s Annou Boleynovou, od níž chytla došková střecha a nastal požár. Hra o Jindřichově rozvodu s Kateřinou a rozchodu s Římem se tehdy ještě hrála pod původním názvem „Vše je pravda“ (*All is True*), což dává globálnímu požáru hluboce symbolickou, avšak nezamýšlenou pointu.

Campion jako „poustevník z Prahy“ (*Večer tříkrálový*, IV,2)

Za zmínkou o starém poustevníku z Prahy (*old hermit of Prague*) v řeči šaška nebylo zpravidla hledáno nic než rozpustilé veselí plné nejasných, dvojsmyslných či nesmyslných narážek, jimiž komedie o zachráněných sourozencích a potrestaném Malvoliovi oplývá a do nichž si může vmyslet „co kdo chce“ (*What you will*) – jak zní podtitul této nejhranější Shakespearovy hry. Tak Otakar Vočadlo ve svých poznámkách píše, „nemůžeme sice šplechty šaška Festa brát vážně, ale není vyloučeno, že je tu nějaký ohlas legendy o sv. Prokopovi nebo snad o sv. Janovi (Ivanovi) pod Skalou. (...) Fr. Doucha považuje pražského poustevníka za šaškovu smyšlenku“.¹⁷ Celá replika zní v Sládkově překladu následovně:

ŠAŠEK: *Bonos dies*, pane Tobíáš; neboť jako ten starý pražský poustevník, jenž nikdy neviděl péro ani inkoust, velmi vtipně řekl neteři krále Gorboduka: „To, co jest, jest,“ – tak já, jsa panem farářem, jsem panem farářem, neboť co jiného jest „to“ než „to“ a „jest“ než „jest“?

Richard Desper v pozoruhodné studii uveřejněné roku 1995 v *Elizabethan Review*¹⁸ zde shledal narážky na anglického jezuitu Campiona, proslulého svým působením na pražské koleji v letech 1574–1580, odkud pak odešel na missii do své rodné vlasti (opustil Prahu 25. března 1580). Campion působil v pražském Klementinu jako učitel filosofie a rétoriky, kazatel a pisatel školních her, z nichž nejznámější, *Ambrosie, aneb císař Theodosius biskupem Ambrožem ku pokání přive-*

dený, zde byla sehraána, a v Praze Campion založil první Mariánskou družinu (*sodalium*) a zde byl také roku 1578 vysvěcen na kněze arcibiskupem Antonínem Brusem z Mohelnice.

Desper uvádí tyto důvody: Praha byla posledním Campionovým působištěm před odchodem do Anglie. Výraz „hermit“ – poustevník může značit jednak člověka, který se odebírá do samoty, aby hledal své posvěcení, jednak i toho, kdo žije ve vyhnanství od lidí, v Campionově případě i od vlastního národa (neboť jediný Angličan, který jej v Praze navštívil, byl básník a dvořan Philip Sidney, syn místodržícího generála v Irsku, s jehož otcem se Campion znal z Irska a jehož byla Holinshedem věnována třetí kniha *Kronik*, Shakespearův pramen, o němž jsme výše pojednali). Nuže, výraz „poustevník“ musíme chápat v naznačeném smyslu.

Feste dále říká: „...jenž nikdy neviděl péro ani inkoust“, což podle Despera odkazuje k epizodě, která se přihodila během třetí ze série čtyř „konferencí“ s protestantskými teology, které byly Campionovi dovoleny pouze ve zdech Toweru a v přítomnosti publika vesměs složeného z vládních informátorů. Campion tehdy (23. 9. 1581) naléhavě a marně žádal svého oponenta, cambridgského teologa Williama Fulkea, aby mu byla dopřána svoboda psát a dělat si poznámky: „Opatřte mi inkoust a papír, budu si psát“, což mu bylo opakovaně odepřeno, stejně jako možnost nahlížet do děl sv. Augustina a Jana Zlatoústého. Campion, autor *Deseti důvodů* a „Závěti“ (*Brag*), byl příliš obávaný polemik na to, aby mu bylo vyhověno, a tudíž se nedočkál papíru, inkoustu ani pera.

Dále: „...velmi vtípně odpověděl neteři krále Gordobuka...“ Jak by se vůbec mohl pražský poustevník nějak setkat s neteří Gordobuka, mýtického pohanského anglického krále? Výraz *niece* lze vyložit i jako příbuzná či snad i nástupkyně (podobně jako výraz *cousin* neznamená jen bratrance). Desper si Gordobukovu neteř spojuje s Alžbětou, anglickou panovnicí, s níž se Campion v životě setkal osobně. Poprvé, když ji, teprve šestnáctiletý, vítal připravenou řečí jménem studentů Svatojánské koleje v Oxfordu (3. 9. 1566), a ta jej pak svěřila do patronace hraběti z Leicesteru. O dalším setkání sice nejsou pramen-

né záznamy, ale víme, že v době svého uvěznění, tedy pětadvacet let poté, byl převezen tajně (25. 7. 1581) večer lodí z Toweru k rozhovoru s Leicesterem a pány Bromleym a Huttonem, kteří mu jménem královny nabízeli svobodu a přízeň, pokud se zřekne „papežectví“. Podle nepotvrzené tradice byla v nějaké chvíli přítomna rozhovoru s Campionem i sama Alžběta I. Tohoto rozhovoru by se snad mohla týkat i odpověď příbuzné krále Gordobuka: „To, co jest, jest.“ – Za tímto neproniknutelným výrokem pražského poustevníka tuší Desper jakousi základní filosoficko-teologickou afirmaci Boha a jím stvořené reality. Bůh odpovídá Mojžíšovi *Jsem, který Jsem*, či *Jsem, kterým se Stávám*. Svořená skutečnost je potvrzena Božím Vtělením a Bůh je v eucharistii skutečně přítomen. Všechna *kladná* „jest“ jako by nesla polemický náboj vůči všem a všemu, co chce ze skutečnosti něco ubrat, nějak ji ochudit, něčím popřít. Připusťme, že jde o velmi spekulativní předpoklad a výpomoc z nouze, a přece „na tom něco je“, neboť Feste dále říká: „...tak já, jsa panem farářem, jsem panem farářem...“ Víme, že Feste žádným farářem (*Master Parson*) není, jenom se chystá předstírat, že jím je, aby pozlobil Malvolia ve vězení. Souzvučnost slov *Parson* (kněz) a *Parsons* (vlastní jméno) mohla navodit další asociaci; Robert Parsons, jehož jméno se také psalo Persons, byl známým jezuitským misionářem a knězem působícím v úzkém spojení s Campionem a během jejich společné misie byl Parsons dokonce Campionovým představeným. Po jejím, světsky řečeno, neúspěchu se Parsons vrátil na druhou stranu Lamanšského průlivu, stal se rektorem jezuitského semináře v St. Omer a odtud působil jako nejobávanější exilový pamfletista a polemik, jehož knihy byly tajně dováženy do Anglie a na nějž se zaměřovaly celé skupiny anglických špehů (byl tedy něco jako Pavel Tigris své doby). Shakespeare je zase s Robertem Parsonsem spojen zlostným výrokem historika Johna Speeda, jímž v roce 1611 stíhá „toho papežence a jeho básníka“ (*this Papist and his Poet*), že znectil památku Sira Johna Oldcastla, lolarda a mučedníka považovaného za předchůdce reformace, jehož Shakespeare zesměšňuje v postavě Falstafa.¹⁹ Tudíž: „Master Parson“ = Robert Parsons = Parsons & Campion = 1580/81.

Šašek Feste se strýčkem Tobiášem přichází k věžeňské mříži, přes kterou je Malvolio zapřísahá, že není šílený, ale normální, a ustavičně je žádá o svíci, pero, inkoust a papír (*candle, pen, ink and paper*). Malvolio sám jistě není komickým Campionovým ztělesněním, vždyť je jednoznačně určen jako sluha, puritán a mstivý škarohlíd. Scéna by však mohla brát osvobozující komiku z inverzní záměny a komické pomsty na lidských typech obávaných alžbětinských vězňů a skřipcomistrů (*rack-masters*), jakými byli Walsingham, Topcliffe nebo soudce Young. Když se mluvilo o vězení třeba i v komedii, šly u alžbětinců komické asociace leckdy stranou.

Pokud jsme v této studii sledovali přítomnost Edmunda Campiona v Shakespearových hrách, můžeme se spokojit i jen s prvním z našich příkladů, neboť ten zůstává rukolapný a neoddiskutovatelný. Vedle užití citátu dává vyvstat stylistickým a syntaktickým podobnostem mezi Campionovým a Shakespearovým souvětím. Druhý je mnohem více věcí politické a náboženské sensibility a závisí na způsobu tázání diváka po příčinách a důsledcích zobrazené historické události i po smyslu celé divadelní hry a jejího děje. Třetí příklad, převzatý z Despera, je mnohem nejistější. Jde spíš o průnik několika asociací, které se snaží zaplnit prázdno mezi „poustevníkem z Prahy“ a „neteří krále Gordobuka“. Přece je tu však jedna okolnost kolem spojení slov „*pen, ink and paper*“, kterou Desper neuvádí a která staví jeho konstrukci do příznivějšího světla, a proto ji uvedu na závěr.

Onoho studeného, deštivého, blátivého rána 1. prosince 1581 se na Campionovu popravu přišel podívat i Henry Walpole, student právnické koleje Gray's Inn. Byl protestant, avšak nábožensky vlažný. Přišel se jen podívat. Když po rozčtvrcení Campionova těla vhodil kat část do kotle s vařící vodou, vyšpláchla krupěj mučednickovy krve zředěná kapkou vody a vsákla se do Walpolova kabátce. Nositel hned pocítil, jak se později vyznal, že se musí stát katolíkem, a po své konverzi se jím skutečně stal. Vystudoval seminář v Remeši, byl vysvěcen, vrátil se tajně do Anglie, kde ho brzy chytili, uvrhli do Toweru, odeslali do Yorku, a tam roku 1595 Walpole i ve způsobu svého umučení Campiona následoval. O tom všem neměl Henry Wal-

Místo Tyburnského popraviště. Kruh s mosazným nápisem na refýži u křižovatky Bayswater Street a Edgware Road označuje *The Site of Tyburn Tree*. Za silnicí Hyde Park, nalevo Marble Arch.

pole ani potuchy v den, kdy se vracel z Tyburnského popraviště smuten domů, kde usedl a napsal báseň ke cti mučedníka, jehož krupěj krve si přinesl na svém kabátě. Báseň má třicet šestiveršových slok a začíná slovy: „*Proč papír, inkoust, pero беру si / a volám rozum sobě na pomoc / když vzpomínky jsou pro smrtelníky / a jména svatých nemá v moci noc / vždyť Anděl je z polnic vytrubují / a o jich slavné smrti vypravují...*“²⁰ Když se Walpolova báseň „*Why do I use my paper, ink and pen*“ dostala do rukou jeho současníku, skladateli a reku-santu Williamu Byrdovi, zhudebnil ji do jednoho ze svých nejkrásnějších madrigalů. Alespoň něco z toho nemohlo zůstat neznámo právníkům, kteří na Hromnice roku 1602 přihlíželi v Middle Temple představení *Večera tříkrálového*, ale mnohé z toho bylo jistě známo Byrdovu známému, Williamu Shakespearovi, autoru této komedie záměn, ve které aby se čert vyznal.

Poznámky:

¹ Petr Osolsobě, „Nemáte-li ctnost, tak si ji osvojte, Hamletovo postrádání ctnosti“. In *Kontexty*, roč. VI, č. 3/2014, s. 42–53. Obě stati otištěné v *Kontextech* vznikly s podporou Grantové agentury ČR projektu GAP409/12/0952 – *Edmund Campion: Umění dramatu, rétorika a literární obraznost*.

² Disputace proběhly ve dnech 31. srpna a 18., 23. a 27. září, vždy ráno a večer. Srov. James V. Holleran, *A Jesuit Challenge: Edmund Campion's Debates at the Tower of London in 1581*. Fordham Uni. Press, N.Y. 1999.

³ Edmund Campion, *Rationes Decem: quibus fretus certamen adversaris obtulit in causa fidei Edmundus Campianus, e Societate*

Nominis Iesu presbyter allegatae ad clarissimos viros, nostrates academicos. „Deset důvodů: předložených vzdělaným mužům, našim akademikům, jimiž vyzývá Edmund Campion, kněz Tovaryšstva Ježíšova, své protivníky k disputaci o věcech víry“. *Deset důvodů* bylo poprvé vytištěno v tajné tiskárně ve Stonor Parku u Henley roku 1581.

⁴ W. J. Birch, *Inquiry into the Philosophy and Religion of Shakespeare*. London 1846.

⁵ Několik užitečných informací a odkazů obsahuje heslo *Shakespeare's religion* ve Wikipedii. http://en.wikipedia.org/wiki/Shakespeare%27s_religion

⁶ Pozoruhodný je fakt, že Richard Simpson byl rovněž autorem dosud nepřekonané biografie Edmunda Campiona z roku 1867, která je zdrojem nejen slavného literárního Campionova životopisu z pera romanopisce Evelynu Waughu, ale i důkladné hagiografie Antonína Rejzka, S. J., *Blahoslavený Edmund Campion* vydané v Brně roku 1889. Simpsonovu biografii *Edmund Campion* vydal doplněnou a rozšířenou Peter Mary Joseph (Gracewing, Leominster 2010).

⁷ John Finnis, *Shakespeare's Patriotic Resistance*. Nahrávka tří přednášek na <http://web.princeton.edu/sites/jmadison/calendar/video/v1011.html>

⁸ Srov. John Finnis, Patrick Martin, „Another Turn for the Turtle: Shakespeare's Intercession for Love's Martyr“. In: *TLS*, 18 April 2003, s. 12–14.

⁹ Srov. E. A. J. Honigman, *Shakespeare: The Lost Years*. Manchester Uni. Press, Manchester 1998 (1985), s. 15.

¹⁰ Robert Bearman, „Was William Shakespeare William Shakeshaft?“. In *Shakespeare's Quarterly* 53, Spring 2002, s. 83–94.

¹¹ *The Reckoned Expense. Edmund Campion and the Early English Jesuits*. Ed. Thomas M. McCoog, Boydell Press, Suffolk 1996.

¹² Edmund Campion, *Two Bokes of the Histories of Ireland*. Ed. A. F. Vossen z MS Jones 6 v Bodleian Library Oxford. Van Gorcum, Assen, Netherlands 1963.

¹³ Raphael Holinshed, *Chronicles*, 2. ed. (1587), A 2, úvodní dedikace Henry Sidneymu: „...two bookes of the Irish histories,

compiled by one Edmund Campion, fellow sometime of S. Iohn Baptists college in Oxford, verie well penned certeinlie, but so breefe, as it were to be wished... him to have used more leasure... for as he himselfe confesseth, he had not past ten weekes space to gather his matter... I resolved to... following Campions order, and setting downe his owne words... in no wise to defraud him of his due deserved praise.“ Překlad v textu P. O.

¹⁴ Cituji překlad Antonína Klášterského. In: W. Shakespeare, *Historie II., Básně*. Praha 1964, s. 212–215.

¹⁵ Raphael Holinshed, *Chronicles*, 2. vyd., 1587, III, 917/2/ 20. Cituji podle G. Bullougha, *Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare*. London 1957–1975, vol. 4, s. 477.

¹⁶ Srov. Richard Simpson, *Edmund Campion*, London 1867, 1907. Rovněž recentní životopis rodiny Vauxů od Jessie Childsové, *God's Traitors. Terror and Faith in Elizabethan England*. London 2014.

¹⁷ Ot. Vočadlo, Poznámky – Večer tříkrálový. In: W. Shakespeare, *Komedie II.*, Praha 1959, s. 627.

¹⁸ C. Richard Desper, „Allusions to Edmund Campion in Twelfth Night“. In: *Elizabethan Review*, Spring/Summer 1995.

¹⁹ Srov. Jean-Christophe Mayer, „This Papist and his Poet: Shakespeare's Lancastrian kings and Robert Parsons's Conference about the Next Succession“. In: *Theatre and Religion: Lancastrian Shakespeare*. Ed. R. Dutton. Manchester Uni. Press, Manchester and New York 2003, s. 116.

²⁰ Celý text Walpolovy ódy na Campiona in: Richard Simpson – Peter Joseph, *Edmund Campion*. Gracewing, Herefordshire 2014, s. 526–30. Překlad první sloky v textu P.O.

Z připravované monografie Petra Osolsobě *Edmund Campion*, která vyjde v nakladatelství Barrister & Principal v příštím roce.

Petr Osolsobě vyučuje estetiku, filosofii a dramatická umění na Masarykově univerzitě a Janáčkově akademii múzických umění v Brně.

Lev Borský: románový osud s prvky antické tragédie

Otázky pro historika Josefa Tomeše

Podle svědectví pamětníků byl Lev Borský mužem vyhraněných, často radikálních až extrémních názorů, ideové a morální integrity, otevřeného a přímého vystupování. Vynikal širokým vzděláním a jazykovými znalostmi (ovládal němčinu, francouzštinu, angličtinu, ruštinu a italštinu), byl výmluvným debatérem i příjemným společníkem. Jeho vnější bojovnost a smysl pro riskantní, dobrodružné politické akce měly protějšek v jemné, citlivé povaze, známé jen nejbližším přátelům.

„Borský byl postavou velmi vyhraněnou v počtu politiků a publicistů českých,“ napsal v roce 1920 o Borského předválečné činnosti historik a publicista Jan Heidler. „Vynikal mezi nimi krajním vypětím stanoviska, houževnatou soustředěností k cíli, zvláštní logičností, odvážnou až k samé hranici hazardnosti, a přece bezpečně jistou – ale nejvíce tím rozhodným vojenským hlediskem v politice. Odtud ta vědomá a promyšlená soustavnost, s jakou připravoval národ na evropskou katastrofální válku a na postup v ní.“

Zdá se, že začátek první světové války je v tomto roce mohutně připomínán nejen v celé Evropě, ale i v českém prostředí (konference odborné i popularizační, články, knihy, akce všeho druhu, modlitby za padlé). O čem podle vás svědčí takový enormní zájem? Překvapuje vás?

Publicita, jež provázela a provází letošní sté výročí vypuknutí první světové války, její šíře a kvalita mne – upřímně řečeno – mile překvapila. Stav historické paměti asi není tak zlý, jak se někdy zdá z různých anket či účelových novinářských článků, když ani českou veřejnost nezajímá pouze historie spjatá s nějakým skandálním odhalením z nedávné minulosti. Na druhé straně sté výročí je „kulaté“ výročí par excellence a první světová neboli Velká válka představuje mimořádně významné, osudové dějinné drama, jež tragicky zasáhlo do života milionů rodin prakticky ve všech evropských a v řadě mimoevropských zemí, drasticky poznamenalo desetimiliony svých aktérů, zásadně změnilo mapu světa a výrazně předznamenalo historický vývoj v neklidném a nepřítelstevném 20. století, v jehož dozvucích žijeme dnes my. Přestože nás od počátku oné války dělí dlouhých sto let, jde o události, které prožívali prarodiče značné části a rodiče menší

části našich současníků. S lety 1914–1918 jsme tedy spjati většími pouty, než by se na první pohled zdálo; lze je považovat za vzdálenější kořeny naší přítomnosti, které mnohými svými ději a mementy mohou naléhavě oslovit i aktéry dnešní neméně konfliktní doby.

Připadá mi, že v českých zemích se konečně touto vzpomínkou na válku také začíná důkladně vzpomínat na staré Rakousko, tedy přesněji Rakousko-Uhersko. Obraz staré monarchie byl zastřen jak první republikou, tak komunismem. Nyní tento obraz začíná znovu silně probleskovat, i když v souvislosti s válkou jde o staré mocnářství v posledním tažení, a to doslova a do písmene. Máte podobný pocit návratu „rakouských dějin“?

Při vzpomínání na první světovou válku není v českém kontextu možné pominout Rakousko-Uhersko, monarchii, jejíž součástí byly tehdy české země, která patřila k velmocím, na válce zúčastněným, jež hrála podstatnou roli při samém vypuknutí války, v jejíž armádě bojovaly tisíce Čechů a proti níž se zaměřoval český národní odboj. Položíme-li si nepominutelnou otázku, jak byla česká společnost na válku připravena, s jakými pocity, představami a cíli do ní vstupovala

a jaké možnosti jí ve válce objektivně kynuly, musíme se vyrovnat s otázkou, jaké poměry panovaly v habsburské říši, jaké zde bylo postavení a potenciál Čechů, jak se vyvíjel jejich vztah k celku říše. Dnešní doba poskytuje dostatečný prostor a historický odstup pro objektivní posouzení poměrů v Rakousko-Uhersku v posledních předválečných letech i perspektiv českého národa v jeho rámci.

Bez ohledu na letošní výročí jsme však již mnoho let svědky vzrůstajícího zájmu širšího kulturního publika o historii a realie někdejší habsburské monarchie, spojeného s nostalgickou evokací jejích tradic. Tento trend není většinou nesen politickými sympatiemi k rakousko-uherské monarchii jako státu, ale především reminiscencemi příznačné *belle époque* před rokem 1914, vyznačující se jedinečnou kulturní a společenskou atmosférou, skrývající v sobě předzvěst neblahých věcí příštích, zatím zahalenou do secesní ornamentiky i operetních melodií, ale zároveň doby všestranného rozvoje českého národa a mimořádného rozkvětu českého umění.

Návraty do této doby souvisí, myslím, i s potřebou části společnosti upnouti se k nějakému „zlatému věku“, jehož představu uvedeného období ideálně naplňuje. V dobách komunistického režimu představovala tuto *aetatem auream* meziválečná Československá republika, na jejíž tradice se snažilo navázat i polistopadové Československo a Česká republika. Zpřítomnění staré monarchie jako někdejší „širší vlasti“ souvisí možná i s reflexí postupující evropské integrace a relativizace národního státu.

Historie první války je samozřejmě v českých očích historií zahraničního odboje, vedeného Masarykem, na tom se asi mnoho nezmění. Možná se ale změní, či alespoň poupraví, interpretace toho, co se dělo v letech 1914–1918 doma, nemyslíte? A možná i výklad Masaryka by potřeboval nějaké osvěžení, které třeba přijde i prostřednictvím výročí...

První světová válka je u nás nedílně spjata s českým protirakouským odbojem, rozvíjejícím se od jejího počátku jednak na zahraniční, jednak na domácí frontě s konečným cílem vytvoření samostatného českého, respektive československého státu. Zatímco historie zahranič-

ní diplomatické a vojenské akce, vedené T. G. Masarykem, Edvardem Benešem a M. R. Štefánikem a reprezentované bojovým nasazením československých legií, je v hrubém nárysu širší veřejnosti známa, o domácím odboji, neméně důležitém a v závěru války sehravším rozhodující roli při faktickém vzniku samostatného státu, se ví jen hodně málo nebo vůbec nic. Je to mimo jiné důsledek jednostranného zdůrazňování zásluh zahraničního a podceňování domácího odboje v době první republiky. Přál bych si, aby v příštích čtyřech letech byly v souvislosti se stým výročím důstojně připomenuty hlavní aktivity a mezníky domácího odboje i jeho téměř zapomenutí protagonisté: Přemysl Šámal, František Sís, Karel Kramář, Alois Rašín, Jiří Stříbrný, Antonín Hajn, Antonín Kalina, Viktor Dyk, posléze Antonín Švehla a František Soukup, anebo Bedřich Štěpánek a Lev Borský, patřící zprvu k domácímu, v závěru války pak k zahraničnímu odboji.

V mnoha diskusích tohoto roku se objevují jména postav České strany státoprávně pokrokové, která si od války slibovala mezinárodní řešení české otázky. Čím si vysvětlujete toto intelektuální „vidění budoucnosti“? Proč právě tato strana a její představitelé? A jak vyložit skutečnost, že je skoro nikdo v předvečer války nevnímal?

Role České strany státoprávně pokrokové v předvečer první světové války je opravdu jedinečná a přímo donkichotská. Nepočetná, převážně intelektuálská strana, bojující pro nedostatek financí neustále o přežití, se v době rozpuku stavovského stranictví a důrazu na každodenní praktickou politiku soustředila na obhajobu českých celonárodních zájmů, a protože nereprezentovala konkrétní zájmové, sociální či hospodářské skupiny, tak či onak usilující o pozitivní prosazení v rámci daných poměrů říše, mohla si dovolit „luxus“ vyhraněného politického radikalismu a negativismu. Ve svých řadách měla vynikající intelektuální osobnosti, dohlédající za obzor přítomného politického dění. Představovala spíše ideově politický klub či (bez pejorativního příděchu řečeno) sektu, jakýsi nacionalistický a radikalistický protějšek známější Masarykovy realistické strany.

Jako jediná z dobových českých politických stran se programově orientovala na blížící se velkou evropskou válku (v dobové terminologii „konflagraci“)

a s ní spojenou možnost mezinárodního řešení české otázky a obnovy samostatného českého státu. Na rozdíl od převážné většiny české politické reprezentace se již v této době rozešla s Rakousko-Uherskem, jež považovala za spojence německé pangermánské imperiální expanze, ohrožující životní zájmy českého národa. Zpochybňovala možnost změny zahraničněpolitické orientace monarchie i úspěch vnitřních reforem říše. Požadovala samostatnou českou zahraniční politiku, jež by se snažila získat pro „českou věc“ podporu velmocenských protivníků Rakousko-Uherska a Německa – mocností Trojdohody –, a tak ještě v hlubokém míru předjímala program českého zahraničního odboje za budoucí války.

Své stanovisko k aktuální mezinárodní situaci, k blížícím se světodějným událostem a postoji českého národa k nim veřejně formulovala v manifestu, který přijala na svém sjezdu 17. května 1914 a v následujících dnech opakovaně publikovala ve svém deníku *Samostatnost*, dokonce i v ruském a francouzském překladu. Zde se mimo jiné na adresu české veřejnosti, ale i rozhodujících politických kruhů dohodových mocností výmluvně deklaruje, že Češi mohou postavit „nejméně půlmilionovou armádu pro Slovanstvo nebo Německo, pro Trojspolek nebo Trojdohodu“. Přes svůj zastřeně, nicméně srozumitelně „velezrádný“ charakter byl manifest in extenso uveřejněn *bez jediného cenzurního zásahu*, což svědčí o liberálních poměrech v předválečném Rakousku. Na druhé straně je příznačné, že v české veřejnosti nevyvolal žádnou odezvu, jenom *Právo lidu* uštěpačně poznamenalo: „Ukazuje se tu stará víra státoprávníků ve veliký poprask, který nastane v Rakousku snad již za pár měsíců. S takovými naivnostmi mohou počítat věru jenom politické děti.“

Státoprávně pokroková strana byla až do vypuknutí války vnímána jako podivínská Cassandra, jejíž apely nelze brát vážně. Převážná většina české společnosti si válku nepřála a rakousko-uherskou říši považovala za nutnou základnu dalšího rozvoje českého národa; přitom ovšem toužila po „spravedlivém Rakousku“, jež by poskytlo českému národu dostatečnou autonomii, odpovídající stupni jeho rozvoje a jeho podílu na prosperitě celé monarchie. Vypuknutí války otřásl dosavad-

Lev Borský.

ní realitou rakousko-uherské říše a nastolilo nové, tvrdě represivní poměry. Následující politický vývoj dal za pravdu státoprávním pokrokářům, jejichž prapor postupně převzala větší část české politiky. „Nás bylo málo jen, než přišly tisíce,“ resumoval Viktor Dyk.

Ve svých textech se věnujete postavě Lva Borského (1883–1944), jednoho z redaktorů deníku Samostatnost, v němž se ozývaly hlasy členů státoprávně pokrokové strany. Čím Vás tato postava oslovila především? Polemickou s Masarykem, zájmem o Nietzscheho, hledáním politických alternativ?

Lev Borský představuje originální osobnost české žurnalistiky, politiky a kultury před rokem 1914 i v meziválečném období, do nichž se výrazně zapsal svými osobitými názory a postoji i svou neúnavnou aktivitou v zápase za samostatný český a posléze československý stát.

Fascinující je však již samotný jeho životní příběh. Syn ze zámožné kolínské židovské rodiny (původním jménem Leo Bondy) se od útlého mládí hlásil k českému národu, identifikoval se s jeho politickým zápasem a posléze se stal jedním z protagonistů radikálního českého nacionalismu. Vystudoval filosofii a historii na vídeňské a pražské české univerzitě a již za studií přispíval do řady novin a časopisů. Toužil cestovat po Evropě a působit ve prospěch českých a slovanských zájmů na mezinárodním poli. Zakotvil ve státoprávně pokrokové straně, stal se jejím publicistickým mluvčím a ideo-

logem, hlavním tvůrcem její „katastrofální“ zahraniční politiky, počítající s brzkou celoevropskou válkou, i aktérem jejích zahraničněpolitických, často konspiračních aktivit, jež namnoze i sám financoval. Od počátku války se podílel na domácím odboji a zároveň se opakovaně neúspěšně pokoušel o odchod do zahraničí. Mezitím musel jako záložní důstojník narukovat do rakousko-uherské armády a na čas se ocitl v první linii na ruské frontě, kde byl těžce raněn. Po návratu do civilu působil v nejtěžších válečných letech jako český novinář ve Vídni. Na konci války se mu konečně podařilo uprchnout do ciziny, zapojil se do československého zahraničního odboje a těsně po vzniku samostatného Československa se stal jeho prvním vyslancem v Itálii. Pro rozpory s Edvardem Benešem nakonec diplomacii opustil a dalších dvacet let působil jako redaktor a komentátor deníku *Národní politika*, čelný reprezentant české nacionální pravice, výrazný kritik politické skupiny „Hradu“ a oponent oficiálního výkladu historie protirakouského odboje za první světové války. Osm let též přednášel na Svobodné škole politických nauk v Praze. Patřil k výrazným osobnostem pražské intelektuální elity dvacátých a třicátých let, byl členem zednářské lóže Národ a Pánského klubu v Obecním domě, kde často a rád diskutoval se svými početnými přáteli různé politické orientace. Paralelně se svou novinářskou a politickou činností se věnoval filosofickým studiím a úvahám, ovlivněným Nietzschem a Spenglerem a vyústivším ve třicátých letech ve formulaci vlastní biologické filosofie, v lecčems korespondující s autoritativními ideologiemi a fašismem. Za německé okupace, před níž odmítl uprchnout, se stal obětí rasové perzekuce a jeho život skončil v plynové komoře v Osvětimi. – Není to románový osud, drama s poinitou antické tragedie? V každém případě by si Borský zasloužil kritickou historickou monografii.

Mohl byste stručně vylíčit názorový vývoj Lva Borského těsně před válkou a za války? Samozřejmě mám na mysli zejména jeho stanovisko vzhledem k samostatnému českému státu. A jak případně proměnila (radikalizovala) jeho smýšlení účast ve válce – v řadách rakousko-uherské armády? Borský byl svým vzděláním i založením filosof; filosofii se chtěl věnovat i akademicky a uvažoval o habilitaci.

Vstřícný zájem o Nietzscheovu filosofii ho posléze přivedl k napsání monografie *Bedřich Nietzsche. Vývoj jeho filosofie* (1912), vyrovnávající se s osobností a dílem tohoto myslitele. Pod nesporným Nietzscheovým vlivem pak utvářel i svá vlastní filosofická a sociologická východiska. Proti demokratismu stavěl aristokratický individualismus, kult silného jedince spojoval s ideálem zdravého a silného národa, podtrhoval význam biologického základu společnosti. Vyznával naturalistický až cynický politický realismus, který se snažil prakticky uplatnit i v zápase za nezávislý český stát.

Kriticky vystupoval proti filosofickému humanismu svého univerzitního učitele T. G. Masaryka a polemizoval s jeho koncepcí českých dějin, formulovanou v *České otázce*, dokazoval, že v dějinách převažuje a vítězí *vůle k moci* nad *vůlí k dobru*. Ve svých filosofických reflexích i ve své politické publicistice soustavně zdůrazňoval požadavek sebevědomého, vojensky zdatného, výbojného národa a zásadní význam vojenského faktoru v dějinách. Tím ještě před válkou předjímal český *válečný zážitek*, který zanedlouho spolu se svými vrstevníky sám autenticky procítil na válečném bojišti. Své filosofické úvahy rozvíjel i během války, kdy byl jinak plně zaujat odbojovou činností, například opakovaně na jaře 1918 při svém pobytu v Haagu v rozhovorech s Emilem Fillou, který je později reprodukoval ve vzpomínkové knížce *Hlídky české Mafie v Holandsku* (1934): „Lid se musí vésti k vojně a ne ke vzdělání. [...] Ta vaše kultura vede bezpečně k dekadenci, neboť lid nesmí znát ani pravdu, aby byl schopen výboje. Pravdu si musí ponechat horní kasta pro sebe. Bez pravdy lid zůstane poddajný. Vzorem zůstanou vždy jesuité, geniální římská církev, brahmáni a snad kněžská kasta v Egyptě...“

V logické návaznosti na toto své celoživotní směřování formuloval ve třicátých letech pod Nietzscheovým a Spenglerovým vlivem tzv. biosofii či biologickou dějinnou filosofii, odmítající moderní civilizaci, humanitní demokracii, pacifismus a intelektuální kulturu a propagující návrat k přírodě, spartánskou askezi, vojenský smysl. Systematicky ji vyložil v knize *Vůdcové lidstva a jeho svůdci* (1934), v níž in extremis završil mnohé ze svých postojů, formujících se již před první světovou válkou a v jejím průběhu. Poplaten svému

„biosofickému“ stanovisku, vystupuje zde s protikladem stárnoucích a mladých národů a požadavkem omlazení lidstva podle receptu: „Bylo-li dosud správné krotit lidstvo humanitou, je nyní už třeba opaku: posíliti lidstvo stárnoucí ideálem mužnosti.“ Tento postulat je pak konkretizován v dílčích požadavcích jako zdůraznění mužných ctností, odmítnutí intelektuální kultury, boj proti vylidňování venkova, proti emancipaci žen a za zvýšení počtu dětí atd.

Přestože Borského rozborům a závěrům nelze nepřiznat moment reflexe mnohých civilizačních problémů, v dnešní době více než ve třicátých letech 20. století naléhavých a přímo palčivých, jeho východiska vedou i k následujícím nebezpečným konsekvencím: „...místo krocení bude již třeba injekcí opačných, povzbuzujících, ponoukajících od netečné zesláblosti k činnému životu. Mussolini a Hitler nejsou ničím jiným než pokusem o tuto injekci a to stačí, aby byli i při všech chybách moudřejší, státničtější, vůdcovstější než jejich sociologičtější nebo dokonce filosofičtější protinožci. Jsou na cestě užitečné pro lidstvo, ale neimponují svým studovaným odpůrcům jen proto, že prý nemají své filosofie rovnocenné filosofiím starým. Tu dává teprve nová filosofie biologická.“

Co je známo o vztazích Borského s Masarykem a Benešem? Jak se konkrétně projeví jejich ideové rozdíly?

Borský patřil na pražské univerzitě k žákům T. G. Masaryka, jenž posuzoval a jako *výbornou* ocenil i jeho disertační práci *Moderní pojmání předmětu, rozsahu a úkolu psychologie* (1908). Podobně jako Viktor Dyk se od mládí vůči Masarykovi kriticky vymezoval, nicméně respektoval jeho mimořádnou osobnost; v roce 1912 mu věnoval svou nietzschovskou monografii s vlastnoruční uctívou dedikací (kniha se zachovala v Masarykově knihovně, nyní v majetku Ústavu T. G. Masaryka). Podle všeho se zprvu snažil, aby ho profesor přijal do svého okruhu. Za první světové války, v době svého krátkého odbojového poslání v Holandsku, si stěžoval Emilu Fillovi: „Až jsem pochopil, že mne mezi sebe nepustí, tak jsem začal být činný jinde a účinněji. Chtěl jsem se habilitovat, ale Masaryk mne poslal na Krejčího – že to není jeho obor – a tam ovšem mi řekli, co si Masaryk přál. Potom jsem žádal

Masaryka, aby mi dopomohl na srbskou univerzitu v Bělehradě.“

Za první světové války se Masaryk s Borským setkali na společné frontě protirakouského odboje. Na jaře 1915 organizoval dr. Beneš z Masarykova popudu svůj odchod do exilu společně se Lvem Borským a Viktorem Dykem. Odchod se nakonec nepodařilo realizovat a do zahraničí odešel v září 1915 pouze Beneš. Na rozdíl od Dyka se Borský do exilu nakonec dostal, ale až v závěru války. V Paříži navázal spolupráci s Benešem, ale vzápětí se s ním střetl v otázce přechodu československých legionářů z Ruska na západní frontu: zatímco Beneš přechod podporoval, Borský doporučoval setrvání legií na strategicky významné ruské pozici a využití jich v okamžiku mírových jednání k prosazení československých požadavků. Beneš byl sice ideově pragmatičtější než Masaryk, byl však stejně autoritativní osobností jako Borský, takže „padla kosa na kámen“. Ještě ostřeji se Borský konfrontoval se Štefáníkem. Další problémy nastaly poté, co byl jmenován prvním československým diplomatickým zástupcem v Itálii a v roce 1919 se ocitl v samém ohnisku krize československo-italských vztahů v souvislosti s jednoznačným příklonem československé zahraniční politiky k Francii a s neuspokojením italských aspirací na pařížské mírové konferenci. Nesouhlas s Benešovou politikou vedl pak počátkem roku 1920 k Borského odchodu z diplomacie.

Za první republiky patřil Borský k hlavním představitelům české nacionální pravice, oponentům politické skupiny „Hradu“ a Benešovy zahraniční politiky, zvláště její přílišné vázanosti na versailleskou mírovou soustavu a Společnost národů, i k odpůrcům oficiálního výkladu historie prvního odboje, který se pokusil korigovat polemickou knihou *Znovudobytí samostatnosti* (1928), vydanou k desátému výročí vzniku Československé republiky. Zde vyzdvihl zásadní význam protibolševického vystoupení československých legií v Rusku a pražského převratu 28. října 1918 pro vznik samostatného československého státu a zpochybnil prvořadě zásluhy politicko-diplomatické akce Masarykovy a Benešovy: „Do této doby hájím teorii, že naše samostatnost byla dobyta rovnocenně: 1. vojenskými činy československého vojska na Sibiři a jeho posicí v Rusku v době rozhodování o nás; 2. činem 28. října a jeho

vojenským uhájením dne 30. října 1918 v Praze, tedy zásluhou vojenského odboje, jak zahraničního, tak domácího. Oba tyto rozhodující činy byly pak provedeny proti zákazu předsedy Národní rady v Paříži Masaryka a generálního sekretáře jejího Beneše. Proti jejich zákazu zvítězili vojáci Gajda, Čech, Medek, Pavlů a jejich druhové na Sibiři. A proti zákazu Benešovu „nedělali v Praze revoluci, dokud on nedá z Paříže pokyn“ zvítězili definitivně a stát československý utvořili členové Národního výboru dr. Rašín, Antonín Švehla, Jiří Stříbrný a podplukovník inž. Šubrt, vůdce důstojníků, odzbrojivších dne 30. října rakouského podmaršálka Kestřánka a náčelníka štábu plukovníka Stuscheho, chystající protipřevrat.“

Píšete, že po celé poválečné období Lev Borský psal do Národní politiky a přednášel zahraniční politiku na Svobodné škole politických nauk v Praze. Mohl byste charakterizovat toto periodikum a tuto školu, případně základní myšlenky, které tam z úst Lva Borského zazněly?

Národní politika, kmenový list Lva Borského v letech 1921–1939, byla nezávislým (soukromým, stranicky nepoplatným) českým deníkem, vydávaným v letech 1883–1945 v Praze tiskařským závodem Politika. Vynikala svou zpravodajskou a inzertní částí; politicky zastávala konzervativní orientaci a zaměřovala se především na střední vrstvy. Borský zde působil jako úvodníkář a vedoucí redaktor zahraničněpolitické rubriky.

Svobodná škola politických nauk existovala v Praze v letech 1928–1939 jako soukromá škola politických a sociálních věd, inspirovaná pařížskou L'Ecole libre des sciences politiques a určená především žurnalistům. Fakticky byla organizována jako vysoká škola, ale formálně vysokoškolský statut nezískala, byť v tomto směru byly učiněny koncem třicátých let rozhodné kroky, a nakonec byla uzavřena spolu s českými vysokými školami 17. listopadu 1939. Studovali tu i početní zahraniční posluchači, především Poláci, Jihoslované, ukrajinští a ruští exulanti. V meziválečném Československu to byla jediná škola, kde se soustavně přednášela teorie a historie žurnalistiky. Borský zde přednášel mezinárodní politiku a dějiny zahraniční politiky v letech 1866–1914.

Jak jste říkal, se Lvem Borským je spjat koncept „biologizující dějinné filozofie“, která aplikovala některé biologické poznatky na společnost. Dalo by se říci, že se jedná o jakýsi protipól Masarykovy filosofie humanity? Napsal jste, že konec intelektuálního vývoje této výjimečné postavy je víceméně tragický... v jakém smyslu?

Borský od mládí vystupoval v roli oponenta T. G. Masaryka ve filosofické i politické rovině a skutečně svými postoji, svým dílem a svou činností představoval jakýsi antihumanistický, nacionalistický a militaristický protějšek Masarykův. Nedosahoval ovšem Masarykova myslitelského formátu a charismatu a jeho dílo, jež samozřejmě nelze s dílem Masarykovým srovnávat, nevešlo v širší povědomí ani v dobové intelektuální obci a později skončilo zcela v zapomnění. Vyústění Borského filosofie v sobě nadto skrývá nebezpečné sociálněpolitické konsekvence, jež ostatně paradoxně demonstuje i sám Borského osud.

Co z Borského číst dnes a proč?

Lev Borský jistě není autorem pro dnešní širší, byť kulturní čtenářské publikum. Filosoficky či historicky interesované čtenáře by mohla zaujmout několikrát vzpomenuť nietzschovská monografie, pozoruhodná i jako příklad ohlasu Nietzschova učení v českém prostředí na prahu první světové války. *Vůdcové lidstva a jeho svědci* zapůsobí jistě i dnes svými provokativními apostrofami, vyvolají zamyšlení nad mnohými stále palčivými otázkami, ale zároveň podávají mimoděčné svědectví o myšlenkovém rozpoložení doby svého vzniku a konečně i o psychologii svého autora. Pro poznání a objektivní zhodnocení prvního československého odboje má nespornou cenu *Znovudobytí samostatnosti*, představující polemický pendant k Masarykově *Světové revoluci* a Benešově *Světové válce a naší revoluci*.

Za rozhovor poděkoval Jiří Hanuš.

Josef Tomeš (1954), český historik, pracovník Masarykova ústavu a Archivu AVČR. Zabývá se českými politickými a kulturními dějinami 20. století, soustavně se věnuje též lexikografické práci.

Nutnost zahraniční politiky české

LEV BORSKÝ

Filozof, politik a novinář Lev Borský patřil k lidem, kteří předvídali válečný konflikt 1914–1918 už delší dobu před jeho vypuknutím. A nejen to: připravoval se svými přáteli delší dobu před válkou politický program, vázaný na dohodové mocnosti. Ukázka z února roku 1909 je pozoruhodná tím, že její autor veřejně mluvil o nutnosti české zahraniční politiky ještě v rámci Rakousko-Uherska.

Co by se před rokem bylo zdálo starostí zcela zbytečnou, to se stalo událostmi posledního půlletí starostí velmi naléhavou. Co by se před rokem bylo potkalo s výsměšným pošklebkem hyperkulturních našich lidí, domnívajících se a chtějících namluviti národu, že minuly už doby válek a převratů státních, to během posledního půlletí jistě mnohého, poctivějšího z nich naplnilo velkými obavami o budoucnost našeho národa.

Rakousko-Uhersko stálo před možnou válkou. Její následky za dnešní konstelace protiněmecké a tedy protirakouské mohly býti nedozírné. Neboť nejenom porážka, nýbrž pouhé velké obtíže, dlouhé trvání války atd. mohly býti signálem k akci sousedů, „kteří by mohli jen získati“, mohly býti signálem k začátku konce.

A v Čechách byla úplná bezradnost. A ani ne to – spíše úplná netečnost. Kdybychom se jednoho dne byli probudili jako poddaní Pruska nebo kohokoliv jiného, nebylo by to bývalo nikomu divno.

Tam až jsme dospěli... Tam až dospěl národ, jehož přední vlastností v minulosti byla *státotvornost*! Ale tam až musil dospěti národ, jehož vůdcové, počínajíc křisiteli, vedli jej stále jen za hodnotami dobra a nikdy ne za těmi hodnotami, jimiž národové jediné žijí, jimiž se národové nesvobodní jediné mohou státi svobodnými, za *hodnotami síly a moci*.

Národ¹ vedený za těmito hodnotami by vypadal jinak, byl by si vedl jinak v takové příhodné době! Národ, jehož jádro jest tak zdravé, národ, jenž dodává armádě rakouské nejlepší vojáky, národ, jenž ve svém nádherném Sokolstvu – jehož slavné dny leckterého filosofa českých dějin vyléčily z jeho bludů českobratr-

ských – nedočkavě předbílá utvoření vlastního vojska, takový národ potřebuje jen jiných vůdců, aby tu stál v té své přirozené pevnosti Čech jako nezdolný, nezničitelný pán svého osudu, vlastní strůjce své budoucnosti, aby tu – jako kdysi – opět sídlil Nerudův „*národ lev*“.

Avšak k tomu vésti může jen *jiná* politika, než jest dnešní. Ne politika malých cílů, ne politika malých prostředků, ne politika skromná – točící se kolem toho, kdo bude ministrem rakouského státu – nýbrž jen politika největších cílů, jen politika největších prostředků, jen politika velkého slohu může vésti k samostatnosti národa.

Nikdy a nikde na světě nebylo ještě dosaženo samostatnosti nějakým hlasováním v parlamentu, nikdy a nikde na světě nebude jí *dosaženo* tímto způsobem.

A o samostatnost naši nám jde! Více, než kdy jindy, *dnes*, kdy se ukázala marnou jediná naše naděje, že Rakousko-Uhersko se stane jednou státem slovanským, naděje založená na všem jiném, jenom ne na skutečnosti, že Slované v Rakousko-Uhersku jsou v menšině, a že by musili míti obrovskou většinu, aby překonali vliv německé dynastie a rakouské tradice. Více, než kdy jindy, *dnes*, kdy ztroskotala pozitivní politika, t. j. politika *smíru* s Rakouskem, kdy tak hanebným způsobem bylo odpověděno těm, kdož *chtěli* Rakousko, silné spokojeností svých národů, *dnes*, kdy jest úplně a navždy pohřbena idea možnosti slovanského Rakouska! ...

Jedinou odpovědí celého národa na vše to může býti toliko znovuvzkříšení otázky naší samostatnosti v politice *vnitřní* a zajištění naší existence politikou *zahraniční*.

Ruku v ruce musí jítí obojí politika pevně za velkým cílem, za cílem to nyní nejen těch, u nichž je to přirozeným instinktem, nýbrž i těch, kteří snaživše se k němu dostati cestou volnější, smírnější, byli odrazeni nenapravitelností Vídně, kteří jí byli poučeni, že každá neradikální akce se tam pokládá za slabost, na kterou se ihned odpoví – ne odměnou – nýbrž novým uchvácením a zkrácením práv českého národa.

Národ takto vyléčený, imunisovaný proti veškeré slabosti, ztužený takto, ten národ bude dělati jinou politiku. Politiku jen svou a nikoho jiného! Politiku *českou* a ne politiku *rakouskou*!

Jest nejen povinností, nýbrž i *právem* českého národa, aby žije v státu, stojícím na takových základech, se postaral sám o svou budoucnost, kdyby nastaly bez jeho přičinění jisté možné případy. Aby si zabezpečiti hleděl svou existenci, kdyby nastala doba převratů, jež přinese s sebou asi toto století, století zápasu mezi Slovanstvem a Němectvem.

A to jest úkolem české politiky *zahraniční*. Informovat Evropu o našem možném vývoji politickém, t. j. konkrétně a na příkladu ukázáno, uvědomiti mocnosti, jaký dosah by měla existence státu českého dnes, kdy v kruhu uzavírajícím Německo chybí jediný článek. Ukázati, že jest zájmem celé Evropy, aby tu proti Německu stálo o jednoho nepřítele více atd. ...

Tedy ne žebroniti o trochu pozornosti, o trochu uznání naší kultury atd., nýbrž sebevědomě demonstrovati náš význam pro celou politiku evropskou vůbec.

Situace jest pro nás více než příznivá...

Jsou to hlavně dva momenty, které nám musí dodati odvahy k zdůraznění nutnosti zahraniční politiky české.

Předně zkušenosti nabyté z otázky bosenské. Příklad Srbska, *malého* Srbska, které již po půl roku zaměstnává Evropu. Příklad malého státu, který proti velmoci se může takto postavit, aniž jej tato může ignorovati. Tedy význam, kterého může nabýti třeba malý stát, jenž dovede pro sebe interesovati velmoci a jenž dovede dáti jeden směr svým zájmům s vlastními jejich cíli, zkrátka stát, jenž dovede dělati zahraniční politiku. Tomu, jenž uvažuje o tomto postavení Srbska, musí ihned vysvitnouti, jaký význam by pro ně měl stát skoro *třikrát* větší počtem obyvatelstva než ono...

Druhým momentem jest faktum, řečené mnou jinde.² Faktum, které svými důsledky staví českou politiku na zcela jinou základnu, které jí dodává zcela jiné důležitosti. Faktum totiž, „že *nejsme žádným malým národem*“, že není správný dosavadní názor české politiky, která vycházela vždy z toho, že „malý“ národ, jako jsme my, nemůže žítí svým samostatným životem státním. Ukázal jsem tam obšírně naprostou neoprávněnost tohoto základního bludu české politiky. Konstatoval jsem tam, že samostatný stát český byl by *třetím* státem v Evropě (mimo velmoci), že by za ním teprve přišly ostatní státy evropské, Švédsko, Norsko, Dánsko, Belgie, Nizozemí, Švýcars, Rumunsko, Bulharsko, Srbsko, Řecko atd., tedy země, které, ač menší počtem obyvatelstva, žijí vesměs vlastním životem státním. Dokázal jsem tam naprostou neodůvodněnost toho, co nás jako koule na nohách galejníka táhlo dolů, tížilo nás, dusilo nás v každém rozmachu, nedovolilo nám odvážnější koncepci politickou, poněvadž za vším stál vždy přízrak „malého“ národa. A ten jest nyní zaplašen na vždy! ...

Vycházejíce tedy z této nové orientace české politiky a nabyvše poučení o důležitosti daleko menšího státu, než bychom byli my pro zahraniční politiku, musíme se vzhopiti k politice velké, důstojné nového ocenění našeho národa, k politice *evropské, zahraniční*. Jen tou cestou dojdeme toho, co jest nám prvním a posledním, co jest nám vším, co jest smyslem našeho života, co jest touhou našich snů – samostatnosti svého národa!...

V únoru 1909
Pokroková Revue, V. 5.

Poznámky:

¹ Odtud až do konce byl článek tento zkonfiskován rakouskou censurou.

² V článku *Pohádka o „malém“ národu*.

Převzato z: Lev Borský, *Z civilního generálního štábu. Sbírká memorand, manifestů, článků a letáků z politického zápasu za čsl. samostatnost*, Praha 1924, s. 49–52.

Lev Borský (1883–1944), český politik, filosof, novinář a publicista, účastník protirakouského odboje.

Za bukurešťskými příběhy Bogdana Suceavy

LUCIE TUČKOVÁ

Rumunský spisovatel Bogdan Suceavă (1969) je českým čtenářům znám zatím pouze z jediného románu, ve své zemi však vydal již celou řádku svazků a je překládán do několika jazyků. Na počátku letošního roku knihu s originálním názvem *S bubnem na zajíce chodil* vydalo nakladatelství Paseka a na jaře se Suceavă také na pražském veletrhu Svět knihy zúčastnil představení svého parodického pojednání o Rumunsku 90. let. Po jeho boku byl Jiří Našinec, jemuž se knihu podařilo plasticky, výstižně a přitom s potřebnou dávkou překladatelské svobody do češtiny převést. A setkání s českými čtenáři nad *S bubnem na zajíce chodil* bylo zřejmě oboustranně podnětné.

Suceavă je jedním z předních současných rumunských prozaiků. Ve svých textech staví na humorné linii vyprávěného, fraška mu poskytuje nezbytný prostor pro to, aby svou zemi s její nedávnou historií nahlédl s dostatečným odstupem – a přitom je tím spíš jeho vyprávění blízké i v jiných postkomunistických zemích. Není potřeba znát do detailu situaci na tamní politické scéně, abychom pochopili, s jak velkou mírou deziluze se sám Suceavă vyrovnává.

Ovšem jeho osobní svědectví přece pro mnohé předčí to, co si za knihami představí. V první řadě ten, kdo o svém třeskutě vtipném podobenství současného Rumunska promlouvá, působí tiše a mírně. Za jeho úsměvem se skrývá nikoli pobavenost, ale směs studu za to, co musel vykreslit, lítost nad tím, že duch a způsoby minulého režimu dosud naprosto zjevně přežívají, a jistá míra beznaděje. A navrch vjem jakési vyloučenosti z vlastního kulturního prostoru. Suceavă nejenže zažil bukurešťskou revoluci v prosinci 1989 (při níž byl zastřelen jeden z jeho blízkých přátel), ale ve chvíli, kdy otevřené hranice dovolovaly vycestovat, vydal se studovat a poté vyučovat na zahraniční univerzity – navíc ni-

Bogdan Suceavă.

koli v oblasti literární vědy, ale jako matematik. A pokud si dovolí dnes promlouvat o Rumunsku, nemůže se v očích mnoha domácích čtenářů zbavit nálepky odrodilce, který na univerzitě v Kalifornii přece nemůže tušit, jaké jsou v Bukurešti skutečné poměry.

Českým čtenářům může být Suceavova próza v mnohém blízká, a to z nemalé míry i zásluhou šťastně zvolené podoby, v níž jeho první text vyšel, tedy jen jako čistý překlad, bez jediného dovysvětlení či poznámky pod čarou, kterými je například francouzské vydání obtíženo až absurdně.

Nejen zčásti společná historická zkušenost, ale i blízký styl humoru a také výstavba textu, v němž se nemálo odkazuje na lidové vyprávění, činí Suceavu pro nás sdílným. V jádru jeho knih totiž stojí i dnes, zdálo by se téměř nemoderně, samy příběhy. V překladu Jiřího Našince se s dalším z nich, povídkou *Zed'* z roku 2013, můžeme v *Kontextech* poprvé v češtině seznámit.

Lucie Tučková, 1981, romanistka.

Zed'

BOGDAN SUCEAVĂ

Ve středu večer krátce po západu slunce rychlík ve směru Bukurešť – sever Moldavska narazil v plné rychlosti do zdi. O pár hodin později strojvedoucí Ioan Grigore v prvním poschodí budovy Státní bezpečnosti, kde se případ poprvé rozebíral, prohlásil, že během jízdy až do chvíle nehody bylo všechno v pořádku. Při odjezdu nemuseli nic dohánět a na celé trase výjimečně dodrželi jízdní řád. Vlak jel přesně podle harmonogramu. I potom, co výpravčí v Buzău zdržel soupravu o sedm minut déle, než měl, dokázali ztrátu dohnat a časový rozvrh dodržet.

„Víte, soudruhu plukovníku, v Mărgineni musí vlak projíždět stanicí rychlostí čtyřiceti kilometrů v hodině. Větší ne, to dopravní řád zakazuje. Vpravo za stanicí jsou vidět domy. Malé, šedivé, směrem ke dráze s kotci, odkud občas vyběhne nějaká ta slípka nebo pes. Jednou se mi stalo, že jsem lokomotivou srazil bílé prase jako hrom. Tahleta zvířata, co je chovají u trati, se už ničeho nebojí. Některá z nich se v podvečer, jako by je rachocení vlaku dovádělo k šílenství, sama vrhají pod kola. Vjel jsem do zatáčky v Mărgineni rychlostí předepsanou v dopravním řádu.“

V tu chvíli uviděl zed', ozářenou světly lokomotivy. Prudce zabrzdil, spíš v ohromení než s plným vědomím. Vzdálenost byla tak jako tak příliš malá. Vlak najel do zdi v plné rychlosti a rázem ji zbořil. Lokomotiva se otřásla jako při zemětřesení. Člověk hned po nárazu vycítí, hrozí-li vykolejení, nebo ne. To asi dělá zkušenost. A on pocítil tíhu vlaku, cítil, jak ty stovky tun jedoucí za ním úder přebírají, jak se rozhoupávají na všechny strany a po dosti dlouhé době se zase ustalují.

Tolik jeho výpověď. Zaznamenal ji plukovník Vespasian Popa z oné správy Státní bezpečnosti, která se zabývá hospodářskými sabotážemi. Deset minut potom, co strojvedce vylíčil ve stanici srážku se zdí na

železniční trati poblíž Mărgineni, přijal plukovník telefonát na horké lince v kanceláři, kde měl coby velitel skupiny rychlého nasazení čtyřiaadvacetihodinovou službu. K žádnému poplachu, jako byl ten před dvanácti lety, kdy ve dnech celostátní konference družstevních rolníků vyletěl do vzduchu zásobník v ropné rafinerii Brazi, víckrát nedošlo. Proto byl plukovník ve službě vždycky uvolněný. Pěkně si tou dobou zdříml a ještě stačil prolistovat nějakého Artura Conana Doylea. Kromě dobrodružství ponorky Dox nikdy nic jiného pozorně nepřečetl. V době, kdy měl na direkci službu, patřilo mezi jeho oblíbené kratochvíle na prvním místě zabíjet čas.

Toho večera z něho jako zázrakem ve vteřině spadla veškerá omrzelost. Vyřídil dva telefonáty, aby dohodl poslední podrobnosti, a pak se s třemi dalšími důstojníky rozjel k letišti. Tam na ně čekal armádní vrtulník, aby je dopravil do Bacău, kde se měl ustavit hlavní štáb vyšetřovatelů.

To ovšem ještě nevěděli, že ve stejnou dobu se rozjíždělo podrobné vyšetřování po stranické linii. První tajemník župy Bacău sděloval na ÚV dálnopisem: *V 18:45 hod. došlo na trati mezi obcemi Mărgineni a Voronca k pokusu o vykolejení rychlíku 515. V místě se sníženou viditelností byla na železnici umístěna pevná, bytelně postavená konstrukce. K materiálním škodám ani ztrátám na lidských životech nedošlo. Byla učiněna veškerá opatření, aby občané v těchto historických dnech, kdy se v hlavním městě konají přípravy XIV. sjezdu naší Strany, nepropadli panice.*

Zdá se, že takto podaná zpráva o nehodě se dostala na stůl generálního tajemníka strany jako první. Roznítla jeho zvědavost a donutila jej podepsat následující nařízení: *Chci vědět víc. Chci být informován.*

Společnost, která není na něco mimořádného příliš připravena, obestřela události v župě Bacău závojem

fantastična. Od této chvíle veškerá předběžná bezpečnostní a ochranná opatření, veškerá starost o zachování klidu, pořádku a uhájení revolučních výdobytků lidu, všechno to nekonečné snažení nabývalo smysl. Koneckonců došlo k teroristickému činu, k sabotáži.

Takže se rozběhlo šetření po stranické linii. Vedle toho probíhalo vyšetřování ze strany Rumunských státních drah, milice, prokuratury i povýtce technické šetření požárníků, kteří měli v laboratoři všechno zanalyzovat, včetně stop jisker rozsetých po srážce kolem lokomotivy. Nejdůkladnějším šetřením ovšem zůstávalo šetření Státní bezpečnosti, opírající se o lidi.

„Dostali jsme rozkaz vypátrat původce teroristického útoku v Märgineni do tří dnů před zahájením sjezdu,“ sdělil plukovník Popa důstojníkům ve své skupině.

„To je prosté,“ prohlásil plukovník od milice. „Můžu vám načrtnout portrét atentátníka. Na milici záznam nemá, ale určitě bude mít vedený tlustý svazek u Státní bezpečnosti, třeba proto, že poslouchá Svobodnou Evropu nebo vykládá vtipy o milovaném vůdci. Je mu kolem čtyřiceti a na pracovišti nedávno povýšil. Vyzná se v zedničině a na středech večer už má připravené alibi. Tak vypadá náš člověk.“

Vyšetřováním vyplynula na povrch zvláštní podrobnost: pět minut před příjezdem rychlíku 515 projel po stejné trati u výjezdu z Märgineni týmž směrem nákladní vlak převážející cement z Fieni v župě Dâmbovița do velkovýkrmny vepřů v Dorohoi v župě Botoșani. Nákladní vlak jako každý jiný. Atentátník vyčkal, až se vlak odplouží do noci, a s profesionální zručností za pouhých pět minut postavil zeď. Účel byl zřejmý: vykolejit rychlík.

Plukovník od milice položil klíčovou otázku:

„Kolik zedníků je potřeba, aby za pět minut takovou překážku postavili?“

Po poradě s několika skutečnými mistry došli k výsledku, že by museli být tři, aby ji z materiálu na dráze předem připraveného zbudovali.

„Takže hledejme tři zedníky,“ vyvodil z toho plukovník. „Věk kolem čtyřicítky, poslouchají Svobodnou Evropu, vykládají vtipy.“

„Popište mi prosím,“ pokračoval plukovník Popa v řadě dotazů na strojvedoucího, „jak byla ta zeď na

kolejích postavena. Její polohu. Jaký úhel sklonu k jezdoucímu vlaku zaujímal?“

Strojvůdce zavřel oči a prohlásil:

„Přišlo to příliš rychle, nevím. Asi jsem si toho nevšiml.“

„Pokuste se o to,“ dodal plukovník. „Je to strašně důležité.“

Vtom strojvedoucí vyhrkl:

„Stála kolmo na kolejích.“

„Kolmo? Nemohla být kolmo, když bylo záměrem vlak vykolejit.“

Strojvedoucí dodal:

„Vzpomínám si, že ve chvíli srážky jsem si reflexivně sáhl na čelo, protože ze zdi něco odskočilo. Nějaký prut nebo něco takového. Byl zapuštěný kolmo nahore.“

„Prut? Ve zprávě z místa činu se tuším uvádějí jen cihly.“

„Jo, může to tak být, ale jednoduše nebyla ... Byly do ní vezděné nejrůznější věci.“

Plukovník Popa si udělal jasno v tom, že zeď byla postavena za pět minut, ale k tomu, aby způsobila vykolejení, by musela stát šikmo, jinak by vlak z kolejí nesvedla. Něco tu nehrálo.

Protože každou mimořádnou událost musí někdo zavinit, vyšetřování se ubírala různým směrem. V župě Bacău milice pozatýkala všechny party tří zedníků (bylo jich přesně sedm) a s maximální přísností je vyslýchala. Požárníci udělili pokutu číšníkům z jídelního vozu. Kriminalisté odebrali z místa činu stovky úlomků cihel a malty, zajistili jednu zatoulanou zednickou rukavici, deset železných prutů posbíraných do určité vzdálenosti od trati, ačkoli jejich přítomnost při srážce nebyla prokázána, krabici vazelíny, nějaké připínáčky, hřebíky, šrouby, upevňovací kovové kroužky, úlomky vypínačů, předměty všeho druhu, které neměly na poli co pohledávat a klidně se mohly uvolnit ze zdi.

„Co je nového v případě té zdi v Bacău?“ zeptal se soudruh generální tajemník při dopolední audienci.

Byl krátce zpraven o tom, že probíhá vyšetřování. Prohlásil: „Zítra v tuhle dobu tu chci mít všechny závěry.“

Tou dobou žil v Märgineni četař od milice, jehož odvěkou vášní bylo každého poznat a číst v myšlenkách

i těch největších podivínů. Jmenoval se Nicolae Rufe a žádný z tajemníků pověřených organizačními problémy, žádný z plukovníků nebo prokurátorů, kteří v těch dnech prošli Mărgineni, mu nevěnoval pozornost. Viděli ho, ale do žádného vyšetřování ho nezapojili.

V pátek ráno – k nehodě došlo ve středu večer – se četař v souvislosti se zdí na železnici dopracoval k vlastní teorii. Vyzrazil ze stanice, přešel můstek přes potok Șistea, přehoupal se přes plot u obecních pastvin, zalovil rukou v odvodňovacím příkopu, který tam vyhloubili v době velké agrární revoluce, a popadl za límec bezvládné tělo, jež na tom místě zřejmě přenocovalo.

„Vstaň a všechno vyklop,“ spustil četař, „protože ty máš tenhle fór na svědomí.“

„Nebijte mě!“ naježil se muž v příkopu.

„Vstaň! Půjdeš se mnou a pěkně mi povíš, co se stalo.“

V tu chvíli se muž na dně příkopu rozječel; znělo to jako pisklavý nářek ženy, když se dozví, že se ten její odebral na věčnost. Najednou se zakuckal a rozkašlal.

„Zase jsi chlastal, Marinico,“ podotkl četař a vlepil mu facku. Pak pokračoval: „Nikdy nemáš dost. Chlastáš, dokud se nepoděláš. Pamatuješ, jak sis ustlal na silnici? Měl jsi kliku, že tě ten nákladák objel.“

Muž přikývl. Na nic už si ale nevzpomínal. Co proti němu zase mají?

„Pohni,“ pobídl ho znovu četař, „jde se makat.“

Potáhl ho za límec a pomohl mu zaujmout polohu hodnou člověka.

Muž bez domova a bez vzpomínek se usadil ve vsi před deseti lety. Mluvil nesouvisle a z jeho papírů vyplývalo, že ho řádně propustili z ústavu pro ty, co všechno zapomínají, když v nemocnici vznikl vážný nedostatek místa. Tehdy ty nejzachovalejší pacienti vypustili do světa.

„Vidí vás a všechny vás vyslídí!“ vykřikoval při vstupu do vesnice.

Pak po několik dnů na různých místech ve vsi po vykoval, že jim všem vyrve vnitřnosti, že přijde ten, co nemá vlčí tesáky ani orlí drápy, a běda jim všem. *Čas! Čas už je na stopě!* zdálo se některým, že říká. Ale moc jasné to nebylo. Stejně tak nebylo jasné, jaké fantastické zvíře to vlastně vesnici ohrožuje, a tak mu dali pokoj.

Přebýval na volném prostranství u trati, v chatrči, kterou si sám postavil. Na dvorku shromažďoval všechno, co jen si lze i nelze představit: truhly na věno z doby války za nezávislost, laťky z plotu, podkovy, hliníkové dráty, stopky z jízdních kol (měl jich dvě stě, všechny kradené), součástky k traktoru (z JZD), dětské kočárky, staré hodiny, paži z brnění, všechno, co v tomhle starém světě stárne či rezaví.

Četař ho dovlekl za límec k plotu z železných prutů a postrčil ho dovnitř na dvorek.

„Pověz, Marinico, jakpak jsi tu teď postavil?“

„Já ne!“ ohradil se oslovený. „Nic nevím.“

„Tentokrát budeš muset kápnout božskou...“

Četař ho pustil. Muž se zapotácel a upadl na uschlou zem. Četař ho obešel, rozrazil plechové dveře a vstoupil do chatrče z kartonu a vepřovic.

Uvnitř bylo polní lůžko se starou matrací vycpanou senem. Místo stolu zaujímal bílá kostra od ledničky, položená na bok. Na tomto „stole“ stály dvě láhve. Vzal je a očichal. No jo, je to tak, jak jsem tušil, řekl si. Pak pronesl k ležícímu na dvoře:

„Ne abys vzal roha, nebo ti zpřelámu kosti.“

Beze spěchu vyšel z takzvaného dvorku, opustil prostranství a vrátil se do vsi. Po pár stech metrů vešel do jednoho stavení u silnice. Bez zaklepání vpadl dovnitř. Rychle našel pána domu, jehož kšeftíky dobře znal. Bez jakéhokoli úvodu ho popadl za límec a vybafl:

„Cos to dal předevčírem večer Marinicovi vypít? Co jsme si řekli?“

Chlap vyvalil bulvy a odpověděl:

„Pane šéfe, ať mi děcka pomůrou, jestli...“

„Říkal jsem ti, že k tomu jednou dojde a že by bylo lepší, kdyby ten chlast nepocházel od tebe. Mícháš sedm druhů alkoholu, všechny zakázané, sám je destiluješ, sám je prodáváš. Pach toho neřádu, co vyrábíš, je cítit na sto honů. Ale o tom si promluvíme jindy. Teď chci, abys mi odpověděl, cos mu dal vypít.“

Četař se vrátil na plácek u trati se dvěma lahvemi ve špinavé síťovce. Vešel do chatrče z vepřovic a střechou z kartonu a vytáhl bezdomovce z polního lůžka, kde už spal hlubokým spánkem.

„Vstávej, Marinico! Teď půjdeme a počkáme si na večer.“

Okrskářova teorie vycházela z jednoho klasického předpokladu ohledně mechanismu zapomínání. I u osob postižených ztrátou paměti mohou podobné okolnosti či rušivý vpád do jim známého prostředí z hlubin paměti vyvolat bezděčné vzpomínky, které by se jinak už daly považovat za ztracené. Četař měl vlastní teorie i o vývoji druhů a pohnutkách zločinu, avšak žádná z nich nehrála v daném případě podstatnou roli.

Když se blížilo poledne, sám dal starému vydědenci ve vazbě na stanici najíst. Pak se ho zeptal:

„Má čas drápy?“

„Velké a černé,“ potvrzoval zadržžený a hltal dál. „A všechny jako by byly z levé ruky, takhle zahnuté.“

Právě v tu chvíli bylo slyšet, jak nad krajem přelétá vojenský vrtulník. Po silnici projížděly černé dacie s nízkým bukurešťským číslem.

Okrskář věděl, že pro zadrženého muže svět začíná nabývat barvu a smysl až v pozdních odpoledních hodinách, kdy se probouzí z denního spánku. Tehdy mu prostrčil mezi mřížemi láhev načerno vyrobeného alkoholu, když si předem ještě jednou ověřil, že jsou dvířka řádně zamčená.

„Na,“ pobízel ho, „dej si...“

Zadrženému svitlo v očích. Poznal to pití po čichu i podle láhve. Přiložil láhev k ústům a jako trosečníkovi, který dorazil na spásný břeh, se mu s každým douškem očividně vracel dech i tep do normálu. Otfel si ústa a znovu se napil. Četař ho mezi mřížemi pozoroval.

„Dobré tři decky, odhadl očima. Pije to jako vodu. Pak procedil mezi zuby:

„Marinico, himlhergot...“

Muž strašlivě zavyl. Odložil láhev a jako šílený bolestí se vrhl hlavou proti mřížím. Vyl, jako by na něj dolehlo bezbřehé zoufalství.

„Co tak ječíš, člověče?“ okřikl ho okrskář.

Věděl, že prochází první etapou, kdy ho popadá vztek, a že to nutně nemusí být nejzazší mez jeho pomatenosti. Bezdomovec ještě několikrát narazil hlavou o mříže, než se vyčerpaně svalil na zem. Po chvíli strnul a začal kňučet jako štěně. Najednou pronesl souvisle a pevným hlasem, jaký ve střízlivosti neměl:

„Viděl jsem, jak se otevírají nebesa a všechny nás pohlcují. Viděl jsem archanděly, jak mě volají, a sly-

šel, jak říkají: zapomeň, cos udělal na zemi, zapomeň, co tam bylo, pojď a usedni k našemu stolu. Budeš mít křídla, povídali, tak jako my. Ukázali mi svůj palác z drahého kamení a se stříbrem kovanými branami.“

Zvedl se na všechny čtyři, popadl láhev, která zůstala na posteli, a vypil ji do dna. Když znovu nabral dech, prohlásil:

„Vzpomínám si, na co ses mě to ptal. Můžu ti to říct.“

Měřil si četaře kalným zrakem, jako by hleděl ze dna řeky. Znal tenhle jeho pohled, kdysi dávno ho u něj už jednou viděl.

„Řekli mi: vezmeme tě do nebe, ale musíš si to zasloužit. Učiň něco z naší vůle a na náš příkaz! Zastav čas. Zabij hodiny, udělej něco, aby se to, co posouvá čas dopředu, zastavilo. Kohouti, kteří dávají znamení úsvitu, měsíc na nebi, co chceš. Zastav nějaké znamení.“

Četař odzátkoval i druhou láhev a přes mříže mu ji podal. Bezdomovec s krhavým zrakem ji popadl a pil dál. Jeho oči vzhlížely k čemusi neviditelnému, k jakémusi pevnému bodu mezi celou a nebem.

„Postav zeď, poručili mi, zeď v hodině kouzel, a zabuduj do ní věci, nad kterými čas nemá takovou moc, železo a cihly, a nakonec ji pokrop živou vodou. A postav ji tak, aby zastavila čas.“

Přitom nepřestával popíjet. Po chvíli se zvedl a ještě jednou narazil hlavou o vězeňské mříže.

„A vy se moc neradujte. Nikdo z vás ať se neraduje.“

Četař o tom sepsal celé hlášení, na tři stránky. Kolem desáté hodiny večerní s ním pak zašel na národní výbor, kde věděl, že sídlí generální štáb probíhajícího vyšetřování.

„Marin Tănase, nevléčitelně duševně chorý?“ četl plukovník Popa a ohrnul nos. „Co je to zač?“

„Soudruhu plukovníku, je to člověk, co žije z odpadků,“ řekl četař. „Opíjí se padělaným a pašovaným alkoholem. Teprve pak se dokáže zvednout a může pracovat, ale to, co dělá, nemá nic společného s tím, co dělají normální lidé. Není to v pravém slova smyslu práce. Ale tu zeď na dráze mohl velice rychle postavit. Pravděpodobně se to v mládí někde naučil.“

Z plukovníkových očí sršely jiskry.

„A vy jste mi přišel nahlásit, že *to* je jeho dílo?“

„Soudruhu plukovníku, je to pravda. On tu zeď postavil a dá se dokázat, jak.“

Plukovník bouchl pěstí do stolu a rozkřikl se:

„Milice je plná pitomců, jako jste vy! Pokoušíte se ubohému bláznovi přišít na triko atentát na revoluční výtobytky lidu, jasný sabotážní čin! My už jsme na stopě třídnímu nepříteli, kterému se málem podařilo narušit konání XIV. sjezdu! To mám nahlásit do Bukurešti, že nějaký blázen postavil na trati zeď, protože mu to přikázali archandělé? Co si myslíte, že o mně řeknou na ministerstvu nebo na ÚV? Archandělé v myslí nikoho v téhle zemi neexistují! Vypadněte!“

Četař sklesle odešel. Přesl ulici a zamířil na stanic. Vstoupil do místnosti, pak do chodbičky vzhadu a odemkl dveře cely.

„Běž domů, Marinico. Neuvěřili mi. Nepij víc, než kolik jsem ti toho dneska dal, nebo to zase skončí

mordem. Když jsi vzal po hlavě toho hajného z Arini, dal jsem jim i vražednou zbraň, a neuvěřili mi. Myslí, že tehdy jsi toho vypil víc než dneska. A to s tou zdí není tentokrát až tak vážné. Přece při tom nikdo nezemřel. Tak běž rovnou domů, nikde se nezastavuj. Slyšels?“

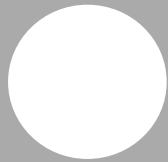
Díval se za ním. Bezdomovec šel úplně rovně, nepřítomný pohled upřený ke vzdáleným pahorkům, a držel se vyšlapané pěšiny.

Z rumunského originálu „Zidul“, in: *Să auzi forma unei tobe*, s. 144–154, vydaného nakladatelstvím Millenium Books, Satu Mare 2013, přeložil Jiří Našinec.

Bogdan Suceavă (1969), rumunský spisovatel, žije ve Spojených státech, kde působí jako profesor matematiky na Kalifornské státní univerzitě ve Fullertonu.

ANKETA – 17. listopad / Ticho – BÁSNĚ / Petr – PLÁŽOVÉ
DOJMY / Basjuk, Lipavský – OBRAZY / Babák / Drda –
MANDLER / NAIVNÍ SEZÓNA – Jahn / POVÍDKY – Gebert
/ ATELIÉRY / Kirby, Walker, Kinnisonová – AMERICKÝ JIH –
Ulmanová / FUCHS – Rauwolf – PROTOKOLY / Čejka – GRAFIKY
Svátek – KINETICKÉ PLASTIKY / † JINDŘICH POKORNÝ
Haloun – KNIŽNÍ EDICE / COULEUR – kritické reflexe a glosy

zdarma kniha
JEDNA VĚTA.
Jan Čumlivski

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na webu: www.revolverrevue.cz
email: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Razumov: Jidáš à la russe

JIRÍ HANUŠ

Tehdy šel jeden ze Dvanácti, jménem Jidáš Iskariotský, k velekněžímu a řekl: „Co mi dáte? Já vám ho zradím.“ Oni mu určili třicet stříbrných. Od té chvíle hledal vhodnou příležitost, aby ho zradil. (Mt 26,14–16)

Esej o Conradovi a jeho románu lze začít úplně odjinud. Americký film Francise Forda Coppoly *Apokalypsa* (*Apocalypse Now*) je válečným snímkem o vietnamské válce jen pro nezasvěceného diváka. Kulisy v tomto případě klamou. Doba i místo děje jsou zaměnitelné: klasický válečný žánr se v průběhu děje změní v mystické drama o hledání důstojníka, který změnil svou identitu a chování natolik, že vyvolal zájem generálního štábu. Detaily jsou samozřejmě jiné, ale základní struktura a především dějová linie Conradova románu *V srdci temnoty* jsou tytéž. Důstojník je opravdu známý Kurtz, který se v odlehle pralesní divočině změnil v místního boha, uctívaného domorodci, a přijal způsob myšlení a chování nemyslitelné v takzvané západní civilizaci. Porozumět Kurtzovi – ať už v africkém Kongu, nebo asijském Vietnamu – je zhora nemožné. Cesta k němu vede pouze prostřednictvím zasvěcovacích rituálů, které vedou k totální proměně osobnosti, jež je západnímu způsobu uvažování natolik cizí, že je zapotřebí ji zničit. Copollův výjimečný talent ovšem umožnil Kurtzovu postavu a postavu jeho vraha ještě dotvořit: Kurtz je mrtev, ale z divočiny odchází nový Kurtz, nakažený jeho výjimečností a zvráceností. Jedno z mnoha témat Conradova nejznámějšího románu je tedy též o možnostech porozumění. Jak je možné porozumět světu, který je našemu myšlení a mentalitě zcela neznámý? Jak je možné porozumět divočině, když jsme civilizovaní lidé? A jak je možné v této situaci porozumět sama sobě, když se divočina začíná rozprostírat nikoli vně nás, ale uvnitř?

Toto zásadní téma je přítomno i v jiném Conradově románu s názvem *Před očima Západu* (*Under Western Eyes*, do češtiny dříve převedeno jako *Očima Západu*) z roku 1911. Divočinu zde představuje zvláštní svět Rusů v Rusku a především Rusů ve švýcarském exilu; je to divočina sice na první pohled nám blízká a srozumitelná, ale tento první pohled právě klame. Conrad nás uvádí do problematiky porozumění „jinému“ už v úvodu svého románu:

„Musím rovněž připomenout, že jsem žil dlouhý čas v Ženevě. Celá jedna čtvrt' toho města, díky tomu, že v ní sídlí hodně Rusů, se nazývá ‚La Petite Russie‘ – Malé Rusko. Tou dobou jsem měl v Malém Rusku poměrně rozsáhlé styky. Přesto musím přiznat, že ruskou povahu vůbec nechápu. Nelogičnost jejich postojů, nahodilost závěrů, které činí, četnost mimořádného, to vše by sice nemělo být problémem pro studenta nejdenné gramatiky; něco však tvoří jakousi překážku, jakýsi zvláštní lidský rys – jeden z těch jemných rozdílů, které přesahují dosah chápání pouhých profesorů. Učitelé jazyků nepřestávají překvapovat výjimečná láska Rusů ke slovům. Sbírají, hýčkají, ale neschraňují si je někde uvnitř v duši – naopak, jsou dnem i nocí vždy připraveni chrlit je ze sebe s nadšením, s lehkovážnou mnohomluvností, nicméně s takovou přiměřeností situaci, jako to umějí jen velice vytříbení papoušci. Člověk se až neubrání podezření, zda skutečně rozumí tomu, co říkají. V horlivosti, s jakou mluví, je cosi, co ji na hony vzdaluje obyčejné upovídánosti, zároveň je vždy natolik nespojitá, že ji není možno klasifikovat jako výmluvnost...“ (s. 10)

Uvedená pasáž je docela důležitá. Podle ní jsou totiž Rusové jiní než „Západané“. Mají jinou povahu, jiný vztah ke skutečnosti, k idejím, k pojmům, k výrazům.

Je to velmi sofistikovaný postřeh, který si nečiní nárok na komplexnost, na vystižení celku. Tyto do detailu promyšlené postřehy jsou pro autora typické. Týkají se však nejen ruské povahy, ale i charakteru jednotlivých postav románu a jejich vzájemných vztahů.

To platí především pro hlavní postavu, Kiryla Sidoroviče Razumova, nadějného studenta, který má původně před sebou velmi solidní budoucnost. Jeho schopnosti a píle jsou značné a jeho charakterové vlastnosti ho předurčují ke slušné úřednické i osobní kariéře:

„Pan Razumov byl vysoký, dobře stavěný mladík, zcela neobvykle tmavý na Rusa ze středních gubernií. Jeho pohlednost by byla nezpochybnitelná, nebýt zvláštního nedostatku jemných rysů. Jako by kdosi tu tvář energicky vymodelovanou z vosku (jež se dokonce blížila nárokům na klasickou sošnost) přidržel u ohně, až se ze změkklého materiálu vytratila ostrost linií. Ale i tak byl dostatečně pohledný. Také se uměl chovat. V diskusi se nechával snadno přesvědčit argumentem či autoritou. Ve vztahu k mladším krajanům zaujímal postoj nevyzpytatelného besedníka, který vás inteligentně vyslechně, a pak prostě změni téma hovoru. Takový trik, pramenící buď z nedostatečnosti intelektu, nebo z nedokonalé důvěry v sílu vlastního přesvědčení, zajišťoval panu Razumovovi pověst hlubokomyslného člověka.“ (s. 11)

Zápleťka románu je dána právě touto nevyhraněností Razumovova charakteru. Snad by se dalo mluvit o jisté rozpolcenosti. Má totiž po celý svůj život paradoxní problém s tím, že se mu důvěřuje. Důvěřuje mu student Viktor Haldin, který provedl atentát na ministra vnitra a svěřil se se svým činem právě Razumovovi. Důvěřuje mu i ruská generalita, neboť nejen oceňuje jeho zradu – udal totiž Haldina –, ale také mu dává důležitý agentský úkol ve Švýcarsku. Důvěřuje mu Haldinova sestra, která mu dokonce touží projevit své city. Nakonec si nedůvěřuje pouze Razumov sám, totiž jeho svědomí, které mu dovolí takřka vše, ale udolá je rozpor mezi city mladé Natálie Haldonové a pocit zrady na ní.

Nejde ovšem o pouhou kostru vyprávění. V první řadě běží o to, že celým románem proniká Conradův

záměr ukázat zvláštnosti charakteru a potažmo zvláštnosti chování nejen Rusů v Rusku, ale předně Rusů v exilu. Jsme totiž v době, kdy se formují revoluční skupiny, které při vši rozdílnosti sledují jediný cíl: proměnit ruskou realitu násilnou cestou. I Razumov, jakkoli je v očích exilu nakonec udavačem a zrádcem, sdílí představu o nutné změně, kterou musí Rusko projít. Hlavní hrdina si udělá v průběhu příběhu jasno: revoluce, především násilná, je ubohá a člověka nedůstojná. Rusko spíše osvobodí nový člověk, přicházející z budoucnosti, osvícený monarcha, který bude zástupcem celého poníženého a zuboženého národa, povstane z jeho utrpení. V této apokalyptické koncepci je tudíž jedno, zda jednotlivec zradí či nikoli. Podstatné je, že očekává onoho Velkého Zachránce, Vysvoboditele Ruska. Takových vytvářejících se konceptů „vykoupení Ruska z béd“ je ovšem v románovém zpracování celá řada. Natálie Haldinová se propracuje spíše k charitativnímu působení v Rusku a k joachimitskému očekávání doby smíru a lásky, která přijde po éře násilí a anarchie. Další, více méně karikovaná postava, revolucionář Petr Ivanovič, zase dokáže zkombinovat očekávání revoluce s takřka genderovou filozofií. Rusko obrodí především ženy! Kruh profesionálních revolucionářů zase zastupují dva výrazné typy: stárnoucí, leč chytrá Sofie Antonovna, která věnuje veškeré své síly agitační práci po celém světě a organizování polovojenských spiknutí a která v sobě nese osobní poselství o vysvobození lidí z ponížení a bídy; a surový zabiják s přízviskem Nekátor-Zabiják, sloužící budoucí revoluci svými svaly a nožem – z něhož se nakonec vyklubou dvojité agent a dvojitý surovec, a proto člověk bez jakéhokoli očekávání a étosu.

Všechny tyto postavy a mnohé další jsou zaklety do svého světa. Nezajímá je nic kromě toho, jak sloužit myšlence změnit Rusko, jak rozbít tuto zemi „lidožroutů, démonů a upírů“, jak to vyjadřuje revolucionářka Sofie. Revoluční skupinu líčí Conrad jako naprosto nesourodé uskupení, pro něž je charakteristické, že si nejen nemohou, a především nechtějí porozumět s okolní společností (Švýcarsko oné doby v románu vůbec neexistuje zřejmě proto, že Rusové mají k buržoaznímu způsobu švýcarské demokracie hlubinný odpor), ale jsou natolik osobnostně i názorově

vyhranění, že si nemohou porozumět ani sami mezi sebou. Jednotlivce v malých skupinkách revolucionářů spojuje nenávisť k režimu doma, k carské rodině a k západnímu způsobu politického života. Co se týče představ o nápravě věcí veřejných, ty kolísají od koketérie s povstáními na hranicích Evropy přes anarchistické a teroristické činy až po apokalyptický soud. Pokud se zastavíme u tématu vytvoření ruského profesionálního revolucionáře, máme v Conradově románu zajímavý příspěvek. Profesionalita zde není dána konkrétním politickým programem v našem slova smyslu – ruští revolucionáři nemají konkrétní politické cíle, které by řešili jeden za druhým. Jejich tématem je celý svět, jejich nitro, jejich spása, a na druhé straně detaily jejich chování a drobnosti v jazykovém vyjádření. Autor postupuje typickým způsobem: nechává takřka všechny své postavy zahaleny rouškou tajemství, nikdy se o nikom nedozvíme ani to, co bychom potřebovali k rozklíčování jeho celého osudu a k vystižení jeho přesného postavení v románové struktuře. Tento obecný autorův postup je však ještě prohlouben tím, co bychom mohli nazvat sondou do konkrétní psychologie ruských revolucionářů.

Zde jedna historická odbočka. Nemůže být pochyb, že tato Conradova sonda je pouhým střípkem mozaiky ruské exilové reality, a to ještě ironizovaným a literárně výrazně deformovaným, ale na druhé straně střípkem významným. Conrad totiž popisuje evropskou skutečnost revolučních exulantů v době, která znamená jistou změnu evropské revoluční internacionály, jež byla ještě před sjednocením Německa a Itálie mezinárodní, tj. evropská, a daly by se na ní zjišťovat společné znaky. Stačí si v této souvislosti připomenout snad nejslavnějšího ruského emigranta a revolučního teoretika Alexandra Gercena, který ostatně pobýval (mimo jiné) také ve Švýcarsku. Jeho životní příběh, který pěkně ilustruje jeho kniha *Byloje i dymy* z let 1852–1868, zachycuje život a dílo nejen ruských, ale i francouzských, italských a německých revolucionářů po roce 1848. Mimochodem, v jedné z postav románu Conrad zesměšnil exilovou snahu tisknout vše, co se dá, a kolportovat to domů, do Ruska, což byla asi jedna z nejvýraznějších schopností a devíz Gercenových. Jinak ovšem píše již o jiné době. Ruští emigran-

ti a exulanti už nemají v poslední čtvrtině 19. století a na úsvitu nového století tolik evropských soudruhů, což souvisí jak s vytvořením nových národních států, tak s rozvojem sociálně-demokratického hnutí. Centrum revolučních aktivit se přesouvá do Ruska, což provází i přesun centra a periferie Evropy. Ve druhé polovině 19. století se totiž z Evropy považované za „střední“ stává Západ (a Švýcarsko je toho vynikajícím příkladem!) a evropská osa se vychyluje směrem na Východ. Pro Conradovu dobu platí, že to již není zlatá éra evropských „osmačtyřicátníků“, je to období vyhraněných politických pozic, bojovného stranictví, anarchických radikalit, jednoduše a symbolicky řečeno: doba Leninova. Jak to ostatně velmi přesně konstatovali Josef Mlejnek jr. společně s Petruškou Šustrovou v recenzi románu v rozhlasovém pořadu *Zaostřeno na moderní dějiny*: Conrad líčí „dobu dvou barikád“, mezi nimiž zeje nepřeklenutelná propast. Jakmile do ní někdo spadne, což je případ Razumova, je s ním konec. Autorovy psychologické postřehy jsou ale významné i pro historika: jistá exilová únava v případě Sofie Antonovny, snaha konspirovat v malých kroužcích, bídné finanční poměry a s nimi související potřeba hledat mecenáše, utopické představy kombinované s nejhrubšími projevy násilí apod. Zkrátka revoluční každodennost, která obsahuje stereotypy, jež se dědí z jedné generace revolucionářů na druhou.

Joseph Conrad je ovšem dostatečně inteligentní, důmyslný a do jisté míry potměšilý spisovatel na to, aby se spokojil s problémem „svědomí kontra ideály“, který trápí hlavní postavu románu a který ovšem zůstává hlavní zápletkou. Svět Ruska i mimo Rusko je značně komplikovaný, a to nikoli v jediné postavě. Velmi složitá je v Conradově podání i postava Grigorie Mikulina, vysoce postaveného reprezentanta ruské tajné služby, která získala Razumova ke spolupráci a která je kombinací geniálního a racionálně, ba chladně uvažujícího úředníka, a jistým typem mírného reformisty. Rozhodně to však byl takřkajíc „člověk na svém místě“:

„Věci i lidé mají vždycky nějaký smysl, jistou stránku, za níž je třeba je uchopit, pokud je chce člověk sevřít a dokonale ovládat. Moc poradce Mikulina spočívala

ve schopnosti chopit se toho smyslu, oné stránky v li-
dech, kterou pak využíval. Nezáleželo mu na tom, oč
běží – marnivost, zoufalství, láska, nenávist, chamtivost,
inteligentní hrdost či hloupá namyšlenost –, to mu bylo
jedno, jen když toho člověka dokázal vést ke svému cíli.
Neznámému mladému studentu Razumovovi bez pří-
buzných bylo ve chvíli silného morálního osamocení do-
voleno, aby se cítil jako objekt zájmu nepočetné skupiny
skupinky vysoce postavených lidí.“ (s. 308)

Conradův Mikulin je sondou do světa inteligent-
ních řídících důstojníků ruské tajné služby a vlastně
všech obdobných centrál na světě. Ruskou specifičnos-
tí není ani to, že je to starý mládenec a že se mu líbí
balet. Je to spíš jakýsi typ vlastenectví kombinovaný
s byrokratickým stoicismem, který podle autora „ne-
postrádá jistou cynickou vznešenost sebeobětování ze
strany požitkáře“. A Conrad ironicky připojuje k tra-
gickému konci Grigorije Mikulina, který šel ke dnu
ještě za starého režimu, když ztratil důvěru svých nad-
řízených: „Zdá se, že jak nekultivovaná autokracie, tak
božská demokracie neomezují svou potravu pouze na
těla svých nepřátel. Požírají i své přátele a služebníky.“
(s. 307) Alespoň na této úrovni je Rusko i Západ za-
jedno. Což je samo o sobě neveselé a nijak optimistické
zjištění, především pro pravověrné demokraty.

Zpět ale k hlavnímu hrdinovi, jidáš Razumovo-
vi. Jako by v něm nechal Conrad znovu rozeznít staré
Rusko, Rusko klasické literatury. Ožívají v něm posta-
vy známé z Dostojevského a Tolstého románů. Ony
bytosti, které semele kolo osudu, ale které se přesto
vzepnou k velikému činu takřka na kraji útesu, jenž
bezpochyby znamená jejich konec lidský i nebeský:
a tento čin vykoupí jejich duši z věčné smrti, i když
tělo zahubí. V Razumovovi ožívá ona blízkost ztrá-
ty a spasení, zapletenost do osudové hry, v níž hraje
ovšem svou významnou roli náhodné setkání, úsměv,
dotek. Ožívá v něm zmapování onoho ohromného
kontinentu nitra, kterému nerozumí ani jeho vlastní-
ci – jak mu potom mohou porozumět jiní, cizí lidé.
Takovouto propast překonává jedině a výlučně láska,
v ruském podání ovšemže tragická – jak je pěkně vi-
dět v posledním dopise na rozloučenou, který napíše
Razumov Natálii. Lásce není umožněno se rozvinout,

neboť vina je příliš těžká a týká se bytostně obou mi-
lenců. Ale oběma dá možnost budoucnost: Razumo-
vovi možnost pokání a vnitřní smír, slečně Haldinové
dospělost:

„... ty nejdůvěřivější oči na světě – prohlásil o nich váš
bratr, když už byl vlastně na prahu smrti. Když jste pak
stála přede mnou s tou napřaženou rukou, rozpomněl
jsem se, jak zněl jeho hlas, a podíval jsem se vám do
očí – to stačilo. Věděl jsem, že se něco stalo, ale tehdy
jsem si ještě neuvědomoval co... Ale nemylte se, Na-
tálie Viktorovno. Věřil jsem, že nemám v nitru pro vás
dva nic jiného než nevyčerpatelnou zásobu zlosti a ne-
návisti. Vzpomněl jsem si, jak doufal, že ve vás přetrvá
jeho vizionářská duše. On, ten muž, který mne oloupil
o pracovitou, cílevědomou existenci. I já jsem měl před
očima myšlenku, za níž jsem šel, a nezapomeňte – mezi
námi –, že je obtížnější vést život plný dřiny a sebeodří-
kání než vyjít na ulici a z přesvědčení zabíjet. Ale o tom
už dost. Bez ohledu na nenávist jsem okamžitě pocítil, že
byť se vás budu snažit nepotkávat, nikdy se mi nepodaří
z mysli vypudit váš obraz. Obracel jsem se k tomu mrt-
vému s otázkou: ‚Takhle mě tedy hodláš strašit?‘ Tepr-
ve později – vlastně až dnes, před pár hodinami – jsem
pochopil. Copak jsem mohl tušit, jak mě to bude rvát
na kusy a navždy mi podsouvat to tajemství na rty? Vy
jste měla odčinit to zlo tím, že zradím sám sebe a vrá-
tím se k pravdě a klidu v duši. Vy! A udělala jste to také
způsobem, jakým mě on zničil – tím, že jste mi vnutila
svou důvěru.“ (s. 358)

Svým přiznáním se Razumov v podstatě odsoudil,
neboť tušil, že jeho čin nepřijme ruská revoluční sku-
pina bez trestu. Bylo mu nakonec dáno žít, i když ve
zmrzačeném těle. Jeho konec však v románu nepůso-
bí tak tragicky, jak to na první pohled vypadá. Násle-
dující léta, která tráví již na ruském venkově, ošetřo-
ván jedinou přítelkyní, která mu zbyla ze švýcarského
dobrodružství, jsou naplněna spíše smírem, a dokonce
i občasnou „duchovní výpomocí“ těm, kteří se z exilu
občasně vrací, například Sofii Antonovně. Jeho osoba
tudíž připomíná jakýsi alternativní příběh Jidáše Iška-
riotského, který zůstal naživu a kterému bylo dokonce
odpuštěno. Zrádce Jidáš je i v novozákonním příběhu

postava záhadná. Písmo nic neříká o jeho motivaci, i když naznačuje, že patrně nepochopil způsob, jakým se Mesiáš zjevil světu. S tím ale měli potíže i jiní apoštolové, například Petr, kterého Ježíš jednou počastoval jako „Satana“ a vřele mu doporučil, aby se mu klidil z cesty. Církev v době povelikonoční však pro Jidáše nemá vlídné slovo – je to zrádce, který provedl zlý čin a (jako by to nebylo málo) ještě je naturalisticky vyličen jeho konec: „...jeho tělo se roztrhlo a všechny vnitřnosti vyhřezly.“ (Sk 1,18) Zrádce Razumov dopadl podstatně lépe. Zachránily jej ženy, které hrají v románu milosrdnou úlohu: Natálie ho svou upřímností a důvěrou přivede k doznání, Tekla pečuje o jeho tělo, Sofie jej navštěvuje. Co víc, v novém, budoucím Rusku má i tento kající místo.

Interpretace románů Josepha Conrada je mimořádně obtížná. I když výkladů *Před očima Západu* je podstatně méně než podobných pokusů se vyrovnat se *Srdcem temnoty*, úkol je to stejně namáhavý, složitý, ba ošidný. Conrad je autorem, který staví své texty velmi promyšleně, jeho příběhy jsou velmi „objektivizované“. Kompozičně jsou romány vystavěny tak, aby se jejich autor vždy mohl dostatečně distancovat od přímého názoru poukazem na nějakou z postav (v díle *Před očima Západu* je to starý profesor jazyků, který se snaží porozumět Rusku a Rusům s jejich zvláštnostmi, aniž by nějak zvlášť uspěl). Texty jsou sice plné psychologie postav, mnohé ale zůstává nedořečeno. Velmi častá a silná je také Conradova ironie, s níž hodnotí onu těžce pochopitelnou zemi, národ a konkrétní jednotlivce. Je to ironie nejen pronikavá, ale koření častokrát ve větší hloubce, než je běžný čtenář, navíc Středoevropan, schopen postřehnout. *Před očima Západu* lze také číst jako román o ruské potřebě „mluvit a vymluvit se“, filozofovat nad zárnou budoucností v přítomnosti plné všednosti, hledat upřímnost jako démant v hlubinně kalu. Conrad v žádném případě nijak neusnadňuje čtenáři práci, ba právě naopak. V jeho pojetí totiž nejsou tajemná a těžko pochopitelná pouze Rusové – to

v každém případě –, ale složitý a mnohoznačný je též způsob, jakým chápeme realitu kolem nás. Nebo přesněji: to, čemu říkáme realita, může být světem zdání. Skutečnost se skrývá hlouběji, v pralese našeho nitra, a my jsme na obtížné cestě – dobýt pravdu, která může mít strašlivou tvář.

Na závěr může zaznít otázka, zda je Josef Conrad typ spíše středoevropského, nebo britského pohledu na Rusko a jeho revolucionáře. Snad lze říci, že jeho autorská výjimečnost tkví právě v kombinaci těchto dvou charakteristik. Rozhodně ale nepatří ke spisovatelům, kteří by v sobě měli tradici biedermaieru nebo že by ho bylo možno zařadit do „expresionistické éry“, kam patří podle Josefa Kroutvora Kafka i Hašek. Conrada zajímají extrémy, dobrodruzi všeho druhu, lidé balancující na okraji šílenství, lidé, jejichž rozum vykojil. U Conrada se máloco řeší opatrností a vtípem. Zajímají ho hory, propasti – a především moře. Tak jako brázdil oceány v roli britského námořního kapitána, ve svých románech se plaví v hlubinách lidského nitra.

Literatura k dalšímu čtení, DVD a rozhlasový pořad:

Apokalypsa. Film Francise Forda Coppoly. 1979. České vydání DVD 2011. Dvoudisková edice.

Conrad, Joseph: *Před očima Západu*. Leda/Rozmluvy, Praha 2011, přeložila Kateřina Hilská.

Conrad, Joseph: *Srdce temnoty*. Dokořán, Praha 2010, přeložil Jan Zábřana.

Baczko, Bronislaw: *Revolucionář*. In Furet, François (editor): *Člověk romantismu a jeho svět*. Vyšehrad, Praha 2010, s. 239–279.

Kroutvor, Josef: *Potíže střední Evropy: anekdota a dějiny*. In *Potíže s dějinami*. Eseje. Prostor, Praha 1990.

Šustrová, Petruška a Mlejnek, Josef jr.: *Zaostřeno na moderní dějiny*. *Před očima Západu*. Archiv Čs. rozhlasu: <http://prehravac.rozhlas.cz/audio/2765031>.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Křídla, s nimiž se vznáším nad zemí

Rozhovor s Franciszkem Nastulczykem

JOSEF MLEJNEK

S polským básníkem a překladatelem FRANCISZKEM NASTULCZYKEM jsem se poprvé setkal v roce 2013 v Bydhošti na básnickém festivalu *Pobocza* (Krajnice). Narodil se 22. srpna 1957 v Bystřici nad Olší na česko-polském pomezí. Původním povoláním je lesník-dřevař, později vystudoval kulturně-osvětovou pedagogiku na Jagellonské univerzitě v Krakově, kde v letech 1981–1983 studoval rovněž filosofii. Od roku 1983 žije se ženou Krystynou v Bielsku-Bialé, kde působí jako učitel tělocviku na základní škole. Je autorem osmi básnických sbírek. Překládá českou a slovenskou poezii, je externím redaktorem literárně-uměleckého časopisu *Pobocza*. Je také laureátem řady cen v básnických soutěžích v Polsku i v České republice. V ostravském nakladatelství Protimluv mu vychází obsáhlý výbor z jeho dosavadní tvorby *Průvodce slepého psa*. Krátce před naším loňským setkáním ve Wiecborku a v Bydhošti Franciszek přeložil do polštiny mé básně pro festivalová vystoupení a také je přednášel. Jeho výrazným přičiněním se mi jako prvnímu zahraničnímu účastníku podařilo ve Wiecborku vyhrát oblíbený básnický slam. Jeho vlastní verše oscilují mezi až „krajinařskými“ evokacemi obrazů plynoucích z osobního prožívání krásy a krutosti světa a krátkými zábleskovými sděleními připomínajícími kóany nebo haiku nebo přijímajícími přímo tyto formy. (jfm)

Jaký je tvůj vztah k češtině a k českým zemím?

Pocházím z rodiny usazené po staletí v Těšínském Slezsku. V devatenáctém století samozřejmě proběhla i tam národnostní krystalizace a hodně lidí se cítilo být Poláky. Žili tam i Němci, Židé a Češi, ale obrovská většina hovořila těšínským nářečím, které je variantou nářečí slezského. Po rozpadu Rakousko-Uherska se toto území stalo součástí Československa. Rodiče tehdy ještě nežili, ale babička s dědou a všichni příbuzní se přihlásili k polské národnosti. Doma se hovořilo nářečím, ale děti se posílaly do polských škol. Rodiče nás po válce také poslali do polské školy. To byly československé státní školy s polským vyučovacím jazykem. Žili jsme na území někdejšího Československa, ale v oblasti, kde rozhodně převažoval polský živel. Lidé si mohli vybrat a přihlásit se k polské, nebo české národnosti. Vždycky jsem se cítil být Polákem, byl jsem a jsem doposud občanem dříve Československa a nyní České republiky. Nevidím v tom žádný rozpor,

neboť něco jiného je státní příslušnost a něco jiného je národní vědomí.

Moji prarodiče byli občany meziválečného Polska a zároveň byli hrdí na svou českou identitu. Jaké školy jsi jako dítě navštěvoval?

Chodil jsem do polské základní školy s polským vyučovacím jazykem, a měl jsem navíc štěstí, že to bylo v šedesátých letech. Tehdy také vzniklo Harcerstwo polskie v Czechoslowacji. Měli jsme společné pobyty na táborech a naše tehdejší setkání se ve značné míře nesla v nacionalistickém duchu. Až v dospělosti jsem si zpětně uvědomil, že v národnostně smíšených pohraničních oblastech není vůbec lehké zůstat normálním vlastencem, protože se vše snadno vyhrcuje do nacionalistické podoby. Tehdy jsem například uvažoval o tom, že bych, kdyby vypukla válka mezi Polskem a Československem, určitě zběhl a bojoval na polské straně. Vydrželo mi to skoro až do šestnácti let.

Franciszek Nastulczyk při čtení. Foto: Malgorzata Lebda.

Teprve později jsem se jako člověk začal postupně vnímat univerzálněji.

Kde ses naučil česky tak dobře, že nikdo nepozná, že nejsi Čech, když jsi nechodil do české školy?

Ve škole jsme měli od třetí třídy povinnou češtinu, polštinu jsme měli už od první třídy. Je ale pravda, že se ve škole hodně lidí nenaučilo dobře polsky ani česky. Měl jsem to štěstí, že jsem dvakrát v životě, v sedmé a v osmé třídě, pobýval v takzvané ozdravovně. V roce 1970 jsem strávil dva měsíce ve Zlatých Horách a o rok později stejnou dobu v Peci pod Sněžkou. Obzvláště druhý pobyt, kdy jsem se setkal s Čechy z Prahy, měl ten následek, že jsem po příjezdu domů mluvil česky a musel jsem se učit mluvit polsky.

Co u tebe vyvolalo zájem o češtinu, a dokonce zálibu v ní?

U nás bylo češství vždycky chápáno jako protiklad polskosti. A v Čechách pro mě bylo ono češství prosté jakýchkoli nacionalistických konotací a nijak mi tam nebylo na překážku, že jsem Polák. Všichni to vzali v úvahu a docenili, že jsem jim vyprávěl o knihách, které jsem četl v polštině a které oni neznali. Byl jsem pro ně trochu exotický, protože jsem byl jiný, a oni vůči mně neměli žádné předsudky. Poprvé jsem se v té ozdravovně setkal s živou češtinou a s fenoménem češství. Normální lidé, Češi, kteří přitom nebyli mými nepřáteli.

Opravdu jste u vás doma vnímali Čechy jako nepřátele?
To bylo ustavičné rivalství, docházelo i ke rvačkám. Byli jsme v podstatě sousedy, ale každý měl svou tlupu, jednou tlupou byli Poláci, druhou Češi. A když jsme na sebe narazili, došlo k bitce. Dostal jsem jednou kamenem do hlavy od souseda Mitrengy, který byl Čech.

S polským jménem.

Polská příjmení tam mají v podstatě všichni.

Co Cieszyn – Český Těšín? Máš čerstvý pocit, že podnes mezi oběma městy existuje nějaká propast. Žádné spojení mezi nimi, vlakové nebo autobusové, neexistuje. Od českého vlakového nádraží k polskému autobusovému to je víc než půlhodina svižné chůze.

Před sto lety, jak zpívá Nohavica, nebyla v Těšíně hraniční závora a jezdila tam tramvaj. Vše se však zkomplikovalo po polsko-českém konfliktu o Zaolší v roce 1921 a v roce 1938 poté, co Zaolší obsadili Poláci. Zrovna v tu chvíli to byl velice hloupý, neprozíravý akt.

To bylo po Mnichově...

Samozřejmě, bylo to ve chvíli, kdy v podstatě končilo Československo. To nyní Polákům připomenul a vyčetl Putin, který prohlásil, že pakt Ribbentrop-Molotov byl normální politický akt, protože tak se podle něj prý dělá politika. Mám za to, že politické vášně lidem u nás často škodily. Českou kulturu milovali Poláci z polského vnitrozemí více než Poláci žijící na československém území, kteří s ní byli v kontaktu. V mládí se mi zdál velice důležitý mýtus, že je naší svatou povinností se o naše Polsko starat, pečovat o ně, a že jde o něco nejzávažnějšího v životě. Postupně jsem ale došel k závěru, že ve srovnání s jinými problémy je to něco nepříliš důležitého a že národní příslušnost je něco, co některým lidem jen slouží k uskutečňování jejich osobních a politických záměrů.

Jak se utvářel tvůj vztah k české kultuře a literatuře?

I u nás přece byla československá televize, rozhlas, tisk, filmy v kinech. Ale je pravda, že žádné médium ještě

člověka nenaučí mluvit. Česky jen rozumíš. Když se mnou moje žena přijížděla k nám, tak se chtěla učit česky. Já jí říkal: Proč se chceš učit česky, když tu česky nikdo nemluví? Tady lidé mluví nářečím a rozumějí i polsky. I ti Češi, kteří si myslí, že jsou Čechy, mluví stejným nářečím jako Poláci. Nepoznáš, kdo u nás je nebo není Polák, ale všichni si tu rozumějí. Byla svým způsobem náhoda, že jsem dva měsíce pobýval v ozdravovně v Čechách, zažil jsem české prostředí a mluvil jsem jenom česky. Ale na druhé straně jsem četl českou literaturu pro děti a mládež, *Rychlé šípy*, *Záhada hlavolamu* a podobně. A souběžně jsem četl i polskou literaturu.

Dítě není, jako často bývají dospělí, snob a čte jen to, co ho zaujme. Četl jsi poezii?

Literatura, kterou nás krmili na základní škole, mi nic neříkala. Hlavní slovo měla spíš gramatika. Musel jsem se samozřejmě učit básně, dodnes znám napsané po nacistickém vpádu do Polska v září 1939. Při slavnostních příležitostech jsem přednášel i veřejně. V jedné Mickiewiczově básni je řeč o hrudi bohatýrově, polsky *pierś*, a já se při recitaci vždy začervenával, protože se mi vybavovalo ženské prso. Všude byl patos. Přečetl jsem prakticky všechno od Sienkiewicze, u něho je hodně silný národní náboj, ale dal se čít jako dobrodružná četba. A to bylo všechno. A když jsem se nedostal posléze na střední lesnickou školu...

Co jsi studoval?

Po ukončení polské základní školy jsem se chtěl stát lesákem, hajným. Střední lesnická škola byla v Hranicích na Moravě. Ale tam bohužel přijímali ke studiu po roce v učilišti nebo po roce praxe v lese. Šel jsem na lesnické odborné učiliště v Bílé u Frýdku-Místku, kde byli žáci, kteří měli ze základních škol vysvědčení s vyznamenáním a chtěli se dostat na tu střední školu, ale byli tam i takoví, kteří neuměli násobilku a chtěli se jako lesní dělníci naučit pracovat s pilou nebo jezdit s traktorem a pracovat v lese. Učiliště bylo dvouleté a panovala tam vojenská atmosféra, mazáci a bažanti, takže tam fungovala i šikana.

Ředitel byl ožrala, který si mě každé ráno posílal pro šest piv.

Proč ses nedostal na střední lesnickou školu?

Nakonec ne, i když jsem o to moc stál. Ale táta nebyl ve straně, chodil do kostela, byl dělník, truhlář. A na škole bylo místo spíš pro synky pánů od Státních lesů. Šel jsem nakonec na dřevárnu, ta byla taky v Hranicích. Na ni vzali skoro každého, takže jsem se tam ještě s několika kamarády dostal. Ke dřevu jsem měl blízko, tátu těšilo, že budu dřevař, truhlář. Přitom mi činilo potíže pochopit, jak funguje pila. Že se něco točí támhle tak, zatímco tady to jde jinak.

To byl asi katr?

Katr. A když jsem končil školu, měl jsem už jiné zájmy. I na téhle škole byla v hodinách češtiny česká poezie, ale jen do toho devatenáctého století. Maturoval jsem s velmi dobrou, ale poezie mě tehdy moc nebrala. S prózou to bylo jiné: seznamoval jsem se horlivě s knihami Bohumila Hrabala, Oty Pavla, Josefa Škvoreckého nebo Vladimíra Párala. V sedmasedmdesátém roce jsme si opisovali Chartu 77. V Hranicích jsme bydleli v privatě, bylo nás celkem osm a četli jsme časopisy jako *Host do domu* nebo *Literární noviny*. Když někdo něco z té doby našel doma, tak to přivezl. Vytvořili jsme si přímo sebevzdělávací kroužek.

V době Charty ti bylo rovných dvacet let.

To jsem byl ve třetím nebo čtvrtém ročníku střední dřevařské školy. Kvůli učilišti jsme byli o dva roky starší než spolužáci. O tom, že jsme skutečně byli protisocialistické živly, svědčí i fakt, že jsme jako jediná třída neměli organizaci SSM. Věděli jsme, co je komunismus, a nemohli jsme ho brát vážně.

Kdo tedy způsobil nebo co způsobil, že ses postupně začal zabývat poezií?

Je za tím polský básník, o kterém nám ve škole neřekli ani to, že existuje, Tadeusz Różewicz, který letos zemřel ve svých třiadevadesáti letech. Jeho básně pro mě znamenaly objev. Dostala se mi do ruky malá knížečka, kterou mi někdo přivezl z Polska, a já jsem si uvědomil, že lze psát poezii i jinak než s patosem.

Z podobných důvodů nám před půlstoletím na gymplu imponoval Miroslav Holub.

Różewiczova poezie na mě zapůsobila jako pramen čisté vody. Zaujala mě do té míry, že jsem začal sám psát. Do psaní nepočítám období kolem třinácti let, kdy jsem sepisoval horlivé básničky o tom, že budeme bránit svou vlast. V začátcích jsem psal spíš existenciálně laděné básně, jak to u mladých lidí v těch šestnácti chodí. Ale začal jsem také číst i jiné básníky, což bylo možné i díky tomu, že jsme v Bystřici měli Klub mladých – Polský kulturní svaz měl literární a uměleckou sekci a v ní působil jeden můj starší kamarád, který studoval v Krakově a sám také psal básně. Společně jsme své verše vydávali vytištěné na cyklostylu. V té době jsem už také strašně moc chtěl jít studovat do Polska. Pomýšlel jsem na něco, co by souviselo s kulturou a literaturou, ale polští soudruzi v Ostravě, kteří o tom rozhodovali, mi tvrdili, že humanisty nepotřebujeme, ale techniky, a že nemám žádnou naději, že bych se někdy mohl do Polska dostat. Jejich synové a dcery samozřejmě v Polsku za ministerské peníze studovali právo, medicínu nebo architekturu atd. Nechtěl jsem přitom žádné stipendium, stačilo by mi jen povolení. Pomohla mi známost s kolegou, který byl asistentem na filiálce Slezské univerzity v polském Těšíně. Prorektorem byl tehdy nějaký Chlebowczyk, který pocházel ze stejné vesnice jako můj dědeček, a ten mi řekl, ať udělám přijímací zkoušky, pak že mě přijmou jako řádného polského studenta.

Bydlel jsi pořád v Československu?

Trvale jsem stále žil v Bystřici na Těšínsku. Jakmile jsem začal studovat, obdržel jsem stálou propustku a mohl jsem kdykoli jet do Polska. To bylo v letech 1978–1981.

Ale to bylo výborné období.

Jistě, v té době propukla Solidarita. Všichni estébáci dobře věděli, že studuji v Polsku, a nebyl jsem sám, studovalo tu víc lidí, ať už legálně, nebo nelegálně. Všechny si nás zavolali do Ostravy a nabídli nám, že můžeme jít v ČSSR studovat na jakoukoliv univerzitu stejný obor a nastoupit do stejného ročníku jako v Polsku a že nám všechno bude započteno. Ať si vybereme.

Ale nikdo z nás se na to nedal, snad až na jednoho člověka. Zůstal jsem tady v Polsku, a protože mi to z české strany povolili, dostal jsem tehdy také stipendium od polské vlády. Hned jsem také začal vše kombinovat tak, abych mohl přejít do Krakova.

Proč až do Krakova?

Chtěl jsem studovat filosofii, protože jsem už tehdy věděl, že to je můj obor, ne jen nějaká kulturněosvětová práce. Nakonec se mi to podařilo. Končil jsem čtvrtý ročník kulturněosvětové pedagogiky a začal jsem první rok studia filosofie jako samostatného oboru. Filosofii jsem nakonec nedodělal. Ale byla to krásná léta. Solidarita, potom válečný stav, bitvy s policií, manifestace, samizdat, setkání s lidmi, kteří byli dlouho zakázaní.

To jsi prožil přímo v Krakově?

Bydlel jsem tehdy tam a všechno jsem zažíval na vlastní kůži. V Čechách a na Slovensku bylo přitom úplně mrtvo.

Mě si brzy po Jaruzelského puči pozvali fizlové na podání vysvětlení a jízlivě hecovali: Mysleli jste si, Solidarita, Valesa, Valesa, a teď to máte. Možná si mysleli, že se s nimi snad začnu hádat. A u koho jsi studoval filosofii?

Dneska je to už profesor, ale tehdy to byl ještě docent, Władysław Stróżewski, podle mě jeden z našich nejvýznamnějších filosofů. Vystudoval Katolickou univerzitu v Lublinu, ale měl blíže k fenomenologii – jako žák Romana Ingardena, který byl podobně jako Patočka Husserlovým žákem.

Blízko k fenomenologii měl i Karol Wojtyła, který na počátku sedmdesátých let vedl na KULu katedru etiky.

Stróżewského jsme měli na dějiny filosofie a přednášel nám také ontologii. Jeho přednášky z ontologie mám všechny zapsané, jeho teorie bytí, velice zajímavá, knižně vyšla až později. Byl věřící, ale jeho filosofie nevycházela z náboženství. Chodil jsem i na Tischnerovy přednášky Myšlení na základě hodnot. Kołakowski mě příliš neoslovil, spíš Władysław Tatarkiewicz, jeho dějiny filosofie. Ale hlavně Stróżewski, to byl vynikající jev a skvělý člověk.

To byl jeden z nebetyčných rozdílů mezi tehdejší situací u nás a v Polsku. Filosofie prakticky neexistovala, vycházely jen samé ideologické ptákoviny. Když jsme s básníkem a filosofem Jirkou Červenkou přijeli v roce 1978 do Vratislavi a Varšavy, zatočila se nám z těch knížek hlava.

Bylo zajímavé, že v Polsku se stále dělala pořádná filosofie, ne postmoderní bláboly. To se zde naštěstí přeskočilo. Samozřejmě že ti mladší, kteří pak studovali, se s tím setkávali, v první řadě ve Varšavě. Krakovská škola si nadále podržela to hlavní, klasické jádro. Vyučování dějinám filosofie, četba starověkých filosofů, jako kdyby byli našimi současníky, nacházení u nich všeho, co je dnes a dodnes důležité – to mě naučilo číst texty, oddělovat archaický jazyk, a dospívat k jádru věci, očistit je a získat ono skutečné zlato.

Proč ses nakonec nestal filosofem z povolání?

Musel jsem vydělávat na živobytí, což nebylo lehké, musel jsem se vrátit domů, narodil se nám syn. Ale to jsme se vzdálili od literatury.

Psal jsi nejprve prózu?

Ne, psal jsem jen básně, od začátku. Publikoval jsem v časopisech vycházejících v Čechách, literárně-umělecká sekce při Polském kulturně-osvětovém svazu v Českém Těšíně organizovala semináře, pořádali také Konkurs jedné básně. Účastnil jsem se ho, získával jsem i ceny, tiskli mě v různých časopisech, které tam vycházely. Cítil jsem se být provinčním básníkem ne tak zcela polským a ne tak docela českým v česko-polském pohraničí.

Filosofie a poezie – těžko jsou to pro tebe dvě věci, které jdou každá jiným směrem, jinudy. Jaký význam, v určitém období života, mělo pro tvou poezii právě studium filosofie?

Moje poezie vychází spíš ze zkušenosti.

To realistická filosofie přece také.

Každá moje báseň má svůj počátek a základ v nějaké události, v pozorování, v něčem konkrétním. Ale potom je utvářena v souladu s mým viděním světa. Moje vidění světa, můj světový názor byl v té době více existenciální. Ne však ve smyslu Gabriela Marcela, ale byl

Se ženou Krystynou. Foto: Archiv F. Nastulczyka.

mi bližší tragický heroismus Alberta Camuse, závat z absurdity života, pocit vrženosti do světa, tím byly také ovlivněny moje juvenilní básně, ale dnes už tak nepíšu. Později jsem dospěl k určitému smíření spojenému s pozorováním a s úžasem nad strukturou světa, nad jeho harmonií, řádem, aniž bych k tomu potřeboval původce tohoto řádu. Jednoduše ten řád tu byl a vnímal jsem jeho krásu a samozřejmě zároveň i disharmonický skřípot v té harmonii. Nevím, jestli se mi filosofie bezprostředně „překládala“ do poezie, ale spíš ne. Vždy je to v oné základní osnově, ve znění, zvucení toho, co prožíváme. Světový názor samozřejmě vysvětluje to, jak píšeme, ale myslím si, že je možné být člověkem filosofii nedotčeným a psát velmi krásné básně.

Nemyslím, že by si básník mohl načíst nějakou filosofii a pak ji převádět do veršů. Ale je pravda, že tě filosofické poznání může určitým způsobem nastavit, naladit a usměrnit. A ty se pak jako básník setkáš s otázkami, které můžeš na svůj způsob nějak pojmut a básnicky vyjádřit. Filosofie, philosophia ancilla poesiae, nemusí nic v poezii kontaminovat.

Jako básník mohu vidět věci v jiných kontextech, v jiné základní osnově, nejen v úzké osnově jednotlivé zkušenosti, prožívání. Ale já hrozně nerad mluvím o poezii, o básnění, teoreticky.

To já také. Ale filosofie a poezie v tobě určitě nebyly a nejsou izolovány jedna od druhé.

To je jasné, ale já jsem filosofii potřeboval jako vodu, především v té hrozné jalovosti sedmdesátých let v Československu, kdy jediným stravitelným pokrmem byly noviny a časopisy z šedesátých let. Dokonce můj otec, který byl obyčejným truhlářem, četl Kosičku a jiné filosofy, sice marxistické, ale už v nich bylo přece jen i něco jiného.

Co tě přivedlo k překládání?

V podstatě náhoda. Můj přítel, také básník a překladatel, Wilhelm Przeczek, který už nežije, měl tady v Polsku hodně kontaktů a mezi jinými spolupracoval s časopisem, literárně-uměleckým čtvrtletníkem *Pobocza* vycházejícím v městečku Wiecbork u Bydhoště. Potřebovali přeložit básně Jaroslava Seiferta. Przeczek byl už nemocný a neměl moc času, a tak se mě zeptal, jestli bych to pro ně nepřeložil. Začal jsem překládat a postupně mi posílali i jiné texty, a nakonec sami říkali, najdi nám něco z české poezie, co by se hodilo do našeho časopisu. Tak jsem začal opožděně objevovat – byl jsem poměrně už dost starý – českou poezii. Nejdříve českou klasiku, ale ne až úplně, Holan, Hrubín, Nezval, spíš to byl Jan Zahradníček, samozřejmě Seifert, ale i Zdeněk Rotrekl, poněkud zapomenuté nebo opomíjené málo známé básníky, a posléze i ty současné. V tom mi pomáhala Lenka Daňhelová, která rovněž spolupracovala s časopisem *Pobocza* a seznamovala mě se současnou českou tvorbou. A za posledních patnáct let, co překládám z češtiny a ze slovenštiny, jsem řadu českých básníků objevil nejen pro sebe, ale i pro polské čtenáře. S mnohými z nich jsem navázal přátelství, například s Petrem Hruškou, jemuž jsem přeložil celou knížku, která tu před časem vyšla. Najednou to pro mě byla důležitá část mého života. Jestliže pro mě byla poezie jedním křídlem, s jehož pomocí se mohu vznášet nad zemí, bylo překládání druhým křídlem. Pomáhá mi nebýt tak sebestředný a nebýt vzdělán pouze na

polské poezii. Zjistil jsem, že jsou i jiné poetiky a že se jinde píše také jinak. Že existují jiné hierarchie hodnot a že poezii lze psát z úplně jiného hlediska a opěrného bodu.

Můžeš nějak porovnat českou a polskou poezii?

Na každou poezii mají vliv velké básnické osobnosti. Česká poezie jich neměla v poslední době tolik jako poezie polská. Miłosz, Herbert, Szymborská, a řekněme ještě Różewicz. Ti všichni měli a stále mají na polskou poezii obrovský vliv. A vzpoury mladých jako Dariusz Sośnicki, okruh kolem Brulionu, to všechno bylo ve srovnání s velkými básníky nějak malé. Jistě, existoval jakýsi únik před tím tlakem, ale musím říct, že v dnešní polské poezii chybí podobný fenomén jako v Čechách Jiří Krchovský.

Pokud jde o formu?

Pokud jde o formu i o obsah.

Znáš poezii Andreje Stankoviče?

Neznám, mám v české poezii pořád mezery.

Nikolaj – jinak se Stankovičovi neříkalo než Nikolaj – kromě toho, že byl básník, byl rovněž filmovým kritikem, velice původním a nekonformním. Někdy před třiceti lety mi předložil nějakých deset dvanáct černých sešitů či bloků. Myslel jsem, že to bude jen další undergroundový poeta, Nikolaj tehdy připravoval samizdatovou antologii poezie undergroundu. Jistě, tématy i obsahem underground – Krchovský je pseudonym, autor, Jiří Hásek, si ho dal proto, že skutečně přespával v hrobkách na Olšanech –, ale forma, to jako kdyby básně napsal Baudelaire.

To byl pro mě velký objev, ale zatím nevím, jak bych ho překládal. I proto, že se u nás podobný fenomén zatím nevyskytl.

Podobný problém mám já s Jarosławem Markem Rymkiewiczem. Také zatím nevím, jak na jeho poezii, úspornou a vybroušenou, z posledních let.

U něj vše stojí a padá s jazykem a rýmem, a navíc v tom jsou záblesky geniality. V jednom, ve dvou, v několika propojených slovech. Když se ten záblesk v překladu nezachytí nebo nepřenese, jsou z toho jen

obyčejná slova. A v daném jazyce jde o něco takového, že člověk může jen užasnout, ale nic víc. Přeložit to nejde, bohužel. Dají se přeložit moudré, filosofické básně, ale básně krátké, velice krátké a k tomu zřymované, založené na myšlenkovém záblesku, překládat nejspíš ani nejde.

Který český básník se ti překládal nejhůř?

Zahradníček byl pro mě tvrdý oříšek. Když jsem přeložil jeho básně do polštiny, připadaly mi mé překlady pořád hrozně kostrbaté. Největší radost mi naproti tomu dělalo překládání básní Petra Hrušky. Máme trochu podobné prožitky, počítaje v to i Ostravu, s její krajinou a s jejími lidmi. Dobře ty lidi z nádražních restaurací znám: právě vylezli ze šachty a jdou na pivo. Těšín, Karviná nebo Ostrava, je jedno, kde ta jejich hospoda je, jsou to titíž lidé. A blízké mi je i Hruškovo vnímání toho, co se děje a kdy se pod povrchem všednosti odhaluje mimořádná a překvapivá hloubka, a my zjišťujeme, že zdánlivě obyčejné události mají ještě druhé nebo třetí dno. V každém zdánlivě banálním okamžiku.

Málo jsme mluvili o tvém rodinném zázemí.

Byli jsme normální rodina. Z matčiny strany to byl rod beskydských horalů z Mostů u Jablunkova. Místu, kde bydleli, se říkalo Velká Louka, měli dřevěnou chalupu a pásli krávy. Otcův rod pocházel z Karviné, tam všichni byli horníci, dědeček, otcovi bratři. Bylo to setkání, střet dvou kultur: při rodinných setkáních s příbuznými z otcovy strany jsme neslyšeli o ničem jiném než o robotě na šachtě. Šlo také o zcela odlišné krajiny. V otcově rodišti byla krásná krajina s rybníky. Ty patřily hraběti Larischovi, i statek a okolní pole. To byl Darkov u Karviné, dnes je to část Karviná-Darkov. Darkovem protékala říčka Mlynka, lovili jsme v ní o prázdninách ryby do koše. Tamní krajina má jiný ráz a tamní lidé také mluvili jiným nářečím než tady u nás v horách. Měli jsme to tam rádi. Teď je v místě, kde se otec narodil, jen velké jezero. Všechno bylo poddolováno a země se nakonec propadla.

Vesnice už neexistuje?

Všechno je pohřbeno v té vodě. Vytěžené doly se nezaspávaly, a když povolily všechny vzpěry, půda se se-

sunula a do vytvořené prohlubně natekla voda. A tam, kde dříve byly rybníky, je dneska jedno velké jezero.

Není to velký rybník?

Teď se všechno kolem postupně rekultivuje, neboť po dolech zůstaly haldy. Voda je tam čistá, vracejí se i ryby, ptáci. Jako kdysi tam jsou volavky a kačeny. Ale jako dítě jsem u rybníků vídal staré staleté duby a na hrázích jsem se na podzim brodil deseticentimetrovou vrstvou žaludů. Teď je to tam jako měsíční krajina. Žádná památka z otcovy strany už nezůstala, zato jsem více spjat s horami. Přestěhoval jsem se sem do Bielska-Bialé, a zdejší krajina, to jsou stejné Beskydy, v nichž jsem se narodil, pouze z polské strany. Je tu podobný ráz krajiny a jsem tu rád. Ani necítím, že bych se nějak moc vzdálil od svého rodiště. Jenže kultura je tu jiná.

Jak je to se zdejší populací? Zůstalo původní obyvatelstvo, nebo i tady vyhnané původní obyvatele nahradili Poláci po válce přehnaní z východu – podobně jako ve Wroclawi?

Polovinu města skutečně potkal podobný osud jako Wroclaw. Ona polovina, která má v názvu Bielsko, se nachází před řekou Bialou, a tam bylo ještě Rakousko. Většina obyvatel mluvila německy; za Němce se považovali i zdejší německy mluvící reformovaní Židé. Měli tady své reformované synagogy, své soudy i své tělocvičny. Polsky tu mluvilo jen služebnictvo. Za řekou byla Biała, a to už byla Halič, kde žili Poláci a nereformovaní pejzatí Židé. Nacisté za války nejprve vyhubili zdejší Židy, zdejší Němci na konci války buď utekli, nebo byli vyvezeni pryč. Bielsko bylo po válce hodně dosídleno lidmi vyhnanými ze Lvova a z jiných míst z východu. Podobně tedy jako ve Wroclawi, jen s tím rozdílem, že Biała a okolní vesnice byly polské, i když ne úplně všechny.

Jsou i po několika generacích stále znát rozdíly?

Lidé původem z východu mají mentalitu východních Poláků, tíhnou spíš ke konzervatismu, k pravici nebo k pravičáctví, zatímco ti původem odsud více tíhnou k ekumenismu. Zde v Bielsku byl už dříve velice silný evangelický sbor.

Podobně je tomu ale i v polském Těšíně...

Polští katolíci tu museli žít s evangelíky, se Židy. Poláci z východu měli jiný přístup. Ti, kdo pocházejí jako moje žena Krystyna odsud z Białé, stejně jako její matka, dědeček a všichni příbuzní, jsou místními rodáky. To Bielsko je mi proto tak blízké, že tu nevládne typicky polská mentalita a že tu všechno má blíž ke střední Evropě, k Rakousku.

Jsou ještě znát i stopy po monarchii?

Ty jsou nepřehlédnutelné. Stačí se podívat na zdejší nádraží nebo na divadlo. Bielsku se kdysi říkalo malá Vídeň. Jezdilo se odsud ráno vlakem do Vídně do opery a v noci se jelo zpátky. S Vídní tu byl větší kontakt než s Varšavou. S Varšavou ani moc velký kontakt být nemohl, protože byla ruská. O Varšavě se říkalo, že je to provinční město u německé hranice.

Identifikoval ses se zdejším krajem a krajinou natolik, že tady jsi doma?

Ano. Ale občas mi vadí zdejší mentalita v tom smyslu, že se pořád má za to, že zákony je lépe obcházet, než je dodržovat, a u toho všechno začíná. Jak má potom vzniknout stát, kde je právo právem? Jerzy Giedroyc a jeho pařížská *Kultura*, kterou jsem také četl a která

mě hodně ovlivnila, byl státotvorný. Pro něj nebyla důležitá národnost, národ, ale státní útvar, který v sobě zahrnuje všechny součásti, jak Poláky, tak Ukrajince, tak Litevce a další. On si přál federaci, ale to už teď nejde udělat. Ale byl to státník, „propaństwowiec“. Byl prostátní v tom smyslu, že stát měl být zárukou rovnosti všech před zákony. Co se mi tady nelíbí, je ten provinční smrad, klerikalismus, ale mladí lidé jsou tím zatížení stále méně. Polsku udělala dobře také emigrace. Někomu se nelíbí, že tolik lidí odjelo na Západ pracovat. Ale oni tam objevují jiný svět a vracení se domů s novými zkušenostmi. Zároveň pořád zůstávám českým občanem a zajímá mě, co se děje v české politice.

Máš dvojí občanství?

Ne, pouze české. Když jsem se narodil jako československý občan, tak to přece nezařadím. To je pro mě taky důležitá věc.

A jako básník se cítíš jak?

Jako polský básník, to bych chtěl zdůraznit.

Bielsko-Biała, 10.–11. listopadu 2014.

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

**Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)**

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty*
a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neúčtujeme!

Hölderlin maluje

FRANCISZEK NASTULCZYK

Pohled na podzim

chladná srozumitelnost stromů
volnost střech
skutečnost nezávislá na naší vůli

mlčící neurčitost snů
bezradnost jazyka
ve vyjádření smutku a radosti
stud že žijeme tak zbytečně

schýlená ramena a nehybné
ruce sochy
když hledíš z okna
na podzim

De vita beata

měkká tkanina větru zastavuje dech
kopu ve tmě hrob za cestou
tento měsíc chcipla už třetí slepice

(Seneca psal o šťastném životě
mudrce lhostejného k osudu
a k podmínkám existence)

hlína je mokrá
lepí se na boty i na ruce
myslím že jsem šťastný

trochu méně než vítr
trochu víc
než slepice

Darkov – Louky

Šel jsem v poledním srpnovém slunci
po cestě uprostřed široké hráze,
vroubené větvemi věkovitých dubů,
loven míhajícími se skvrnami stínů
jak nenadálou rozhozenou sítí.

Na vodě plavaly divoké kachny,
v rákosí to šplouchalo rybami a žábami,
s pleskáním se poplašeně vznesla popelavá volavka
k letu přes léta, až k dnešnímu podzimu.
Za mnou dýmaly haldy, dřímaly kolonie domů
s malými zahradami a se studnami na dvorcích.

Kam vede ta cesta, kde je ono
věčné léto? Proč jsem tady a tam
na hrázi, vepsán do šachovnice slunce a stínu?

Dívám se na mizející volavku – spolu s ní
mizí duby, rybníky, cesty, domy, zahrady, studny,
náměstí a kostely.

* * *

bílý škraloup na
mléku rána stydne
kam poděl se rok

Kašpar Hauser

Obracím se k něčemu a to něco je.
Nemluví o sobě, sebe nepotkávám.
Jsem jenom uvnitř, jiný než to,
co mě obklopuje.

Kromě mého života není ve mně nic živého.

Jsem jenom hlas. Chodím bosou nohou
po ostřích strnišť a po kamenech v řekách.
Ó, vodo!
Oslepl jsem z tvého třpytu.

Po rtech a bradě mi stéká krev višní.
Bledé dívky na kolotoči, podzimní kašel.
V horečce návratu z ruky opřené o kámen
vyrůstají kořeny, vzlétají zimní ptáci.

Můj pobyt zde je bolestným pádem.

Franciszek Nastulczyk. Foto: Archiv autora.

* * *

červená kapka
na bílém plátně sněhu
plod jeřabiny

Hölderlin maluje

sedí na štokrleti a natírá zahradní lavičku
je začátek listopadu teplé sluneční odpoledne
zvon z kostelní věže ohlašuje třetí hodinu
těší ho plynulé tahy štětcem a vůně barvy
promísená s dýmem pálených větví a listů
nespěchá
pozoruje černého kocoura slídícího pod lískou
straky přelétající nad střechou domu
náhle si vzpomene na sen z dnešní noci
chytil ryby v mělkém rybníce
a potom škrtil psa, který ho napadl
u nějakého neznámého obydlí
probudil se naštěstí a pes ještě žil
ale ještě dlouho viděl
štiku mrskející se v trávě
a psí oči zalévající se krví
zatímco nanáší poslední pruhy barvy
na vyschlé a rozpukané dřevo
přemýšlí odkud se berou takové sny a co znamenají
zda a kde existují snové světy
kolem zní každodenní koncert pil a kladívek ze stolařské
dílny
zvuky přicházející z kuchyně kde se připravuje večere
barva na lavičce se leskne a tráva voní
na lísce šelestí poslední žluté listy
ale podzim už ho netěší
sklonek krásného dne
čas chleba a vína
klid a vykonaná práce
ten sen byl živější než jeho život
s povzdechnutím se zvedne a vrávoravými kroky
zdřevěnělých nohou vykročí k věži

Sirotčinec

sirotčinec vítá příchozího
štěkotem a odpudivým zápachem
sirotci jsou přivyklí držet při sobě
v oddělených klecích
zrůdy i šlechta

v sirotčinci jsou misky společné
žrádlo je nahnědlé
řídké
sem tam fazole a zrnko kroupy
sirotci nechtějí žrát
ani když jim zamícháš v misce
klacíkem

sirotci štěkají různými způsoby
s nadějí
zoufale
zlostně
anebo kňučí a tisknou čumák
k dírámu v plotě
a ocasem vrtí tak rychle
že se už na to nemůžeš déle dívat
takže odcházíš

Život je...

*Život to je spousta
skutečností bez významu*
(Eugenio Montale)

život je
paměť toho co nikdy nebylo
vzpomínka na krajiny ve kterých jsme nebyli
smutek po ztrátě lásky
k neexistující osobě
vědomí toho co se nikdy
nepodaří
návrat do světa
z kterého jsme přišli

Tři králové

Plnost zimy, hranice času,
únava řadou jednotvárných dní.
Usedli jsme u ohně
vztahujeme ruce k teplu. Z bot, zvlhlých cestou
přes řeku, stoupá pára.

Jak je dobré, že je oheň s námi.
Jeho plamenný květ
nejlépe zdobí tvář noci. Je tma,
a naši Hvězdu není vidět.
Cítíme, jak se v nás teplo rozrůstá,
zdá se být živým tělem
v našich mrtvých schránkách.
Ráno zas vyrazíme na cestu,
přejdeme další řeku,
obejdeme nové jezero,
nalezneme průsmyk v horách.

Potáhneme svá zledovatělá rybí těla,
rozprostřeme ohnivá křídla ptáků,
v hlubokém lese bloudění bez konce
najdeme Krále.

Přeložila Lenka Kuhar Daňhelová.

Franciszek Nastulczyk (1957), polský básník a překladatel české a slovenské poezie. Je autorem řady sbírek, právě mu v překladu Lenky Kuhar Daňhelové vychází v ostravském nakladatelství Protimluv obsáhlý výbor z dosavadní tvorby *Průvodce slepého psa*.

O tíze, lehkosti a ještě něčem

ANTONÍN PŘIDAL

V Chestertonově *Létající hospodě* – románové fantazii o tom, jak těžce by se v Anglii žilo, kdyby tam vládní kruhy ve své poturčenosti uzákonily islámskou ctnost abstinence – žehrá jeden z nepokořených hrdinů na to, že umělecké básně jsou příliš *dreary and weary*, chmurné a nudné. Nejsou mu k ničemu, když se na útěku s posledním uchráněným soudkem rumu potřebuje posílit nejen douškem, ale i přednesem něčeho veselého. Nebude přece vyzpěvovat Havranovo *Nevermore!* Nebo citovat Baudelaira, u kterého se ani v nejlepších verších nenajde trocha radosti. Natož naříkavého Tennysona, Maeterlincka a podobné bolestíny. Ani písňe futuristů se nedají zpívat! horlí Chestertonův irský kapitán a nezbyvá mu než veršovat na vlastní pěst. V refrénu své „Písňe proti písňím“ pak volá:

Však kdo nám složí jezdeckou
či vojáckou či pijáckou
jak tátům, kteří uměli
vždy moudře žít a prosperovat?
Vždyť Lásky a Krásy s Uměním
tím hrůzostrašným zpěvem svým
nám ohnou hřbet a zkazí krev
a zničí duši zaživa.

Jako v odpověď se na různých místech *Létající hospody* (1914) rozeznávají veselé verše složené odpůrci prohibice, zpěvy většinou pijácké, s chutí a vtipem rozehrávané, i když úhrnem podobně jednostrunné jako ty o bolu, splínu a duchamorném „nevermoru“. Jednu z nich, o zásadě praotce Noema „Ať si voda kam chce teče, hlavně že ne do vína“, jsem později našel vytištěnou samostatně, v šestisetstránkové antologii moderní anglické a americké poezie z roku 1947. Ne v její první, vážné a rozsáhlejší části, ale až v druhé, nazva-

né *A Little Treasury of Modern Light Verse*. Český jazyk takové „lehké verše“ nezná, zato česká literatura v míře nemalé. Co je to? Řečeno s pomocí anglické definice, „poezie napsaná, aby bavila nebo těšila, často spíš důvtipnou formou než literární kvalitou“. Něco jako zábavná či taneční hudba vedle té symfonicky vážné? Jako opereta, dítko lehkonožné múzy, vedle opery? O titul „zábavný básník“ by sotvakdo stál, jeho dílka jdou ale na odbyt v široké škále: humorné říkanky, škádlivky, epigramy, nonsensy, slovní hříčky, rozhlásky, satiry, pamflety, parodie, rýmované glosy i scénky, písničky všeho druhu... Od poezie vážně laděné je odlišuje nejen komičnost, ale i velká spotřeba a – s výjimkou úspěšných písní – krátký život. Zveršovaný žert musí upoutat a pobavit hned napoprvé. Vyvrcholit pointou, ne náznakem. Být pochopen neodkladně a ve všem všudy. Nestárnou jen básně, ze kterých je pořád co číst.

Představme si tu dvojí tvář poezie na obraze města. Chrámy vedle tržiště. Domy, ve kterých lze zabloudit, a parky, které se dají proběhnout. Klenby, pod nimiž se slova pečlivě váží, a prostranství, kde se s nimi žongluje. Chorály vedle popěveků. Úzkostně soustředěné tváře vedle rozpustilých grimas. Vtipálci vedle zoufalců, kazatelé vedle kouzelníků. Poutník se může rozhodnout, kde se zastaví, nebo jen mihne, kam zamíří, čemu se vyhne. Má na vybranou mezi závažností a lehkostí.

Nic nového pod sluncem. A přece něco. Je ještě jiná lehkost než kabaretní lehkonožá. Než rozesmátá pijácká, po které volá Chestertonův kapitán. Než ta, která zašumí a vyšumí. Jsou básně, které bych do oddílu „Light Verse“ nezařadil, přestože v nich není ani stopy po deprimující tíze, jakou Chestertonův kapitán vyčítal klasikům básnické ponurosti. Žádný zlověstný havran, ale taky nic z opačné voliéry, té roztočile švitořivé. Nabízí něco vážného, aniž k tomu

potřebují obvyklá závaží, a něco úlevného, aniž se u toho potřebují culit. Toto je jedna z nich.

JACQUES PRÉVERT

Vojákovo volno

Dal jsem svou vojenskou čepici do klece
a vyšel jsem si s ptákem na hlavě
Tak co
už se nezdraví
zeptal se velitel
Ne
už se nezdraví
odpověděl pták
Ach tak
promiňte myslel jsem že se zdraví
řekl velitel
Ale prosím nic se nestalo každý se může mýlit
řekl pták

Bez čepice, bez pointy, bez definitivního rozuzlení. Báseň na mnoho čtenářských návratů. Druhá je od Josefa Friče (1900–1973), téměř utajeného mistra úsporných tahů a lehkých doteků.

Neděle

Stane se něco, ne,
ženy chodí bez cíle
podle jízdního řádu
směrem k opuštěné řece.

Potom se svlékají,
to už je horší,
jen ve stínu topolů
a ve stínu olší
a ještě se dívají
nahoru po stráních.
Bojácné mládí.

A daleko od nich, až někde na sever
jde člověk přes most a jako by nevěděl,
dívá se na jih.

Třetí je z 12. století, ze školy, ve které se moderní básníci dodnes učí, jak jemně vést po papíře štětec. Autor se jmenoval Jang Wan-li.

Na bářece tísni se psík, slepice
a rodina rybáře.
Téměř celý život plyne tu
ve stínu přístřešku
ze štíhlých bambusů.
Malý chlapec neví, co dělat
na počátku dne,
který jen pomalu
se povleče.
Aby si zkrátil čas, sám od sebe
splétá košíček.

Evropské poezii trvalo ještě sedm století, než se od své výřečné rétoriky dostala k obrazům tak prostým a výmluvným. Svě o tom věděl i D. H. Lawrence, básník ne zrovna málomluvný.

Bílý kůň

Mládenec kráčí k bílému koni,
aby mu nasadil ohlávku.
Kůň na něho v tichosti hledí.
Jsou tak tiší, jsou v jiném světě.

A znovu Josef Frič, z jiného kraje, s jinou barvou, ale se čtyřverším stejně ztišeným.

Po stráních na Sázavě,
celé jsou od sněhu bílé,
jde samotný černý kůň
jako ve staré Číně.

„Lehce, abys tužku ani necítil, / lehce, aby ses příliš nevznítil,“ napovídá v básni „Dobrá rada“ dobrotivý Klement Bochořák. „A chraň si svoje, nerozdávej vše, / jen co jiným stačilo by k potěše.“ Na rukopisném lístku zanechal další návod.

Všechny obrázky mám,
když mám jeden prázdný rám.
Svět podle chuti si tam vsadím
a do svých barev dobře zladím.
Vše rozházené přijde do pořádku
v tom kukátku, a bez násilí, zmatků.
Zvědavosti to postačí
jak básni 7 řádků.

„Když básně / začnou být / jednodušší / nemusí to
ještě / znamenat / že je jednodušší/ život.“ Tu možnou
námitku čtu ze sedmiřádkové básně Ericha Frieda, Ra-
kušana, který prožil půl století v britském exilu. V jiné
si na ni nepřímou odpovídá.

Moje velká slova
mě neochrání před smrtí
a moje malá slova
mě neochrání před smrtí
vůbec žádné slovo
ani mlčení mezi
velkými a malými slovy
mě před smrtí neochrání

Ale možná
že pár těch slov
a možná
právě ta menší
nebo jen i to mlčení
mezi slovy
ochrání pár lidí
před smrtí
až já budu mrtvý

Jiný exulant, Ivan Blatný, našel i v nejmenších, nej-
obyčejnějších slovech svůj druhý život, bohatší než ten,
který desítky let vedl v psychiatrických léčebnách.

Dostal jsem balíček, oříšky, čokoládu,
kouřím a píši si, už bude nový rok.
Ten starý znavený nechejme zemřít vzadu,
vítejme novou krev do kolébavých slok.

Zas budu plést a rýt, zas půjdu na zahradu,
zas budu při práci sledovat jejich tok.
Sonety, jaká slast, verš za verš něžně kladu,
pomalý, rytmičtý a vážný jejich krok.

Zde máme nadílku až na Boží hod ráno,
co dáš mi Gertrudo, co dáš mi Mariano?
Mé múzy dejte mi hrst nových, svěžích slov.

Snad někdo napíše jak Rilke Kappusovi,
snad někdo napíše a ocení mne, kdo ví?
Snad budem ještě žít, než půjdem na hřbitov.

Láska a Krása a Umění, na které žaloval Chesterto-
nův kapitán, zmenšily své patetické iniciály. Nelkají,
nekríčí, nedeptají. Mluví přirozeným hlasem a jejich
řeč pokračuje mezi řádky. V její ztišenosti jako bych
slyšel svůj ztajený dech. Podoban čtenáři, kterého kdysi
v Connecticutu posadil do své básně Wallace Stevens.

Dům byl tichý a svět byl klidný.
Čtenář se změnil v knihu a letní noc

byla jako vědomá existence knihy.
Dům byl tichý a svět byl klidný.

Slova odeznívala, jako by nebyla žádná kniha,
jenom ten čtenář, který se sklonil nad stránku,

chtěl se sklonit, přál si být co nejvíc
školákem, pro něhož je kniha pravdou, pro něhož

letní noc je jako dokonalost myšlenky.
Dům byl tichý, poněvadž měl být tichý.

Ticho mělo být částí významu, částí mysli:
dokonalým přiblížením ke stránce.

A svět byl klidný. Pravda v klidném světě,
jenž v sobě nemá další význam, je sama

klidná, sama je léto i noc, sama
je čtenář, který se sklání a dlouho si čte.

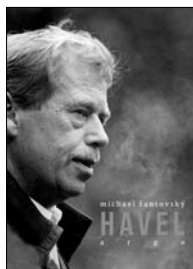
Verše přeložili Antonín Přidal (G. K. Chesterton), Adolf Kroupa
(J. Prévert), Ferdinand Stočes (Jang Wan-li), Pavel Šrut (D. H. Law-
rence), Jaroslav Kolář (E. Fried), Jan Zábrana (W. Stevens).

Antonín Přidal je spisovatel, překladatel a publicista.

Z nových knih

MICHAEL ŽANTOVSKÝ HAVEL

Argo, váz., 568 s., 498 Kč

Václav Havel pohledem Michaela Žantovského: už tím je řečeno vše, co nová havlovská biografie přináší. Oba muži spolu dlouhá léta úzce spolupracovali, pojilo je blízké přátelství – a politický (a do značné míry i kulturní) odkaz Václava Havla dodnes Michael Žantovský rozvíjí jakožto diplomat působící na těch nejprestižnějších velvyslanckých postech (USA, Izrael, Velká Británie). Jeho kniha však nabídne nejenom autorův pohled „zevnitř“; Žantovský dokáže Havlovo působení vnímat i kriticky, s maximální možnou objektivitou a lidskou i odbornou erudicí. Už prvotní autorův „nástřel“, sestávající ze tří ukázkových kapitol, vzbudil v nakladatelském světě nefalšované nadšení – a dnes jsou práva na šestisetstránkovou publikaci prodána již do deseti jazyků, přičemž další jazykové mutace jsou v jednání. Nadšení ostatně potvrzují první recenze, vycházející ještě před vydáním knihy – mluví se v nich mj. o „živé, podrobné a zasvěcené biografii... působivé, citlivé kronice, úspěšně postihující spletité osudy velké postavy 20. století“ (Publishers Weekly) či o „impozantním životopise velkého muže uprostřed dějin těžce zkoušeného národa“ (Kirkus Review).

NIALL FERGUSON CIVILIZACE: ZÁPAD A ZBYTEK SVĚTA

Argo a Dokořán, váz. s přebalem, 348 s., 498 Kč

Kniha anglického historika Nialla Fergusona představuje velmi nápaditý pokus o konfrontaci civilizačního střetávání se Západu se „zbytkem světa“ od antiky až po naši současnost. Esejistickou formou, obdobně jako ve velmi úspěšné knize Vzestup peněz, se Ferguson pokouší odpovědět na otázku, proč se západní civilizace stala ve světě v moderní době zcela dominantní, ačkoli k tomu postrádala jakékoli předpoklady a ačkoli z hlediska technických inovací za „zbytkem světa“ v mnohém velmi pokulhávala.

Spolu s tím se ale zároveň táže, jaký bude vývoj západní civilizace, zda si tuto dominanci, kterou postupem doby ve střetu s asijskými tygry a s fundamentálním islámem poněkud začíná ztrácet, udrží, a pokud ano, jakou cenu za to bude muset zaplatit.

ARGO s.r.o.
Milíčova 13
Praha 3
tel.: 222 781 601
argo@argo.cz, www.argo.cz

DOUGLAS RUSHKOFF ŽIVOT, S. R. O.

Jak si korporace podmanily svět a jak si ho vzít nazpátek

Dokořán a Argo, váz. s přebalem, 320 s., 398 Kč

Ve své knize autor zkoumá, jak se z korporací, původně abstraktních právních entit, stala skutečnost, která dominuje současnému životu, a to zdaleka ne jen v ekonomickém ohledu. Život, s. r. o. ukazuje, jak se došlo k tomu, že se na své domy díváme spíš jako na investice než na místa k žití, jak se z internetu, revolučního systému sdílení, stal jen další prostor k obchodování, jak skrze korporace a jejich značky přemýšlíme a navazujeme vztah jeden k druhému i ke světu. Svou varovnou knihu, která dává vzpomenout na slavný titul Bez loga Naomi Kleinové, však autor uzavírá optimisticky – výčtem příkladů, kdy se lidé dokázali spojit k osobní a bezprostřední aktivitě v nejrůznějších podobách a kdy došlo k renesanci lidské činnosti a obnovení komunitních vztahů.

Dokořán
Holečkova 9
150 00 Praha 5 - Smíchov
tel.: 257 320 803
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz

BRATR EMANUEL Z TAIZÉ
MÁLO ZNÁMÁ LÁSKA
Dál za naše představy o Bohu
 Cesta, brož., 224 str., 268 Kč

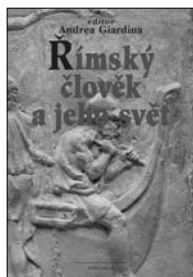
Autor v knize předkládá pohled na to, jak si naše zraněná psychika často představuje Boha, a vede nás nad tyto samovolné představy, jež Boží lásku velice znetvořují. Pokorně se za-

bývá otázkami, které jsou zároveň nejobecnější i nejniternější, velkou pozornost například věnuje problému katastrof, nemoci a smrti. Jeho cílem je přiblížit nás nepředstavitelné intenzitě nepodmiňované Boží lásky. Ve svém díle dobře propojuje intelektuální poctivost s rozvojem duchovního hledání žitého vztahu s Bohem i bližními. Z jeho řádků navíc dýchá i jeho blízkost s bratrem Rogerem a život v bratrském společenství komunity v Taizé, která už oslovila mnoho mladých lidí a ukázala jim směr života.

Nakladatelství Cesta
 nám. Republiky 5
 614 00 Brno
 tel.: 545 574 373
 cestanaki@volny.cz
 www.cestabrno.cz

ANDREA GIARDINA (ED.)
ŘÍMSKÝ ČLOVĚK A JEHO SVĚT
 Vyšehrad, váz., 312 s., 468 Kč

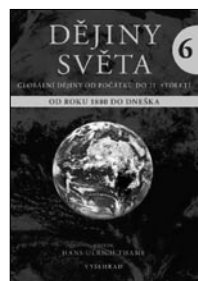
Starověký Řím vždy patřil a bude patřit k těm kapitolám dějin světa, které k sobě poutají největší pozornost. Dědictví této tisíc let trvající říše je dodnes živé a nepřehlédnutelné, ať již se jedná o sféru práva, strukturu evropských měst, či

oblast vzdělanosti a umění. Je proto naprosto pochopitelné, že svazek ediční řady nakladatelství Laterza, věnovaný římskému období, přitáhl celou plejádu autorských osobností z celé řady zemí. Editor A. Giardina uspořádal příspěvky svých italských, francouzských, anglických, polských i kanadských kolegů a doplnil je úvodním slovem. Před čtenáře tak vystupuje svět římských politiků a státníků, kněží a náboženských hodnostářů, právníků, vojáků, otroků a propuštěnců, rolníků, řemeslníků a obchodníků, římských chudých i banditů a lupičů. V závěrečné kapitole přibližuje proslulý znalec antických dějin Paul Veyne římský pojem humanitas – vztah Římanů a „těch druhých“, barbarů – lidí za hranicemi římské moci a civilizace.

HANS-ULRICH THAMER (ED.)
DĚJINY SVĚTA 6
Globalizace od roku 1880
do dneška

Vyšehrad, váz., 464 s., 598 Kč; celý komplet za výhodnou cenu 2999 Kč

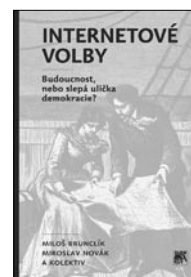
Závěrečný svazek šestidílné edice Dějin světa, se věnuje posledním dekadám devatenáctého století a především století dvacátému – věku extrémů a razantních proměn. Již na jeho počátku dosahoval světový obchod a průmyslová produkce bezmála dnešní globální šíře. Dvojice světových válek měla sice negativní dopad na ce-

lou širokou oblast lidského života a společnosti, nicméně právě v jejich průběhu dosáhl technicko-průmyslový pokrok svého vrcholu. Politické změny, především rozpad evropských koloniálních říší, vedly k novému uspořádání společnosti i mezinárodních vztahů, jehož vliv je patrný dodnes. Konec 20. st. se vyznačuje dramatickým zrychlením toku informací, jakož i toků finančních, zároveň se však vynořuje vědomí odpovědnosti vůči přírodě a životnímu prostředí. Svazek se věnuje rovněž fenoménu masové kultury a je završen obsáhlým výhledem do 21. století.

Vyšehrad, s.r.o.
 Víta Nejedlého 15
 130 00 Praha 3
 tel./fax: 224 221 703
 info@ivysehrad.cz, www.ivysehrad.cz
 nákup: Štěrboholská 44/1307,
 102 00 Praha 10; 20% sleva

MILOŠ BRUNCLÍK,
MIROSLAV NOVÁK A KOL.
INTERNETOVÉ VOLBY
Budoucnost, nebo slepá ulička
demokracie?

SLON, brož., 290 s., 340 Kč

Kolektivní práce týmu odborníků z oblasti politologie, ústavního práva či statistiky je přinejmenším v českém prostředí jedinečnou komplexní publikací o nové oblasti odborného výzkumu – internetových volbách.

Internetové volby se v knize analyzují v nejrůznějších souvislostech: v kontextu tzv. digitální propasti, z hlediska očekávaných výhod (např. zvýšení dostup-

nosti voleb pro voliče v zahraničí) a rizik (např. bezpečnostní otázky či problém kupčení s hlasy). Zkoumají se rovněž dopady internetových voleb na volební účast, konformitu s ústavními zásadami volebního práva, politické strany a jejich zisky apod.

Tyto politologické, ústavněprávní či sociologické perspektivy vytvářejí plastický obraz vzniku, rozvoje a stávající podoby internetových voleb v Estonsku, Švýcarsku, USA, Kanadě, Austrálii, Norsku a Nizozemsku. Významná část publikace se věnuje i myšlenkám internetových voleb v České republice.

EVA LEBEDOVÁ
VOLIČI, STRANY
A NEGATIVNÍ KAMPAŇ
Politická komunikace
v České republice

SLON, brož., 233 s., 380 Kč

O vlivu politické komunikace na volební chování, popřípadě voličské preference, toho stále víme velmi málo. Autorka se pokouší zaplnit mezeru v této oblasti a přináší více

porozumění pro fungování politické komunikace v českých volbách. Kniha se soustředí zejména na působení negativní reklamy, jež byla jedním z komunikačních formátů, který k nám byl importován z amerického prostředí a znamenal počátek procesu amerikanizace volebních kampaní, tzn. jejich modernizace a profesionalizace. V knize lze najít odpovědi na otázky:

Jak funguje politická komunikace v České republice a čím se odlišuje od

komunikačních systémů tradičních západních demokracií? Dokáže zákonná regulace usměrňovat podobu volebních kampaní? Jak u nás politické strany využívají negativní reklamu? Může negativní reklama ovlivňovat volební účast, zapojení občanů do politiky apod.?

TEREZA FREIDINGEROVÁ
VIETNAMCI V ČESKU
A VE SVĚTĚ
Migrační a adaptační
tendence

SLON, brož., 233 s., 380 Kč

Kniha se zabývá mezinárodní migrací z Vietnamu do světa a do Česka od poloviny 20. století po současnost v kontextu politických zvrátů na mezinárodní scéně a ekonomických

reforem ve Vietnamu známých jako *Đi Mi*. Autorka se vedle analýzy strukturálních faktorů podmiňujících migraci zaměřuje i na to, jak aktéři migrace tyto makroúrovňové vlivy interpretují. Díky kombinaci makro- a mikroúrovňového přístupu kniha přináší ucelený pohled na faktory, které vietnamskou mezinárodní migraci stimulují, a na to, co určuje hlavní směry migračních pohybů, očekávání migrantů i nemigrujících a volbu adaptační strategie. Autorka se věnuje i proměnám motivace k migraci, vnímání Vietnamu a cílové země migrace, a to v závislosti na společensko-ekonomicko-politickém kontextu a na fázi migrace: jinak totiž hodnotí situaci Vietnamci, kteří za hranicemi žijí, jinak ti, kteří teprve cestu plánují, a ještě jinak ti, kte-

ří se již vrátili. Součástí knihy je i přiblížení života vietnamské komunity v České republice.

JIŘÍ PŘIBÁŇ
OBRANA ÚSTAVNOSTI
Česká otázka
v postnacionální Evropě
 SLON, brož., 268 s., 290 Kč

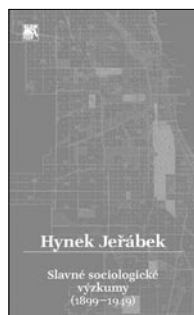

Jak může znít v evropsky integrované a globálně provázané společnosti na počátku 21. století ona Česká otázka, která po dvě staletí definovala náš politický i sociální vývoj a jejíž součástí vždy bylo i postave-

ní naší země a národa v Evropě? Namísto toho, abychom ji konečně pochopili jako pragmatickou otázku budování ústavnosti a občansky silné demokratické společnosti, stále ji mnohdy vnímáme jako existenciální otázku bytí a nebytí našeho národa. Napětí mezi demokracií jako životní formou a politickým systémem však nelze převést na problémy kulturní identity a existence. Politika je práce, takže v sobě musí spojit jak technický výkon moci, tak i kritickou otázku po jejím smyslu. Demokracie je schopnost neustálé sebekorekce a řešení nečekaných problémů a krizí. Panuje v ní neustálé napětí mezi principiálními spory a každodenním politickým provozem. Obrana ústavnosti proto vždy vychází z principů občanských svobod a práv, omezené vlády, ústavního státu a zastupitelské demokracie, jejichž platnost a přesvědčivost byla, je a bude vždy v sázce i v naší postnacionální Evropě.

HYNEK JEŘÁBEK
SLAVNÉ SOCIOLOGICKÉ
VÝZKUMY (1899–1949)
 SLON, brož., 395 s., 345 Kč

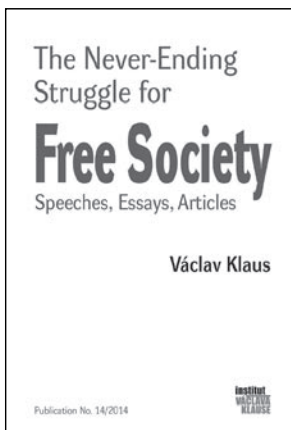
Kniha se zabývá půlstoletím vývoje výzkumného snažení desítek a stovek sociologů – jejich dnes slavnými sociálními výzkumy, a to od jeho počátků na konci devatenáctého století až po definitivní uznání výzkumu jako legitimní součásti sociologie koncem čtyřicátých let dvacátého století. Soustřeďuje pozornost na ty výzkumy, na nichž bylo

možno transparentně ukázat postupný vývoj a pokroky výzkumné metodologie. Při výběru projektů bylo důležité, nakolik jejich autoři nechali nahlédnout do své výzkumné dílny. Cílem bylo představit empirický výzkum jako zdroj poznatků pro kumulativní budování sociální teorie a zároveň empirický so-

ciální výzkum na teoretických poznatcích založený, sociologickou teorii respektující. Kniha tak čtenáře seznamuje s šestnácti slavnými a osmi mimořádnými sociologickými výzkumy první poloviny dvacátého století.

SOCIOLOGICKÉ
NAKLADATELSTVÍ (SLON),
 Jilská 1
 110 00 Praha 1
 tel.: 222 220 025, fax: 222 220 045
 www.slon-knihy.cz
 slon@slon-knihy.cz

institut
VÁCLAVA
KLAUSE

IVK nabízí knihu **Václava Klause „The Never-Ending Struggle for Free Society“** (2014), která shrnuje anglické projevy, eseje a články bývalého prezidenta od roku 2012 do současnosti. První kapitola se zabývá svobodou a demokracií. Druhá část analyzuje Evropskou unii bez iluzí. Třetí kapitola zkoumá ekonomickou transformaci. Čtvrtá kapitola diskutuje globální oteplování. Pátá kapitola nabízí úvahy o současném světě. Unikátní kniha, která vychází v tištěné i elektronické verzi.

288 stran, 200 Kč

objednávky na: www.institutvk.cz

Nakladatelství **Fragment** připravuje knihu **Jiřího Weigla „Bez iluzí o světě kolem nás“** (2014). První část se zabývá historií, osobnostmi a výročími. Druhá část zkoumá Blízký východ a jiné krize ve světě. Třetí část diskutuje spory o Evropu a Evropskou unii. Čtvrtá část se vrací k některým politickým otázkám. Pátá část rozebírá transformaci a ekonomické problémy. Předmluvu napsal **Václav Klaus**.

240 stran, 299 Kč

objednávky na: www.fragment.cz

Rejstřík ročníku 2014

Příjmení, jméno: název článku, číslo/strany

Editorial

Balík, Stanislav: Editorial, 3/1
Balík, Stanislav: Editorial, 6/1
Balík, Stanislav; Hloušek, Vít;
Holzer, Jan; Kopeček, Lubomír:
Editorial, 4/1
Hanuš, Jiří: Editorial, 2/1
Hanuš, Jiří: Editorial, 5/1
Mikš, František: Editorial, 1/1

Texty

Balík, Stanislav: Komunální volby 2014.
Pokračování starých trendů, nebo
velké rozcestí?, 4/3–6
Balík, Stanislav: Příhodný čas pro revizi
ústavy?, 1/3–6
Balík, Stanislav; Fiala, Petr; Hanuš, Jiří;
Mikš, František: Dvacet pět let od
Listopadu 1989. Deset bodů a pět
závěrečných tezí, 5/3–9
Bentínková, Catharine: Po stopách
Tavíka Františka Šimona, 5/50–61
Besançon, Alain: Berija, dvojtvárný Janus
z Kremli, 1/52–60
Besançon, Alain: Zobrazení božského,
6/44–51
Borský, Lev: Nutnost zahraniční politiky
české, 6/68–69
Doležal, Miloš; Semka, Piotr: Několik
poznámek na téma česko-polského
kulturního dialogu, 1/18–21
Ferguson, Niall: Politická ekonomie sítí
a hierarchií státu, 4/13–20
Fiala, Petr: Dobrá politika, dobré dílo
a jejich ohrožení, 5/17–21
Fiala, Petr: Konzervatismus
jako nonkonformní postoj.
O konzervatismu politologicky,
politicky i lidsky, 6/3–10
Fiala, Petr; Mikš, František: Loučení
s Ondřejem Ryčlem, 4/91–93

Finkielkraut, Alain: Peklo ukrýdění.
Dobrá vůle Ingmara Bergmana,
2/75–82
Fitzpatricková, Sheila: Stalinismus
všedního dne. Obvyklý život
v neobvyklých časech, 1/43–51
Gawin, Dariusz: Budoucnost
patriotismu, 2/60–64
Gelernter, David: Uzavírání vědecké
mysli, 2/3–12
Hammer-Tugendhatová, Daniela:
Život ve vile Tugendhat, 1/22–33
Hanuš, Jiří: Bazarov: nihilista, kterého
překvapila láska, 4/81–85
Hanuš, Jiří: Jak obraz může zabíjet,
5/65–69
Hanuš, Jiří: Jaké bojiště je člověk!
Bílý stařec Lantenac a rudý komisař
Cimourdain, 2/83–87
Hanuš, Jiří: Razumov: Jidáš à la russe,
6/76–80
Hanuš, Jiří: Srkal čaj po mužicku...
Dmitrij Něchljudov a jeho konverze,
1/77–81
Hanuš, Jiří: Ukrajinská krize očima
Institutu Václava Klause, 3/3–7
Hanuš, Jiří: Zápas o výstižné slovo...,
1/96–97
Holzer, Jan: Ukrajinská lekce z historie
a politiky, 2/49–53
Johnson, Paul: Josif Vissarionovič Stalin.
Jak se stal z generálního tajemníka
tyran, 1/34–42
Klaus, Václav: Více než opožděná anotace
knihy Pierra Manenta, 4/98–101
Kopeček, Lubomír: Deformace
demokracie, nebo promarněná
příležitost? Opoziční smlouva a česká
politika v letech 1998–2002. Pokus
o bilanci, 5/22–31
Kostřicová, Blanka: „My dva spolu
souhlasíme v tom hlavním...“

Malý výbor z dopisů Jana Balabána,
3/74–79
Král, Petr: Hopper & Cornell, Ltd.,
2/20–28
Král, Petr: Parčík a pohled přes sklo.
Poznámky o evropské sensibilitě,
5/45–49
Manent, Pierre: „Vládnutí“:
machiavelismus bez *virtù*, 4/7–12
Michl, Jan: Je ornament anachronismus?,
2/92–101
Mikš, František: Kazimír Veliký a jeho
Černý čtverec. Malevičova cesta
k bezpředmětnosti a bolševické
revoluci, 3/8–22
Mikš, František: Kazimír Malevič II.
Vzestup a pád Černého čtverce,
4/42–56
Mikš, František: Talent a samota,
síla výrazové askeze a limity
zjednodušování. Život a dílo finské
malířky Helene Schjerfbeckové
(1862–1946), 6/23–33
Mlejnek, Josef: „Tak vy jste ta pozitúra
z Řádu...“ Zapomenutý český filosof
Rudolf Voříšek, 1/74–76
Mlejnek, Josef: Divadlo věřící, divadlo
smyslu. Ke čtvrtstoletí Divadla
U stolu, 2/72–74
Mlejnek, Josef: Když si politická
korektnost odnáší vavříny.
Divadelní Kontakt 2014 v Toruni,
4/57–60
Mlejnek, Josef: Zahraniční i domácí
divadelní inspirace, 5/62–64
Mlejnek, Josef jr.: Bolek a démant.
Rozporuplný pokus Andrzeje
Wajdy o rehabilitaci Lecha Wałęsy,
3/61–65
Mlejnek, Josef jr.: Kosmická přímá
demokracie I. A. Jefremova
a budoucnost Západu, 5/39–44

- Mlejnek, Josef jr.: Marketing jako kingmaker aneb Kam směřují české politické strany?, 6/17–22
- Mlejnek, Josef jr.: Silnější než smrt? Věda jako pochybný mesiáš. John Gray: Komise pro nesmrtnost, 3/23–29
- Mlejnek, Josef jr.: Výjimečné stavy Danuty Wałęsové, 1/82–86
- Munzar, Jiří: Nastává rilkovská renesance?, 3/80–83
- Osolobě, Petr: „Nemáte-li ctnost, tak si ji osvojte!“ Hamletovo postrádání ctnosti, 3/42–53
- Osolobě, Petr: Přítomnost Edmunda Campiona v Shakespearových hrách, 6/52–61
- Pernes, Jiří: Okouzlení Urbanem, 5/70–72
- Petráček, Tomáš: Velká válka 1914–1918 a sebestrukce Západu. Několik reflexí k příčinám a důsledkům první světové války, 3/30–37
- Ryčl, Ondřej: Intelektuálové, Antény a Snowpiercer... vítejte na KVIFF!, 4/94–97
- Ryčlová, Ivana: Ničeho nelituju. Osud Julije Daniela, 2/29–44
- Ryčlová, Ivana: Výpověď o osudu Anatolie Marčenko, 4/28–41
- Scruton, Roger: Kultura podvodů, 1/7–12
- Schwarz, Benjamin: Byla Velká válka nutná?, 4/21–27
- Sked, Alan: Britský konzervatismus a zahraniční politika, 6/11–16
- Studnička, Pavel: Sedmý sešit tiché radosti. Zamyšlení s ukázkami nad dvěma svazečky textů z Vysočiny, 3/93–97
- Suceavă, Bogdan: Zeď, 6/71–75
- Šaur, Josef: Historiografické fugy aneb Historik labužníkem, 5/73–76
- Štogrová, Jarmila: Jan Hertl a revue Řád, 4/86–90
- Švanda, Pavel: Blouznivý básník blouznivého století, 1/98–99
- Švanda, Pavel: Jak vyžrát na vize, 5/10–16
- Švanda, Pavel: Menšiny a většiny, 3/38–41
- Thomová, Françoise: Putin: Hodina pravdy, 5/32–38
- Tomský, Alexander: Barbaři před branami III., 1/13–17
- Tomský, Alexander: Modus moriendi evropských politiků, 2/45–48
- Tučková, Lucie: Za bukurešťskými příběhy Bogdana Suceavy, 6/70
- Uhde, Milan: Grušova cesta ke svobodě, 4/61–70
- Uhde, Milan: Veliký mechanik moci, 5/77–79
- Vácha, Jiří: Teismus pod tlakem evoluce, 6/34–43
- Vácha, Jiří: Zemřel pravý křesťanský intelektuál. Nenahraditelná ztráta suverénního komentátora dění v naší společnosti Petra Příhody, 5/92–95
- Venclova, Tomas: Vilnius: Totalita a svoboda, 5/83–89
- Volf, Zdeněk: Zrna naděje, 5/96–97
- Wald, Elijah: Blues a jazz, 3/54–60
- Rozhovory**
- Hanuš, Jiří: Lev Borský: románový osud s prvky antické tragédie. Otázky pro historika JOSEFA TOMEŠE, 6/62–67
- Hanuš, Jiří: Rozhovor s historikem JIŘÍM SUKEM o Václavu Havlovi, 1/61–66
- Mikš, František: O lidském mozku a myslí, vědě a umění. Rozhovor s neurologem IVANEM REKTOREM, 2/13–19
- Mlejnek, Josef: Básně píšu pouze v litevštině. Dálkový rozhovor s TOMASEM VENCLOVOU, 5/80–82
- Mlejnek, Josef: Básník potřebuje rezonovat s nejvnitřnějším prostorem. Rozhovor s JURAJEM KUNIAKEM, 4/71–77
- Mlejnek, Josef: Chtěli jsme být svobodní a za svobodu vděčit sami sobě. Rozhovor s polským filosofem DARIUSZEM GAWINEM, 2/54–59
- Mlejnek, Josef: Křídla, s nimiž se vznáším nad zemí. Rozhovor s FRANCISZKEM NASTULCZYKEM, 6/81–88
- Mlejnek, Josef: Moje univerzity. Rozhovor s MARTINEM DOHNALEM, 1/67–73
- Mlejnek, Josef: Když chceš něco zdůraznit, tak to vynech. Rozhovor s MARTINEM DOHNALEM (2. část), 2/65–71
- Mlejnek, Josef: Kudy šel Jan Balabán. Rozhovor s BLANKOU KOSTŘICOVOU nejen o Janu Balabánovi, 3/66–73
- Poezie**
- Hayek, Elkan: Na mé obloze, 3/90–92
- Král, Petr: Průběh sezóny, 1/87–92
- Kuniak, Juraj: Spriatelil by som sa s anjelom, 4/78–80
- Nastulczyk, Franciszek: Hölderlin maluje, 6/89–91
- Slíva, Vít: V mračnech skáče saranče. Z rukopisů Ultima Thulé, 5/90–91
- Básníci čtou básníky**
- Kuhar Daňhelová, Lenka: Mlčení s básnířkami, 2/88–91
- Olič, Jiří: Básníci čtou básně, 1/93–95
- Přidal, Antonín: O tíze, lehkosti a ještě něčem, 6/92–94

Pavel Kovář

Helena Illnerová: Čas pro světlo

Rozhovor mapuje život profesorky Illnerové od rodinného zázemí a osobnostního formování po vědecké a veřejné působení. Dotýká se nejen otázek spojených s vědou a vzděláním, ale také otázek hodnot, výchovy, úcty k tradici. Rozhovor je svědectvím o nevšední síle a charakteru osobnosti, která přes řadu obtíží prožívá naplněný a úspěšný lidský a pracovní život.

brož., 208 s., 329 Kč

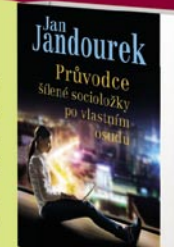
Vychází současně jako e-kniha

Jan Jandourek

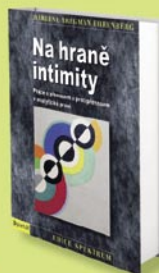
Průvodce šílené socioložky po vlastním osudu

Kniha je populárním úvodem do sociologie a společenských věd, vystaveným jako živý dialog mezi učitelem sociologie a jeho studentkou, která neví, jestli má obor, který si vybrala, vůbec nějaký smysl. Sociologie zde není podána jako suchá věda, ale jde o jakýsi sociologický průvodce životem. Nezbytné informace a fakta jsou prokány praktickými postřehy a příběhy ze života velkých sociologů.

brož., 192 s., 299 Kč

Vychází současně jako e-kniha

Darlene Bregman Ehrenberg

Na hraně intimity

Práce s přenosem a protipřenosem v analytické praxi

Autorka zkoumá interaktivní pole terapeutického vztahu a dává nám porozumět terapeutickému potenciálu vztahu mezi klientem a analytikem či psychoterapeutem. Na pozadí řady ilustrativních kazuistik se zaměřuje na nové aspekty přenosové protiprenosového vztahu a roli afektivní a nevědomé komunikace v analytickém vztahu.

brož., 232 s., 409 Kč

Boris Cyrulnik

Láska nad propastí

Lidé po traumatu vyvolaném citovým zraněním často zažívají pocit, že ztratili právo na radost v životě. Autor naznačuje, jak navazovat milostné vztahy s vědomím vlastní minulosti, se všemi bolestmi i vítězstvími. V každé fázi života se může člověk oprostít od tragické minulosti a převyprávěním vlastního příběhu vytvořit prostor pro vyjádření skryvaných či potlačovaných emocí a překonat bolest vyvolanou traumatem.

brož., 240 s., 385 Kč

E-shop: obchod.portal.cz

Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2

portál

Udělejte Vánoce doma i v Africe.

Dejte svým blízkým
pod stromeček
možnost poslat kozu
do Afriky a pomoci tak
potřebným. Skutečný
dárek dokáže potěšit
hned dvakrát.

Kampaň podporuji

Optreal

Místní mediální
partneři

RESPEKT

Partneři kampaně

M
A
R
K
O

MEDIACOM

skutecnydarek.cz

KLAUS SCHATZ

Všeobecné koncily

Ohniska církevních dějin

Shrnující historické pojednání o všeobecných (ekumenických) koncilech od Nikáje až po II. vatikánský sněm se obrací k zájemcům o církevní dějiny a dějiny křesťanské teologie. Nabízí odborné, současně však velice čtivé uvedení do světa církevních koncilů, které významným způsobem spoluutvářely dějiny křesťanství, a to jak ve věroučné oblasti, tak i v oblasti instituční. Autor v této knize zprostředkovává výsledky nejnovějších bádání o všeobecných sněmech a ukazuje, jakými způsoby se při nich odehrávalo vzájemné působení církve a dějin, církve a aktuálního „světa“.

KLAUS SCHATZ (nar. 1938) je emeritním profesorem církevních dějin na Philosophisch-Theologische Hochschule St. Georgen ve Frankfurtu nad Mohanem a respektovaným znalcem dějin papežství, dějin jezuitského řádu a církevních dějin 19. a 20. století. Česky vyšla jeho kniha *Dějiny papežského primátu* (CDK, Brno 2002).

A5, vázaná vazba, 340 str., 398 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

Informace o předplatném časopisu *Kontexty* na rok 2015

Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné. Je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 500 Kč

Sponzorské předplatné: 1 000 Kč

Způsob úhrady předplatného

- **příloženou složenkou typu C** (do zprávy pro adresáta uveďte „Kontexty“)
- **přímo platbou** na účet č. 120 402 514 / 0600 (je třeba požádat redakci o přidělení variabilního symbolu)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)
- na základě faktury **bankovním převodem** (fakturu vám vystavíme **na požádání**)

Objednávky předplatného

- vyplněním objednávkového formuláře na: www.cdk.cz/kontexty
- **e-mailem** na adrese: objednavky@cdk.cz
- **telefonicky** nebo **faxem** na čísle: 545 213 862
- **písemně** na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Upozornění:

Předplatitelé našich časopisů mají 25% slevu při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví www.cdk.cz.